

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava

Kristin Leht

VÄÄRKOHTLEMINE JA LASTEKAITSE:
6. KLASSI ÕPILASTE KÄSITUSED

Magistritöö

Juhendaja: Dagmar Kutsar, PhD

Tartu 2020

Käesolevaga kinnitan, et olen koostanud magistritöö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, olulised seisukohad, kirjandusallikad ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Kristin Leht

25.05.2020

ABSTRACT

Child maltreatment and child protection: children of sixths forms speak

Child maltreatment has been recognised as an emerging social problem in Estonia since early 1990s when Estonia regained her independence and ratified The United Nations Convention on the Rights of the Child. The Child Protection Act was introduced in 1992 thus establishing the internationally recognized rights, liberties and obligations, and regulating the protection of children in Estonia. In parallel, new understandings of children and childhoods spread among decision-makers, practitioners, researchers and the wider public over the years. However, according to Statistics Estonia, the number of children left without parental care or needing help and protection is increasing and also child protection workers are getting overwhelmed with cases of child maltreatment.

With recognition of child maltreatment as a social problem and acknowledging children's rights, several studies have been carried out to evaluate the prevalence of child abuse. The present study is a good addition because it is pioneering with the youngest children speaking out their perspectives about child maltreatment and child protection.

The aim of this master's thesis is to mediate children's opinions about child maltreatment and child protection work. The study searches answer to the following research questions: (1) what is child protection according to children; (2) what is child abuse and neglect; (3) how do they see the child who is in danger or in need of assistance, and (4) what are the risks and dangers the children see around them? The study involved 37 children (23 girls and 14 boys) who discussed the meanings of child maltreatment and child protection work in six focus groups in rural and urban areas in early 2020.

The main finding from the study were as the following.

- The children who participated in the present study had had minor contacts with the child protection worker however they could develop joint understandings what child protection work is and who is the child protection worker;
- The primary protection of children is provided with their parents, according to children. However, children admitted that not always parents are able to behave nicely, especially they lack skills of staying calm in heated situations;

- Children regard being cared and loved and even given privacy (left alone) in a safe home more important than receiving material goods. Bad parents restrict children's freedoms, punish and are abusive or ignoring children; they drink alcohol, smoke, use dirty words, and last, not least, organise home parties with strangers who frighten children;
- Children saw several risks and dangers, such as scaring people, situations and relationships. For instance, cruel parents and teachers, strangers on the streets, cars that stop close to a child, thieves, and killer-clowns. However, children can create dangers and risk behaviours themselves by using drugs, smoking or drinking alcohol;
- Maltreatment according to children is first of all, physical but they also gave examples of mental maltreatment. Sexual abuse was also mentioned but its meaning seemed to be not that clear for them.

Explorations of children about child maltreatment exceeded the boundaries of home and parental misbehaviour to school and the broader public sphere. Children came to an agreement that children need to be protected against dangers and risks, and children need to be talked to them.

The study was supported by Estonian Research Council within the project "Vulnerability in childhood and vulnerable subjectivity: interdisciplinary comparative perspective". (PRG700).

SISUKORD

SISSEJUHATUS	7
1. KIRJANDUSE ÜLEVAADE	9
1.1. Rahvusvahelised kokkulepped lastekaitse korraldamise normatiivse raamistikuna	9
1.2. Lastekaitse mõiste ja korraldus Eestis	12
1.3. Lapse väärkohtlemise mõiste ja liigid	16
1.4. Lapse kuvand ja perekondlik väärkohtlemise risk	20
1.5. Uurimuse taust: lapseõlve uus käsitlus ja varasemad uurimused Eestis	24
1.5.1. Lühiülevaade uuest lapseõlvekäsitlusest	24
1.5.2. Ülevaade senistest uurimustest	25
1.6. Probleemiseade	29
2. METOODIKA	31
2.1. Teoreetiline lähtekoht	31
2.2. Metodoloogiline lähtekoht	31
2.3. Andmekogumise meetodid	32
2.4. Uurimuses osalejad	34
2.5. Andmeanalüüsi meetodid	35
2.6. Uurimuse käik ja eneserefleksioon	37
2.7. Uurimuse eetilised aspektid	39
3. TULEMUSED	40
3.1. Lapsed räägivad heaolust, vajadustest, õnnetuolekust ja kurbusest	40
3.1.1. Laste vajadused ja heaolu	41
3.1.2. Lapse õnnetus ja kurbus	44
3.2. Ohud ja riskid laste vaates	47
3.2.1. Keda või mida lapsed kardavad	47
3.2.2. Ohud ja riskid laste elus	50
3.3. Lapsed arutlevad väärkohtlemise üle	52
3.3.1. Väärkohtlemine üldiselt	52
3.3.2. Karistamine	54
3.3.3. Hooletusse jätmine	55
3.3.4. Vägivald lapse suhtes	56
3.3.5. Lapsed kirjeldavad abivajavat ja hädasolevat last	57

3.4. Lapsed arutlevad laste kaitsmise teemal	59
3.4.1. Lastekaitse	59
3.4.2. Lastekaitsetöö ja lastekaitsetöötaja vajalikkus	62
3.4.3. Laste eraldamine perekonnast - näide lastekaitsetööst	64
4. KOKKUVÕTE	66
KASUTATUD KIRJANDUS	69
LISAD	75
Lisa 1. Intervjuu kava	75

SISSEJUHATUS

Laste väärkohtlemisest on tänaseks räägitud juba ligi 30 aastat. Eesti taasiseseisvus ja ühines ÜRO lapse õiguste konventsiooniga 1991. aastal ning seoses muutustega ühiskonnas hakati tähelepanu pöörama ka laste õigustele ja vabadustele ning nende õiguste rikkumise juhtumitele. Eesti lastekaitseeadus võeti vastu 1992. aastal, mis sätestas lapse rahvusvaheliselt tunnustatud õigused, vabadused ja kohustused ning nende kaitse Eesti Vabariigis (Karu jt, 2012). Lisaks on Eestis mitmeid teisi seadusi, mis reguleerivad laste väärkohtlemise juhtumite käsitlemist.

Lapsed on tänases ühiskonnas ohustatud paljudest riskidest, millest peamised on seotud perekonnas aset leidnud muutustega, aga ka mitmete sotsiaalprobleemide tõttu, mis avalduvad lapse lähimas kasvukeskkonnas (Tulva, 2008).

ÜRO lapse õiguste konventsioonis on paika pandud lapse kõige üldisemad õigused, mille hulgas üks olulisem on turvaline kasvukeskkond. Paraku juhivad teaduslikud uuringud ja meedia tähelepanu sellele, et kaugeltki mitte kõik lapsed ei oma sellist turvalist kasvukeskkonda. Sageli just need täiskasvanud, kes oma positsioonilt peaksid lapse turvalisuse ja heaolu eest hoolt kandma, kuritarvitavad seda positsiooni ning väärkohtlevad lapsi (Soo jt, 2009).

Laste väärkohtlemise teema on ülimalt aktuaalne nii Eestis kui ka kogu maailmas. On lapsi, kes on hooletusse jäetud või mõnel teisel viisil väärkoheldud. Lasteasutuses töötavate spetsialistide hinnangul toimub lapsele kõige negatiivsemalt mõjuv väärkohtlemine kodus (Soo jt, 2009). Väärkohtlemine on peamine laste predest eraldamise põhjus (Mäekivi, 2019). Kõige sagedamini väärkohtlevad lapsi lapsevanemad, teised pereliikmed ja vanemate uued elukaaslased (Tomson, 2015). Samas ei pruugi täiskasvanud piisavalt teadvustada või mõista laste õigusi ja väärkohtlemise piire. Uuringutest on selgunud (Anniste jt, 2018), et füüsilise karistamise keelust on teadlik vaid kaks kolmandikku Eesti täiskasvanutest ning ligi pooled lastest ja ligi viiendik lapsevanematest kasutab lapse korrale kutsumiseks füüsilist karistamist ning kolmandik ähvardamist füüsilise karistamisega.

Uuringutest on selgunud, et laste väärkohtlemine on suhteliselt levinud nähtus ning lastekaitse spetsialistid on juhtumitega koormatud (Viira, 2017). Vaadates Eesti Statistikaameti (2020) andmeid, lisandub vanemliku hoolitsuseta ja abivajavaid lapsi iga aastaga.

Eestis on olemas normatiivne raamistik, kuidas lapse väärkohtlemise juhtumeid käsitleda, välja on töötatud valdkonnaüleised tegevused lastekaitse korraldamisel. Samuti on läbi viidud mitmeid uuringuid laste väärkohtlemise levimuse hindamiseks. Käesoleva magistritöö eesmärgiks on aga vahendada varateismeliste arusaamu väärkohtlemisest ja lastekaitsest: kuidas mõistavad 12-13-aastased lapsed väärkohtlemist ja lastekaitset. Mulle teadaolevalt ei ole seni sedalaadi uurimusi nii noorte laste hulgas Eestis varasemalt läbi viidud. Uurimuse viisin läbi kahes linnakoolis ja neljas maakoolis, teostades 2020. aasta veebruaris kuus fookusgrupi intervjuud. Uurimuses osales 37 last, nendest 23 olid tüdrukud ja 14 olid poisid.

Mõtte ja idee uurida just 6. klassi õpilaste käsitusi andis mulle juhendaja Dagmar Kutsar. Tema juhendamisel on mitmed üliõpilased oma lõputöodes keskendunud just sellele vanuserühmale, mis annab võimaluse nende elukäsituste paremaks mõistmiseks erinevatest aspektidest lähtudes (nt Krass, 2013; Mandel, 2013; Tins, 2020 jt.). Lisaks panustab käesolev uurimus juhendaja uurimisprojekti „Lapse ja lapseõlve haavatavus ning haavatav subjektiivsus“ (ETAG PRG700).

Magistritöö esimene peatükk on ülevaade asjakohasest kirjandusest, teine peatükk tutvustab uurimuse teoreetilist lähtekohta ja meetodikat ning kolmas peatükk esitab tulemused. Töö lõpeb kokkuvõttega.

Uurimuse läbiviimist toetas Eesti teadusagentuur projekti „Lapseõlve haavatavus ja haavatav subjektiivsus: interdistsiplinaarne võrdlev vaade“ raames (PRG700)

Tänuõnad

Suurima tänu võlgnen oma magistritöö juhendajale Dagmar Kutsarile, kes juhatas mind huvi pakkuva teemani ning oli suureks abiks ja toeks kogu protsessi vältel ja tänan ETAGi uurimuse toetamise eest. Samuti olen tänulik retsensendi Merle Linno heade nõuannete eest uurimistöö täiustamise osas. Tänu ka kõikidele uurimuses osalenud lastele, kes olid valmis jagama minuga avameelselt oma mõtteid ja arvamusi ning tänud lapsevanematele, kes andsid nõusoleku oma lastel uurimuses osaleda.

1. KIRJANDUSE ÜLEVAADE

1.1. Rahvusvahelised kokkulepped lastekaitse korraldamise normatiivse raamistikuna

Olulisim rahvusvaheline lapse õiguste alane dokument on ÜRO lapse õiguste konventsioon (LÕK), millega Eesti ühines 1991. aastal võttes endale kohustuseks tagada rahvusvaheliselt tunnustatud õigused igale Eesti territooriumil elavale lapsele (Viira, 2017: 8). Konventsioon on aluseks Eesti siseriiklikule seadusandlusele ja on Eestis otsekohalduv, mis tähendab, et kõik avaliku- ja erasektori isikud ja asutused peavad seda järgima (Lapse heaolu..., 2017: 5). Liitudes ÜRO lapse õiguste konventsiooniga võttis Eesti endale kohustuse teavitada sobivate ja toimivate vahendite kaudu nii täiskasvanuid kui ka lapsi konventsiooni põhimõtetest (Anniste jt, 2018: 75).

Lapse õiguste konventsioon sisaldab mahukat sissejuhatust ja 54 artiklit, mis on jagatud kolme ossa: esimeses osas on 41 sisulist artiklit, mis määratlevad ära lapse õigused ja konventsiooniga liitunud riikide kohustused, teine osa kehtestab artiklites 42-45 konventsiooni rakendamise jälgimise korra ning kolmas osa toob välja artiklites 46-54 konventsiooni jõustumissätted (Verhellen, 2000: 78).

ÜRO lapse õiguste konventsiooni (artikli 1) kohaselt on laps iga alla 18-aastane isik. Konventsiooni kehtestamisega sooviti rõhutada lapse erilist positsiooni ühiskonnas. Laps on samuti inimene nagu täiskasvanu ja tal on samasugused õigused, kohustused, huvid ja vajadused nagu täiskasvanul ning lapse õiguste käsitlemine konventsioonis baseerub lapse vajaduste terviklikul vaatlemisel (Verhellen, 2000: 156).

Lapse heaolu hindamise käsiraamat (2017) toob välja lapse tervikliku vaatlemise tähenduse ja põhimõtted. Last tuleb näha just selle konkreetse lapse elu kontekstis ning arvestada tuleb ka ressursidega, mis lapse ümber olemas on. Lapse elu mõjutab teda ümbritsev keskkond, kus on palju erinevaid tegureid, mis mõjutavad ka tema vajaduste rahuldamist. Samuti mõjutavad lapse arengut tema individuaalsed omadused, teda ümbritsev kultuur ning sotsiaalmajanduslik keskkond (Lapse heaolu..., 2017: 5).

Konventsiooni artiklid jagatakse üldisi inimõigusi käsitlevateks (nt õigus elule) ja spetsiifilisteks laste arengust ja eripärast tulenevateks põhimõteteks (nt õigus mängule) ning artiklid liigitatakse sageli kolmeks osaliselt kattuvaks õiguste rühmaks, mida kutsutakse ingliskeelsete sõnade järgi 3P-ks (*provision, protection* ja *participation*) ehk hoolitsus, kaitse ja osalus (Kennan jt, 2011: 4; Verhellen, 2000: 82):

- Hoolitsusega seotud õigused (õigus tervisele, haridusele, perekonnale, puhkusele jne, mis tagavad olenevalt lapse võimetest ja potentsiaalset tema igakülgset arengu);
- Kaitsega seotud õigused (õigus olla kaitstud diskrimineerimise, ebaõiglase kohtlemise, füüsilise ja seksuaalse väärkohtlemise jne eest);
- Osalemisega seotud õigused (õigus arvamust avaldada, olla kaasatud jm).

Erinevad autorid (Godwin, 2011; Lansdown, 2010; Johnny, 2006) on öelnud, et lapse hoolitsuse ja kaitsmisega seotud õigused on lapse erilise staatuse tõttu kergelt hoomatavad ning on seetõttu demokraatlikes heaoluühiskondades enamasti tagatud, samas kui autonoomia ja osalemisega seotud õigused on saanud vähem tähelepanu (Anniste jt, 2018: 7 kaudu).

Lister (2008) aga tõdeb, et viimastel aastatel on rohkem hakatud rõhutama siiski ka autonoomia ja osalemisega seotud õigusi, mis on seotud kaasaegse käsitlusega lapsest kui iseseisvast, aktiivsest ja kompetentsest isikust, mistõttu lapse kaasamine neid puudutavatesse otsustesse ja lapselt arvamuse küsimine on ühiskonnas lapse õigusena aina enam aktsepteeritud (Anniste jt, 2018: 7 kaudu).

Autorid (Qvortrup, 1991; Skelton, 2007) ütlevad, et osalemisõigused konventsioonis tähendavad uue lähenemise ilmumist senise lapse käsitluse kõrvale, kus last näetakse kaitset vajava objekti kõrvale ka kui subjekti ja sotsiaalset toimijat, kes on oma eale vastavalt kompetentne otsustama oma eluga seonduva üle (Soo ja Kutsar, 2019 kaudu).

Autorite (Lockyer, 2008; Howe ja Covell, 2005; Lansdown, 2005) andmetel peetakse laste osalemisõigust ühiskonna seisukohast oluliseks, kuna laste arvamuse ära kuulamine ja nendega arvestamine võimaldab teha paremaid otsuseid ja tagada paremat lastekaitset ning laste otsustusprotsessi kaasamine võimaldab neil osaleda enda elu puudutavate otsuste tegemisel (Anniste, 2018: 7-8 kaudu).

Laste eduka kaasamise indikaatoritena saab kasutada järgnevaid mõõdupuid:

- lapsed saavad aru, mida konkreetse projekti või protsessiga saavutada üritatakse;
- nad saavad aru, milline on nende endi roll selles;
- otsustusprotsesside läbipaistvus;
- laste varane kaasamine;
- laste võrdne respektseerimine sõltumata vanusest ja etnilisest taustast;
- reeglite paika panek;
- vabatahtlik osalus (Lansdown, 2006; Morrow, 2011: 10 kaudu).

Reynaert jt (2015) selgitavad, et ÜRO lapse õiguste konventsioon juhendub neljast üldpõhimõttest: ebavõrdse kohtlemise ja diskrimineerimise keelust, lapse huvide esikohale seadmisest, lapse õigusest elule ja arengule ning lapse seisukohtadega arvestamisest (Soo ja Kutsar, 2019 kaudu). Verhellen (2000) toob välja, et konventsioon kajastab laste kohtlemise, nende kaitse ja ühiskonnas osalemise põhiväärtusi ning neid ideid on väljendatud peamiselt artiklites 2, 3, 6 ja 12.

Art 2 Igal lapsel on õigus võrdsele kohtlemisele ilma igasuguse diskrimineerimiseta;

Art 3 Kõigis lapsi puudutavates ettevõtmistes tuleb esikohale seada lapse huvid;

Art 6 Igal lapsel on sünnipärane õigus elule, ellujäämisele ja arengule;

Art 12 Igal lapsel on õigus iseseisvaks seisukohavõtuks kõigis teda puudutavates küsimustes ning õigus väljendada oma vaateid (Verhellen, 2000).

Lapse õigusi käsitleva Euroopa õiguse käsiraamat (2015) toob välja, et ÜRO lapse õiguste konventsioonil põhineb ka lapse õigusi käsitlev Euroopa õigus, mille aluseks on riiklikul ja rahvusvahelisel tasandil kehtivad meetmed. Käsiraamatus öeldakse, et Euroopa lapse õigustele viidates peetakse eelkõige silmas Euroopa Nõukogu ja Euroopa Liidu kehtestatud esmaseid õigusallikaid. Euroopa Nõukogu peamine inimõigustealane leping on Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon ehk Euroopa inimõiguste konventsioon, mis koostati juba 1950. aastal ning sisaldab ka konkreetseid viiteid lastele (Lapse õigusi käsitleva..., 2015).

Euroopa Nõukogu teine peamine inimõigustealane leping on Euroopa sotsiaalharta, mis näeb ette sotsiaalõiguste kaitse ning sisaldab erisätteid lapse õiguste kohta (Lapse õigusi käsitleva..., 2015). Sotsiaalharta määratleb inimõigused ja põhivabadused ning kehtestab kontrollmehhanismid tagamaks nende austamise Euroopa Liidu liikmesriikides (Seletuskiri..., 2014). Euroopa Nõukogu algatas 2006. aastal programmi „Euroopa laste jaoks ja koos lastega” – see on paljusid valdkondi hõlmav tegevuskava lapse õigustega seotud küsimuste käsitlemiseks (Lapse õigusi käsitleva..., 2015).

Kuna lapsed ei suuda oma õiguste ja huvide eest alati ise seista, vajavad nad täiskasvanute abi ning kaitset. Verhellen (2000: 79) selgitab, et arvestades laste erilist haavatavust, sisaldab laste õiguste konventsioon ka laste kaitsmise nõuet. ÜRO lapse õiguste konventsiooni artikli 19 järgi tuleb kaitsta last igasuguse füüsilise ja vaimse vägivalda, ülekohtu või väärkohtlemise, hooletussejätmise, hoolimatu või julma kohtlemise või ekspluateerimise, kaasa arvatud seksuaalse väärkohtlemise eest.

1.2. Lastekaitse mõiste ja korraldus Eestis

Riiklikul tasandil on kõige olulisemaks lapse õigusi reguleerivaks dokumendiks lastekaitseseadus. Lastekaitse lähtekohad tulenevad ÜRO lapse õiguste konventsioonist (Viira, 2017). Eesti Vabariigi esimene lastekaitse seadus võeti vastu 1992. aastal. Uus ja täiendatud lastekaitse seadus, võeti vastu 2014. aastal (Lastekaitse seadus, 2014).

Lastekaitse seaduse eesmärk on lapse õiguste ja heaolu igakülgne tagamine. Selleks on sätestatud selged lapse õiguste ja heaolu tagamise põhimõtted ning valdkondadeüleised tegevused lastekaitse korraldamisel. Lastekaitse seadus kehtestab last väärtustava ning lapse arengut soodustava käitumise ja elulaadi kujundamise ühiskonnas (Poopuu, 2014).

Eesti lastekaitse seadus (§5) piirdub lapse õiguste ja heaolu tagamisel ÜRO lapse õiguste konventsiooni nelja peamise põhimõttega, toomata detailselt välja kõiki konventsiooni esimeses osas määratlevaid lapse õigusi. Lastekaitse seaduse (§10) järgi on lastekaitse lapse õiguste ja heaolu tagamiseks sätestatud põhimõtteid järgivate tegevuste, toetuste, teenuste ja muu abi ehk meetmete kogum (Lastekaitse seadus, 2014).

Seletuskiri lastekaitse seaduse eelnõu juurde (2014) selgitab, et lapse õiguste kaitse on oma olemuselt valdkondade ülene teema, mida käsitlevad ja reguleerivad mitmed rahvusvahelised ja riigisisised õigusaktid – seadused, määrused ja korraldused, resolutsioonid, arengukavad ja muud dokumendid. Lisaks lastekaitse seadusele (LasteKS) reguleerivad lapse õigusi Eestis teiste seaduste hulgas Sotsiaalhoolekande seadus (SHS), Haridusseadus (HaS), Noorsootöö seadus (NTS), Koolieelse lasteasutuse seadus (KELS), Põhikooli- ja gümnaasiumi seadus (PGS) jt. Laste ja vanemate suhteid reguleerivad näiteks Põhiseadus (PS) ja Perekonnaseadus (PKS) ning laste töötamist reguleerib Töölepinguseadus (TLS). Õiguskaitseorganites (politseis, prokuratuuris, kohtus) töötavad ametnikud lähtuvad väärikoheldud laste kaitsmisel ja abistamisel peamiselt karistusseadustikust (KarS). Õiguskantsleri seaduse (ÕKS) järgi täidab õiguskantsler lapse õiguste kaitse ja edendamise ülesandeid. Sellest tulenevalt on näha, kui võrd valdkondade ülene on lastekaitse ning seadusest tulenevalt peavad kõik arvestama lapse õigustega.

Vabariigi Valitsuse ülesanne lastekaitse korraldamisel on lastekaitse seaduse (§12) järgi asjakohaste õigusaktide, eelnõude ja riiklike strateegiate väljatöötamine ja kinnitamine ning jätkusuutliku rahastamise tagamine. Lastekaitse nõukogu ülesannete hulka kuulub lastekaitse seaduse (§13) järgi riigi lastekaitsepoliitika eesmärkide seadmine ja nende elluviimiseks vajalike tegevuste koordineerimine, lapse heaolu tagamist ja õiguste kaitset puudutavate ettepanekute esitamine Vabariigi Valitsusele ja teistele institutsioonidele ning valdkondadeüleseks lastekaitsealaseks ennetustegevuseks asjakohaste soovitusete andmine.

Sotsiaalministeeriumi ülesanded on lastekaitse seaduse (§14) järgi lastekaitsepoliitika väljatöötamine ja selle rakendamise koordineerimine, aruannete esitamine Vabariigi Valitsusele laste ja perede olukorra kohta, lastekaitse ja järelevalve riiklik koordineerimine, osalemine rahvusvahelises lastekaitsepoliitika kujundamises ja koostöös, uuringute ja analüüside tegemise korraldamine, lastekaitsemeetmete planeerimine ja arendamine, lapse õiguste kaitseks ja heaolu tagamiseks juhiste ja muude teabematerjalide väljatöötamine ning lastekaitsetöötajate täiendkoolituste korraldamine.

Sotsiaalkindlustusameti (SKA) ülesanded lastekaitse korraldamisel on lastekaitse seaduse (§15) järgi riikliku lastekaitsepoliitika elluviimine, riiklike strateegiate rakendamine ning valdkondadeülese lastekaitsealase koostöö ja ennetuse koordineerimine. Sotsiaalkindlustusamet rakendab lastekaitse seaduse (§15) järgi kohaliku omavalitsuse üksuse taotluse alusel lapsi ja peresid toetavaid riiklikke meetmeid ning abistab ja nõustab kohalikkude omavalitsust ja lastekaitsetöötajaid juhtumite lahendamisel.

Kohaliku omavalitsuse üksus (KOV) peab lastekaitseseaduse (§17) järgi looma tingimused lastekaitsetöö tegemiseks eesmärgiga tagada lastekaitseaduses loetletud ülesannete täitmine. Samuti kuulub seaduse järgi kohaliku omavalitsuse ülesannete hulka lastekaitse korraldamisel lapse õiguste ja heaolu tagavate põhimõtete järgimine arengukavas, lapse õigusi ja heaolu tagavate programmide ja projektide väljatöötamine, lapse abivajaduse hindamine ja abistamine ning lapsele ja perele abistavate meetmete pakkumine. Lisaks peab seaduse järgi looma kohalik omavalitsus oma haldusterritooriumil lapse arengut toetava keskkonna ning koguma teavet lastega perede olukorra ning vajaduste kohta toimetuleku parandamiseks.

Lastekaitseaduse (§18) järgi on lastekaitsetöötaja sotsiaalkindlustusameti või kohaliku omavalitsuse üksuse ametnik, kes täidab lastekaitseaduses või muus õigusaktis sätestatud ülesandeid lapse õiguste ja heaolu tagamisel.

Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses (Korp ja Rääk, 2004) käsiraamat selgitab, et lastekaitsetöötaja ametikoha põhieesmärk on lapse seadusega tagatud õiguste kaitse ja lapse heaolu kindlustamine lapsevanemate toetamise ning lapse kasvukeskkonna mõjutamise kaudu. Käsiraamatu andmetel on lastekaitsetöötaja peamisteks ülesanneteks lastekaitseprobleemide lahendamine koostöös füüsiliste ja juriidiliste isikutega ning juhtumite lahendamine koostöös juhtumivõrgustikuga. Töö sisu hõlmab nõustamist ja informeerimist, probleemide lahendamise koordineerimist, toetuste ja teenuste ning muu abi pakkumist, erivajadustega laste ja perede andmekogu pidamist, laste õiguste ja huvide esindamist, asendushoolduse korraldamist ja järelvalvet, koostööd ametiasutustega ja organisatsioonidega ning ennetustööd ja veel mitmesuguseid tegevusi (Korp ja Rääk, 2004).

Lastekaitsetöötaja oluliseks abivahendiks ehk tööriistaks on "Lapse heaolu kolmnurk", mis on mudel nii lapse abivajaduse hindamiseks, lapse vajaduste uurimiseks kui ka nende jälgimiseks (Lapse heaolu..., 2017: 16).

MTÜ Lastekaitse Liit on avalikes huvides tegutsev ja heategevust toetav organisatsioon, mis taasloodi 1988. aastal ning mille eesmärkideks on põhikirja alusel samuti lapse õiguste ja huvide kaitsmine, lastekaitsealaste tegevuste arendamine, osalemine laste- ja perepoliitika väljatöötamises ja rakendamises ning liidu liikmete ühiste huvide eest seismine (Lastekaitse Liit, 2020).

Laste õigusi, suhetes avalikke ülesandeid täitvate inimeste ja asutustega, kaitseb õiguskantsler. Õiguskantsleri seaduse (§1 lg 8) järgi täidab õiguskantsler tulenevalt lapse õiguste konventsiooni artiklist 4 lapse õiguste kaitse ja edendamise ülesandeid (Õiguskantsleri seadus, 1999). Euroopa riikides nimetatakse sellist ametimeest, kes kaitseb inimeste õigusi riigiasutuste, kohaliku omavalitsuse asutuste ning teiste avalikke ülesandeid täitvate inimeste või asutustega, õigusvahemeheks ehk ombudsmaniks.

Eestis loodi lasteombudsmani institutsioon 2011. aastal, kui õiguskantslerile pandi lapse õiguste kaitse ja edendamise ülesanded ning lasteombudsmani ülesannete täitmiseks on õiguskantsleri kantseleis laste õiguste osakond (Õiguskantsleri raport, 2015). Lasteombudsman seisab selle eest, et kõik inimesed austaksid laste õigusi ning lähtuksid lapse parimatest huvidest. Lasteombudsman aitab lahendada lapse õigusi puudutavaid avaldusi suhetes avalikke ülesandeid täitvate inimeste ja asutustega nagu näiteks lasteaiad, koolid, raviasutused, asenduskodud jm.

Õiguskantsleri raport (2015) selgitab, et lasteombudsman kontrollib lapsi puudutavate õigusaktide vastavust seadusele ja põhiseadusele, tutvustab laste õigusi, juhib tähelepanu lastekaitse probleemidele ning korraldab lapse õigustega seotud uuringuid. Näiteks tellis riigikantselei koos õiguskantsleri kantselei ja sotsiaalministeeriumiga uuringu „Lapse õiguste ja vanemuse monitooring“, mis valmis 2012.aastal ning mille fookuses oli kaks kontseptsiooni - lapse õigused ning positiivne vanemus. Uuring lähtus eesmärgist, et lastel on õigused, mida tuleb austada ja kaitsta. Monitooringu eesmärgiks oli andmete kogumine Eesti lastelt ja täiskasvanud elanikkonnalt nende teadlikkusest, hoiakutest ja kogemustest seoses lapse õiguste ja positiivse vanemusega (Karu jt, 2012).

Kuus aastat hiljem, 2018. aastal viidi läbi kordusena sarnane, veidike erineva nimega, „Lapse õiguste ja vanemuse uuring“, et hinnata kuue aasta vältel toimunud muutusi, kuidas on Eestis täiskasvanute ja laste teadlikkus, hoiakud ja kogemused seoses lapse õiguste ja vanemlusega muutunud. Uuringu järgi oli lapse õigustest kuulnud 75% täiskasvanutest ja 70% lastest. Võrreldes 2012. aastaga ei olnud lapse õigustest kuulnud täiskasvanute osakaal kasvanud, küll aga oli lapse õigustest kuulnud laste osakaal veidi kahanenud. Anniste jt (2018) toovad välja, et kõige paremini tundsid Eesti täiskasvanud ja lapsed hoolitsusega seotud õigusi (õigust haridusele, perekonnale ja kaitsele), kuid kõige vähem teati lapse õigusest kaasa rääkida tema tervise ja raviga seotud küsimustes.

Seega oli küll suurem osa täiskasvanutest ja lastest kuulnud lapse õigustest, kuid siiski on Eestis palju selliseid täiskasvanuid ja lapsi, kes ei ole kuulnud lapse õigustest. Lapse väärkohtlemise ennetamise, juhtude käsitlemise ja kaitse korraldamisega seoses on seda oluline meeles pidada.

Lapse õiguste ja vanemuse uuring (2018) toob välja ka selle, et füüsilise karistamise keelust on teadlik vaid kaks kolmandikku Eesti täiskasvanud elanikkonnast ning ligi pooled lastest. Uuringu järgi ligi viiendik lapsevanematest kasutab lapse korrale kutsumiseks füüsilist karistamist ning kolmandik ähvardamist füüsilise karistamisega. Sellist käitumist toetavad ka ühiskonna hoiakud, kuigi üle poole elanikkonnast taunib lapse füüsilist ehk kehalist karistamist, peab üsna suur hulk lapsi ja täiskasvanuid seda teatud olukordades vajalikuks ja mõistetavaks toimimisviisiks (Anniste jt, 2018).

Lastekaitseeadus keelab lapse igasuguse väärkohtlemise, kuid uuringute tulemused näitavad siiski inimeste madalat teadlikkust sellest. Võimalik, et osa lapsevanemaid lihtsalt ei tea, mida täpsemalt peetakse lapse väärkohtlemiseks või jääb vajaka vanemaksoleku või laiemalt eluuskustest. Lapse õiguste ja vanemuse uuringust (2018) toon välja olulisi tulemusi ja käsitlusi ka mõnes järgnevas alapeatükis.

1.3. Lapse väärkohtlemise mõiste ja liigid

Lapse väärkohtlemise mõistet ning olemust on aegade jooksul määratletud erinevalt ning pidevalt täiendatud. Erinevad autorid on püüdnud defineerida laste väärkohtlemist järjest põhjalikumalt vastavalt ajastule ning keele ja väljendite muutumisele.

Soonets (1997) peab kokkuvõtvalt väärkohtlemiseks sellist käitumist, mis alandab lapse füüsilist ja psüühilist heaolu ning ohustab tema eakohast arengut ning tervislikku seisundit, ka ülikaitstus ehk ülehooldamine on väärkohtlemise liik. Laste väärkohtlemisena käsitletakse ka vanemate või teiste pereliikmete vahelise vägivalla pealtnägemist (Calder, 2004).

Maailma Terviseorganisatsioon (WHO) defineerib laste väärkohtlemisena igasugust füüsilist ja/või emotsionaalset, vaimset või seksuaalset väärkohtlemist, hooletusse jätmist, ärilist või muudel eesmärkidel ärakasutamist, mis kahjustab lapse tervist, ellujäämist, lapse arengut või väarikust (Sethi jt, 2013).

Barnett jt (1993) nimetavad laste väärkohtlemiseks füüsilist, vaimset või seksuaalset väärkäitumist ning hooletussejätmist ja halba kohtlemist alla 18-aastase inimese suhtes, mis ohustab või kahjustab lapse tervist ja heaolu ning mis on toime pandud isiku poolt, kes on vastutav lapse heaolu eest. Esmane vastutus lapse õiguste ja heaolu tagamise eest on ÜRO lapse õiguste konventsiooni artiklite 7, 8, 18, 27 ja Eesti lastekaitseaduse (§7) järgi lapsevanemal või last kasvataval isikul.

Lisaks Soonetsi (1997) käsitlustele lapse väärkohtlemise osas, toon välja Justiitsministeeriumi poolt toimetatud veebilehe juhendmaterjalilt (Lapse väärkohtlemine peres, 2014) kaasaegsemaid käsitlusi, mis täiendavad varasemaid lapse väärkohtlemise erinevaid liike ja kirjeldusi.

Soonets (1997: 92) jagab väärkohtlemise 3 suurde gruppi:

- lapsele suunatud vägivalda teod;
- lapse hooletusse jätmine ehk lapse vajaduste rahuldamata jätmine;
- lapse ülehooldamine ehk ülikaitstus.

Lapse väärkohtlemine esineb järgmistes vormides:

- emotsionaalne e. tundeline;
- psühholoogiline e. vaimne;
- füüsiline e. kehaline;
- seksuaalne e. sooline (Soonets, 1997: 92).

Soonets (1997) nimetab lapse emotsionaalset ehk tundelist vägivalda tegevusaktiks, mis tekitab lapses emotsionaalse pingeseisundi, ohustades lapse eakohast emotsionaalset arengut ning tegevused, mis iseloomustavad lapse emotsionaalset väärkohtlemist on hirmutamine, alandamine, häbistamine, ähvardamine, ebameeldivate nimetustega kutsumine, pidev kritiseerimine ja füüsiline või sotsiaalne isoleerimine. Kaasaegsema käsitluse kohaselt võib pingeseisundi tekitamine põhjustada raskeid või lausa pöördumatuid kahjustusi lapse emotsionaalsele arengule ning emotsionaalset väärkohtlemist iseloomustavatele tegevustele on täiendavalt lisatud juurde karjumine, söimamine, solvamine, mõnitamine, halvustamine, terroriseerimine, manipuleerimine, keeldudega kauplemine ja tusatsemine (Lapse väärkohtlemine..., 2014).

Soonetsi (1997) sõnul kahjustab psühholoogiline ehk vaimne vägivald lapse potentsiaalsete võimete arengut ning sageli võib emotsionaalne väärkohtlemine eelne da füüsilisele vägivaldale või kaasne da sellega ning olla kontrollvahendiks hirmutamise ja alandamise kaudu.

Füüsiline ehk kehaline vägivald on erinevate varasemate käsitluste järgi väärkohtlemise liik, mille käigus tekitatakse lapsele tahtlikult kehavigastusi või ei väldita kehavigastuste tekkimise võimalust ning füüsilise väärkohtlemise tegevusteks peetakse näiteks tõukamist, lükkamist, löömist käe, jala või mingi esemega, peksmist, kinni sidumist, ähvardamist külma- või tulirelvaga (Flitcraft jt, 1994; Soonets, 1997).

Kaasaegsema käsitluse kohaselt on füüsiline väärkohtlemine lapsevanema, hooldaja või hoidja tahtlik, mitteõnnetuslik füüsilise jõu kasutamine lapse suhtes, mis võib vigastada last ning füüsiline väärkohtlemine võib põhjustada lapsele kergemaid, raskemaid või isegi eluohtlikke füüsilisi ja ka psühholoogilisi kahjustusi. Füüsilise väärkohtlemisega seotud tegevustele, mis varasemates käsitlustes juba välja on toodud, on täpsustavalt juurde lisatud näpistamine ja küünistamine, väänamine ja pigistamine, raputamine, millegagi viskamine, juustest sikutamine ja tirimine, põletamine, uputamine, läm matamine ja kägistamine (Lapse väärkohtlemine..., 2014).

Laste ja noorte seksuaalse väärkohtlemise leviku uuring (2016) toob välja, et lapse seksuaalse väärkohtlemisena mõistetakse lapse kaasamist igasugusesse seksuaalsesse tegevusse, millega ta ei ole nõus või mille sisust ta ei saa aru ning mille võib toime panna täiskasvanu või teine laps, kes on vanuse või arengutaseme poolest vastutus-, usaldus- või võimusuhetes kannatanuga. Seksuaalset väärkohtlemist liigitatakse seksuaalseks ahistamiseks ja seksuaalvägivaldaks, mille juures esimene sisaldab peamiselt mitteverbaalseid tegevusi ja soovimatuid puudutusi, teise puhul survestatakse lapsi seksuaalselt käituma või seksuaalaktist osa võtma (Soo jt, 2016: 6).

Hooletussejätmine on Soonetsi (1997) järgi kokkuvõtvalt lapse oluliste füsioloogiliste ja emotsionaalsete vajaduste rahuldamata jätmine või erinevate ohtude eest kaitseta jätmine, mis tekitavad lapses psüühilist või füüsilist ebamugavustunnet, kahjustades lapse eakohast arengut ja tervist. Kaasaegsem käsitlus täpsustab, et lapse hooletusse jätmine on vanema või hooldaja kohustuste mittetäitmine lapse füüsilise, vaimse, emotsionaalse ja sotsiaalse arengu eest hoolitsemisel (Lapse väärkohtlemine..., 2014).

Lapse hooletussejätmist liigitatakse füüsiliseks ja tervistkahjustavaks, emotsionaalseks, hariduslikuks hooletussejätmiseks ning järelvalvetuseks (Soonets, 1997).

- Füüsiline hooletussejätmine hõlmab endas ebarahuldavat hoolitsemist lapse esmaste vajaduste, haigestumise, vigastuste või puude korral;
- Emotsionaalne ja vaimne hooletussejätmine on ükskõiksus lapse emotsionaalsete vajaduste rahuldamisel ning lapse vaimse tervise või arengu probleemidele mitte reageerimine;
- Hariduslik hooletusse jätmine on vanema tegevusetus või mittehoolimine lapse hariduse omandamisel;
- Järelvalvetust iseloomustab ebaadekvaatne järelevalve kodus ja ka väljaspool kodu, huvipuudus lapse tegevuse vastu, majapidamises olevate riskide eiramine ning ohutuse mittetagamine lapsele (Lapse väärkohtlemine..., 2014).

Lastekaitseaduse (§24 lg 1) järgi on keelatud lapse hooletusse jätmine, lapse vaimne, emotsionaalne, kehaline ja seksuaalne väärkohtlemine, sealhulgas lapse alavääristamine, hirmutamine ja kehaline karistamine, samuti lapse karistamine mis tahes muul viisil, mis ohustab tema vaimset, emotsionaalset või füüsilist tervist.

Füüsilist jõudu tohib lastekaitseaduse tähenduses (§24 lg 4) kasutada vaid lapse liikumise või liigutuste piiramiseks määral, mis on proportsionaalne ja vähim vajalik teda ähvardava või temast lähtuva ohu tõrjumiseks ning füüsilist jõudu ei ole lubatud kasutada karistuse eesmärgil.

Laste kehaline karistamine on lastevastane vägivalla vorm, mida määratletakse kui karistust füüsilise jõu kasutamisega ning mille eesmärk on distsiplinaarse meetmena tekitada õrnemat või tugevamat valu või ebamugavust lapsele ning mille järgselt ei jää olulisi nähtavaid kahjustusi (Lapse väärkohtlemine..., 2014).

Lapse väärkohtlemiseks peetakse ka perevägivalla tunnistajaks olemist (Calder, 2004). Teiste pereliikmete vahelise vägivalla pealt nägemine või kuulmine on last kahjustav ning otsene vägivald lapse suhtes. Mitte üksnes vägivallatsemise juures olemine või kõrvaltoas viibimine ja pealtkuulmine ei mõju lapsele halvasti, vaid ka vigastatud ja muserdatud vanema nägemine ning pingelise õhkkonna tajumine mõjub lapsele halvasti (Lapse väärkohtlemine..., 2014).

Samuti on ülekaitsus lapse suhtes omamoodi väärkohtlemise liik, mille puhul püüavad vanemad last pidevalt kontrollida, liialdatakse lapse tegemiste kontrollimisega, otsustatakse pidevalt lapse eest tema eakohase suutlikkusega arvestamata (Soonets, 1997: 105).

Kokkuvõtvalt on näha, kui lai on laste väärkohtlemise skaala, ühest äärmusest teise. Mitte ainult füüsiline vägivald ei iseloomusta lapse väärkohtlemist vaid samuti emotsionaalne ja psühholoogiline ja seksuaalne vägivald; nii lapse hooletusse jätmine kui ka ülekaitsus liigituvad väärkohtlemise alla.

1.4. Lapse kuvand ja perekondlik väärkohtlemise risk

Lapse õiguste tagamine ühiskonnas sõltub sellest, milline on elanikkonna nägemus lastest. Arusaam sellest, millised lapsed üldiselt on, määrab ära nendesse suhtumine. Laste arusaam endast peegeldab nii nende endi kui ka ühiskonna ja laste vanemate suhtumist lastesse. Erinevaid arusaamasid lastest nimetatakse lapse kuvanditeks (Anniste jt, 2018: 26).

Kirjanduses tuuakse välja 4 lapsekuvandit:

- Ebaküpse lapse kuvand – laps on oskamatu, vastutusvõimetu, abitu;
- Haavatava lapse kuvand – laps on süütu, puhas, rikkumata, habras, haavatav;
- Vastutustundetu lapse kuvand – laps on vastutustundetu, egoistlik ning karmi distsipliini ja karistusteta väljub kontrolli alt;
- Kompetentse lapse kuvand – laps on aktiivne, iseseisev ja kompetentne; tal on oma arvamus, huvid ja kogemused ning laps on täiskasvanute partner ühiste otsuste tegemises (Goldson, 1997; Scraton, 2005; Anniste jt, 2018 kaudu).

Lapsekuvand on viimaste aastakümnete jooksul läbinud põhjaliku muutuse, kasvanud on toetus ideele laste iseseisvast positsioonist ühiskonnas. Verhellen (2000) selgitab, et ÜRO lapse õiguste konventsioon on muutuste kõige tähtsamaks indikaatoriks konventsiooniga ühinenud riikides, mille tulemusel on esile kerkinud kompetentse lapse kuvand aktiivsest, iseseisvast, oma arvamuse, huvide ja kogemustega indiviidist.

Üksteise kõrval võib üheaegselt eksisteerida ühiskonnas mitmeid lapse kuvandeid. Anniste jt (2018) sõnul on arusaam lapsest kui kellestki kompetentsest tänu konventsioonile kõige kaasaegsem, mis aitab kaasa lapse õiguste, peamiselt osalusega seotud õiguste tagamisele ja kaitsesele.

Laste õiguste ja vanemuse uuring (2018) näitas samuti, et koos lapse õiguste põhimõtete levikuga kinnistub üha rohkem ka Eestis kompetentse lapse kuvand. Uuringust selgus, et lapsi nähakse inimestena, kellel on oma arvamused ja eelistused, millega on oluline arvestada. Usutakse, et lapsed on taibukad, võimelised iseseisvalt valikuid tegema ning ei vaja pidevalt vanemate kontrolli ning enamus Eesti elanikkonnast toetab kompetentse lapse kuvandit (Anniste jt, 2018: 30).

Morrow (2011) sõnul kujundavad erinevad ühiskonnagrupid, institutsioonid ja asutused samuti lapsekuvandit läbi enda tegevuste ja vaatevinkli. Hariduses on laps kui õppija ning tulevane kodanik, rõhk on õppetööl ja tulemustel, võimaldamaks tulevase täiskasvanuna olla tööturul konkurentsivõimeline. Hoolekandes on laps abivajav ning sageli ohvri rollis. Läbivaks teemaks on haavatavus. Meedia läheneb lapsele läbi emotsionaalsete lugude. Lastest püütakse jätta muljet, et nad on armsad või ohustatud. Kõik need läbivad teemad mõjutavad täiskasvanute arvamust lastest ning ühtlasi laste arvamust endist (Morrow, 2011).

Holland (2004: 205) ütleb, et üldiselt on täiskasvanud veendunud, et nad on tugevam osapool ja kontrollivad olukorda, mistõttu lastel ei ole erilist võimalust avaldada enda arvamust, kuna nad on kinni sotsiaalsetes ja täiskasvanute ootustes nendele. Seega aitavad täiskasvanud kaasa ebaküpse lapse kuvandi püsimisele.

Percy-Smith ja Thomas (2010) leiavad, selleks et laste õigused oleksid realiseeritud ja kaitstud, on tarvis üha enam kujundada uutmoodi sotsiaalseid suhteid laste ja täiskasvanute vahel, kus täiskasvanud loovutavad teatava osa oma võimust lastele, mis traditsioonilises mõttes on lapsevanematele kuulunud (Karu jt, 2012 kaudu) toetades sellega kompetentse lapse kuvandi levikut. See tähendaks, et täiskasvanute ja laste vahel toimuks dialoog ning asju otsustatakse koos. See ei tähenda samas, et täiskasvanu loovutaks oma kaitsja ja hoolitseja rolli, vaid looks lastele ruumi õiguste kasutamiseks, et neid siis tunnustada ja toetada.

Erinevad autorid (Johnny, 2006; James jt, 2008; Morine, 2000) on arvanud, et kuna täiskasvanute käitumine ja suhtumine lastesse kujundab laste arusaamu endist, oma võimetest, õigustest, kohustustest, pädevustest ja rollidest, mõjutab kindlasti lapsevanema vanemlusstiiliga kaasnev käitumine ka oluliselt lapse heaolu, sotsiaalseid kompetentse, akadeemilist sooritust, psühhosotsiaalset arengut ja käitumist (Anniste jt, 2018 kaudu).

Maccoby ja Martin (1983) juba aastaid tagasi püüdsid liigitada vanemaksoleku viise ja pakkusid välja neli vanemlusstiili vastavalt sellele, kui vastutulelikud (emotsionaalselt soojad, järeleandlikud) ja kui kõrgeid või madalaid ootusi ja nõudmisi vanemad laste suhtes esitavad.

- Autoritaarsed (ingl *authoritarian*) vanemad on kõrgete nõudmistega ja mitte eriti vastutulelikud. Lapsed peavad järgima reegleid või muidu neid karistatakse;
- Autoriteetsed (ingl *authoritative*) vanemad on ühteaegu nõudlikud ja vastutulelikud, selgitades lastele oma nõudlikkuse põhjuseid;
- Järeleandlikud, lubavad (ingl *indulgent, permissive*) vanemad on vähenõudlikud ja laste suhtes vastutulelikud;
- Mittepühendunud (ingl *uninvolved*) vanemad on madalate nõudmistega ja samuti laste suhtes üldiselt vähe vastutulelikud (Maccoby ja Martin, 1983).

Üldjuhul ei kasuta lapsevanemad läbivalt ja rangelt ühte vanemlusstiili ning erinevad kasvatuspõhimõtted võivad olla omavahel põimunud. Lapse õiguste ja vanemuse uuringust (Anniste jt, 2018) selgus, et emad on nõudlikumad tütarde ning isad poegade suhtes, tüdrukutest 64% ja poistest 58% leidsid, et ema nõuab sõna kuulamist vastu vaidlemata, samas kui poistest 31% ja tüdrukutest 22% olid nõus väitega, et isa püüab kontrollida kõike, mida laps teeb. Uuring näitas, et ligikaudu pooled lapsed näevad oma vanemates järeleandliku vanemlusstiili jooni, mittepühendunud vanemlusstiil ei ole Eestis uuringu andmetel eriti levinud, autoritaarne vanemlusstiil on seotud vanuse ja mõneti ka koduse keelega. Uuringute tulemuste kohaselt on aga autoriteetne vanemlusstiil Eestis levinud nii emade kui ka isade seas.

Erinevad vanemlusstiilid võivad sisaldada riske lapse väärkohtlemiseks. Soo jt (2015) toovad välja, et perekeskonna teguritest on väärkohtlemise ohvriks langemisega statistiliselt oluliselt seotud perekonnatüüp, vanema kasvatusstiil, vägivalla kogemine kodus ja vanemate vahel vägivalla esinemine. Laste ja perede arengukava (2012-2020) üheks strateegiliseks eesmärgiks on lapsevanematele vajaliku toe pakkumine laste kasvatamisel ja vanemaks olemisel, kuna vanemlikud oskused on Eestis lapsevanematel kohati puudulikud. Uuringud (nt Soo jt, 2016) on näidanud, et kõige sagedamini leiab lapse väärkohtlemine aset pere kontekstis, kus väärkohtlejaks on keegi vanematest. Tihti põhjendatakse seda kehvade vanemlike oskustega, kuid ilmselt on seos ka vanemlusstiilidega ja perekondliku kliimaga ning perekonna üldise sotsiaalmajandusliku toimetulekuga laiemalt.

Olenevalt sellest, millist stiili vanemad lapse kasvatamisel kasutavad või pooldavad võib juhtuda, et vanemad väärkohtlevad oma lapsi, andmata endale aru, milline käitumine liigitatakse lapse väärkohtlemise alla. Mittepühendunud vanemad, kes on madalate nõudmistega lapse suhtes, võivad jätta lapse näiteks hariduslikult hooletusse. Autoritaarsed vanemad võivad oma nõudmiste ja reeglitega samuti endale teadvustamata väärkohelda last näiteks mingite karisuslike meetmetega, mis põhjustavad lapsele valu või ebamugavust, kui laps reeglitest üle astub. Järeleandlikud vanemad võivad näiteks oma lubamistega seada samuti lapse turvalisuse ohtu ning autoriteetsete vanemate käitumises võiks karta ülehooldamist.

Livingstone ja Third (2017) hinnangul on viimastel aastatel pööratud rohkem tähelepanu ka laste õigustele digitaalses maailmas ehk internetis, kus seni on laste kokkupuutel digitaalse maailmaga keskendunud peamiselt seal peituvatele riskidele ning laste turvalisuse tagamisele (Anniste jt, 2018 kaudu). Sooviga kaitsta lapsi digitaalses maailmas peituvate ohtude eest, võivad lapsevanemad samuti endale teadvustamata ka selles valdkonnas hoopis rikkuda lapse õigusi eneseväljendusele, arvamuse avaldamisele ja privaatsusele.

Lapse õiguste ja vanemuse uuringu (2018) tulemuste andmetel on umbes pooled Eesti lapsevanematest, kelle lapsel on nutiseade ja üldjuhul ka mõni sotsiaalmeedia konto, jälginud lapse sealset suhtluse sisu ning tegemisi, mis näitab küll seda, et Eesti lapsevanemad muretsevad lapse turvalisuse ja interneti maailmas varitsevate ohtude pärast, kuid teisalt piiravad lapse vabadust ja privaatsust. Kalmus (2008) ütleb, et uuringute põhjal on Eesti lapsed interneti kasutuse ulatuse poolest Euroopa riikide hulgas esirinnas ning samuti on Eesti lapsed Euroopa pingerea eesotsas ka internetiga seotud riskide kogemise osas.

Kahjuks ei reguleeri konkreetselt ÜRO lapse õiguste konventsioon ja lastekaitseseadus veel lapse õigusi ega kaitset interneti maailmas. Ka sotsiaalmeedia, sh mõningad televiisorist ja raadiost tulevad saated, mis ei ole otseselt mõeldud lastele, kuid lapsed siiski kuulavad ja vaatavad, mõjutavad ja kujundavad lapse arusaamu maailmas toimuvast. Samas informeerib ja harib sotsiaalmeedia last nendes valdkondades, kus lapsel endal veel teadmised ja kogemused puuduvad.

Laste ja perede arengukavas (2012-2020) öeldakse, et Eesti on positiivset vanemlust toetav riik, kus pakutakse vajalikku tuge laste kasvatamisel ja vanemaks olemisel, et parandada laste elukvaliteeti. Positiivse vanemluse all peetakse silmas vanemlikku käitumist, mille puhul vanemad arvestavad igati lapse huvidega.

Eelneva ülevaate põhjal väidan, et Eestis on loodud lastekaitset reguleeriv normatiivne raamistik ja välja töötatud lastekaitse korraldus, välja on töötatud positiivse vanemluse toetamise arengukava, mille eesmärkide täitumisel võiks kahaneda laste väärkohtlemine. Samuti on toimiv lastekaitsetöö, mida teevad koostöös teiste erialade spetsialistidega lastekaitsetöötajad.

1.5. Uurimuse taust: lapseõlve uus käsitlus ja varasemad uurimused Eestis

Lapse väärkohtlemise alaste uurimustega alustati Eestis 1990-ndate aastate alguses, kui Eesti oli ühinenud ÜRO Lapse õiguste konventsiooniga 1991. aastal. Tööd oli alustatud Tartu Laste Tugikeskuses 1995. aastal, olles esimene omataoline, ja 1988. aastal oli taasloodud Lastekaitse Liit. Eesti ühiskonnas hakati tasapisi tunnistama laste väärkohtlemist kui sotsiaalset probleemi. Järgnevalt teen lühikese sissepõike nn uude lapseõlve käsitlusse, mis aitas kaasa laste väärkohtlemise tunnistamisele ja uurimustega alustamisele. Seejärel teen ülevaate senistest olulisematest laste väärkohtlemist käsitlevatest uuringutest Eestis.

1.5.1. Lühülevaade uuest lapseõlvekäsitlusest

Prout (2011) järgi, uus lapse ja lapseõlve käsitlus hakkas arenema 1980-ndatel ja 1990-ndatel sotsioloogia uue haruna, mida hakati nimetama lapseõlvesotsioloogiaks ning uus lähenemine rajanes kolmele olemasolevale teooriale. Esiteks interaktsioonilisele sotsioloogiale - saadi aru, et seni oli lapsi kujutatud ette liiga passiivsena ning hakati vaatama lapsi kui aktiivseid tegutsejaid, kes loovad tähendusi läbi interaktsioonide iseenda, täiskasvanute ja teiste lastega. Teiseks toimus 1990-ndatel Euroopas struktuurilise sotsioloogia taaselustumine, mille raames vaadati lapseõlve kui ühiskonnas püsivalt esinevat struktuuri sarnaselt sotsiaalsele klassile ja soole. Selle edasiarendusena kujutasid feminismist inspireeritud uurijad lapsi kui vähemusgruppi, kes on täiskasvanute poolt marginaliseeritud ja samal ajal levis sotsiaalne konstruktivism, mis kujundas ümber seni iseenesestmõistetavaks peetavaid kontseptsioone sotsiaalteadustes (Prout, 2011).

Mayall (2000) väidab, et uue lapseõlvesotsioloogilise käsitluse kohaselt nähakse lapsi kui indiviide, kes osalevad aktiivselt oma sotsiaalses elus ning kes on teadlikud oma tunnetest ning soovidest. Varasem arvamine, et lapsed ei ole aktiivsed samades asjades, mis täiskasvanud, ei tähenda seda, et nad oleksid vähem kompetentsemad kui täiskasvanud.

Ben-Arieh (2005) selgitab et lapse ja lapsepõlve mõistmisel on aset leidnud mitmed muutused. Esiteks vaadatakse negatiivsete lapsega seotud näitajate („lapse ellu jäämise“) kõrval ka seda, mis määrab tema heaolu. Teiseks toob autor välja selle, et nähakse negatiivses ka positiivset ehk lapse puuduste ja ebakompetentsuse kõrval ka tema sotsiaalset kompetentsust. Kolmandaks keskendutakse tulevikus edukaks täiskasvanuks saamise kõrval ka olevikus hästi hakkama saamise aspektidele ning neljandaks, on lastest saamas vaadeldavatest objektidest aktiivsed osalejad (Ben-Arieh, 2005).

Mason ja Hood (2011) ütlevad, et praeguseks tunnustatakse lapsi kui kompetentseid ja ühiskonnas osalevaid indiviide, kes mitte ainult ei ela lapsepõlves, vaid ka mõjutavad oma lapsepõlve kujunemist.

Ben-Arieh (2005) toob välja, et lapsed on muutunud passiivsest uuritavast objektist aktiivseks uuringus osalejaks samuti mitmel põhjusel. Esiteks on kehtestatud lastele sarnaselt täiskasvanutega õigused, teiseks on jõutud selgusele, et lapsepõlv on üks eluetapp inimese elus, mil nad on ühiskonnas samuti aktiivsed osalejad nagu täiskasvanudki. Eelöeldu pinnal jõudsid uurijad tõdemuseni, et võrdväärselt täiskasvanutega on lastel samuti oma subjektiivne vaatenurk elust ning seda saavad jagada vaid lapsed ise (Ben-Arieh, 2005).

Seega on laste uuringutesse kaasamine väga oluline. Selleks, et saada vastuseid erinevatele küsimustele laste kohta, on vaja keskenduda nende igapäevaelule ja selle kohta oskavad hinnanguid anda ja arvamusi avaldada kõige paremini just lapsed ise. Järelikult on informatsiooni hankimine lastelt endilt parim viis nende kohta käivatele küsimustele vastuste saamiseks (Ben-Arieh, 2005).

Morrow (2011) väidab, et lapsepõlv ei ole kõigile lastele ühesugune ning idealiseeritud nägemus lapsepõlvest ei pruugi olla realistlik või üldse kohane, mistõttu tasub rääkida laste kogemuste erilisusest, mis omakorda kinnitab lastelt nende elu kohta küsimise tähtsust. Kõikide laste eneseväärikust tuleb austada ning püüda aru saada, millised on nende elud nende endi vaatenurgast ja suuta seda teha ilma eelarvamusteta (Morrow, 2011).

1.5.2. Ülevaade senistest uurimustest

Esimene teemakohane eestikeelne raamat „Laste väärkohtlemine“ ilmus 1997. aastal, MTÜ Tartu Laste Tugikeskuse spetsialistide ja koostööpartnerite sulest. Sellest raamatust olen käsitlusi välja toonud ka laste väärkohtlemise mõistet ja liike selgitavas peatükis.

Toona, üle 20 aasta tagasi, oli väärkohtlemisega seonduv Eestis uus temaatika, pakuti teavet lapse arengu, väärkohtlemise ja lastekaitse kohta (Soonets jt, 1997). Teine osa „Lapse väärkohtlemine“ ilmus samuti Tartu Laste Tugikeskuse spetsialistide autorluses kümme aastat hiljem 2007. aastal, sisaldades teavet lapse seksuaalse arengu kohta, nõuandeid väärkoheldud lapse küsitlemiseks ja abistamiseks jm (Soonets jt, 2007). Esimene laste väärkohtlemise alane uuring teostati dr Ruth Soonetsi eestvedamisel Tartu Laste Tugikeskuse ja TÜ perekonnauurimisrühma koostöona 1994/95. aastal, kuid selle tulemused on publitseerimata ja andmed ei ole enam kättesaadavad (isiklik kommunikatsioon juhendajaga, kes osales uurimuse läbiviimises).

Järgmine väärkohtlemise alase uuringu viisid läbi Rosental ja Tilk 1997/98. aastal ühise bakalaureusetöö raames. Nemad keskendusid seksuaalse sisuga soolise väärkohtlemise uurimisele selleks spetsiaalselt koostatud originaalankeediga ning küsitlesid 498 gümnaasiumite lõpuklassi õpilast, kes enamuses olid 17-aastased. Uurimusest selgus, et 83% tütarlastest ja 50% noormeestest oli kogenud seksuaalse sisuga soolist väärkohtlemist oma elu jooksul. Väärkohtlemisena määratleti mistahes seksuaalse sisuga ning ohvri sooga seostatavat käitumisakti, mida ohver koges kui solvavat, väärkohtlevat või vägivaldset. Oma uurimuse põhiselt avaldasid nad aasta hiljem raamatu „Lapse seksuaalne väärkohtlemine Eestis“ (Rosental ja Tilk, 1999).

Esimene ulatuslik uurimus „Teismeliste väärkohtlemine Eestis: riskitegurid ja tagajärjed“, valmis 2000. aastal läbi viidud ankeetküsitluse „Epidemioloogiline uuring laste väärkohtlemise preventsiioniks Eestis“ andmete põhjal 2002. aastal. Respondentideks valiti põhikoolide 8. ja 9. klasside õpilased, kokku osales ligi 900 last. Uurimuse eesmärgiks oli teada saada peamiste väärkohtlemisliikide esinemissagedus Eestis, väärkohtlemist põhjustavad tegurid ja väärkohtlemise mõju lapsele. Samuti huvitas autoreid väärkohtlemise seotus soo, rahvuse ja piirkonnaga. Uurimusest selgus, et laste väärkohtlemine Eesti peredes on üsnagi laialt esinev nähtus. Enamus ehk 93% küsitletud lastest olid kogenud elu jooksul väärkohtlemist. Kõige levinum väärkohtlemise liik oli emotsionaalne väärkohtlemine, 57% vastanutest olid kogenud seksuaalse sisuga väärkohtlemist. Uurimusega jõuti järeldusele, et väärkohtlemine on Eestis laialt levinud probleem, mis vajaks põhjalikumalt uurimist ning vastavat preventsiionipoliitikat. Oluliseks peeti ka laste tõhusamat teavitamist nende õigusest inimväärsele kohtlemisele ja kaitsele väärkohtlemise eest (Soo ja Soo, 2002).

Üleriigiline küsitlus „Noorte hoiakud ja kogemused seoses seksuaalse ärakasutamisega“, mis viidi läbi 2003. aastal, oli selles valdkonnas esimene suure valimiga uurimus. Selles osales 1943 üldhariduskooli ja kutsekooli õpilast vanuses 16-19 aastat üle Eesti. Uurimusest selgus, et iga kolmas vastanu oli viimase 12 kuu jooksul olnud vaimse ja iga neljas noor füüsilise vägivalla ohver. Üldiselt selgus, et noorukite seksuaalne väärkohtlemine on samuti levinud nähtus ning selle ohvriks langevad neiud kolm korda sagedamini kui noormehed (Soo ja Kutsar, 2004).

Uurimus „Eesti teismeliste vägivallatõlgendused“ käsitles erinevaid vägivalla ilmnemise vorme laste kogemustes. Uurimuse esimeses etapis (mai – detsember 2005) intervjueriti, teises etapis (aprill – mai 2006) küsitleti kirjalikult 7.-9. klassi õpilasi. Uurimuses näidatakse, et kõige enam seostub vägivald laste jaoks kooliga (Strömpl jt, 2007). Seega on kool perekonna kõrval teine keskkond, mis kannab väärkohtlemise riski.

Uurimus „Laste väärkohtlemise juhtumitest teavitamine ja võrgustikutöö“ viidi läbi 2008-2009. aastal. Esimesena uuriti, kuidas on seadustes, määrustes, juhendites ja muudes dokumentides reguleeritud väärkohtlemisest teavitamine, sekkumine ja koostöö erinevate institutsioonide ja spetsialistide vahel, teiseks viidi läbi intervjuud lastega tegelevate spetsialistidega ning kvantitatiivne veebiküsitlus. Tulemused näitasid kümme aastat tagasi, et spetsiaalsed väärkoheldud laste abistamist käsitlevad juhendid üldiselt puudusid ning eksisteeris vajadus nende järele. Selgus, et spetsialistidel oli erinev teadlikkus väärkoheldud laste abistamist puudutavate seaduste, määruste ja muude regulatsioonide olemasolust ning pedagoogid olid juhiste ja seadustega kõige vähem kursis (Soo jt, 2009).

Raamat „Narratiivne lähenemine sotsiaaltöuurimuses. Laste väärkohtlemise lood“ ilmus 2012. aastal. Selles raamatus tutvustab grupp Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudiga seotud autoreid oma viimaste aastate uurimistööd, mille teemaks on laste vastu suunatud vägivald ja väärkohtlemine. Raamatus analüüsitakse spetsialistide tõlgendusi laste väärkohtlemisest ja perevägivallast ning seda, kuidas nad mõtestavad oma tööd probleemsete olukordade lahendamisel. Raamatu teoreetiline osa annab hea ülevaate interpreteeriva sotsiaalteaduse paradigmat (Strömpl jt, 2012).

„Laste ja noorte seksuaalse väärkohtlemise leviku uuring“, viidi läbi ankeetküsitlusena maist novembrini 2015. aastal 33 koolis üle Eesti. Vanuserühmaks valiti taas 16-19aastased noored eeldusel, et selles eas on paljudel juba paari- ja seksuaalsuhte kogemus.

Uuringu eesmärgiks oli välja selgitada Eesti noorte kokkupuude seksuaalse väärkohtlemisega, selle riskitegurid, tagajärjed ning abi saamise viisid. Uuringul oli laste heaolu suurendamiseks Eestis kaalukas roll, et aidata seksuaalset väärkohtlemist ära hoida. Uuring tõi välja näiteks selle, et ühel või teisel viisil seksuaalset väärkohtlemist internetis oli kogenud ligi viiendik uuringus osalenud noortest. On äärmiselt oluline, et laste ja noorte seksuaalsest väärkohtlemisest räägitakse, kuna tegelikkuses on seda märksa rohkem kui ametlikus kuritegevuse statistikas. Uuring näitas, et noored ei oska näha halbu tagajärgi, mida seksuaalne väärkohtlemine neile endile või eakaaslastele põhjustab. Soo jt (2016) uuring näitas, et noored ei oska ohumärke ära tunda, ega end kaitsta ohvriks langemise või väärkohtleva käitumise ja selle tagajärgede ees, mistõttu tuleb senisest enam teha selgitustööd ning kujundada hoiakuid ja oskusi, mille toel ennast või teisi kahjustavast käitumisest hoiduda.

Kõige uuem "Laste ja noorte seksuaalse väärkohtlemise hoiakute ja kogemuste uuring", tuli avalikuks 2020. aasta kevadel. Uuringu eesmärgiks oli hinnata senise laste ja noorte vastu suunatud seksuaalse väärkohtlemise ennetuspoliitika mõjusid ning kaardistada noorte seksuaalse väärkohtlemise kogemust (Hillep ja Pärnamets, 2020). Uuring viidi läbi kahes osas, kvantitatiivsena ja kvalitatiivsena. Kvantitatiivne osa oli veebipõhine küsitlus Eesti 16-26-aastaste noorte seas, kus osales 558 vastajat ning kvalitatiivses osas viidi läbi 10 fookusgrupiintervjuud sama vanuserühma noortega. Lisaks tehti kaks grupiintervjuud valdkonna spetsialistidega. Kokku osales intervjuudes 58 noort ja 16 spetsialisti. Küsitluse tulemustest selgus, et noored saavad infot vägivalla ennetuse kohta kõige rohkem koolist. Noorte hinnangul räägitakse uuringu põhjal seksuaalse väärkohtlemise temadest nendega liiga vähe. Seksuaalse väärkohtlemise ohvriks langemise korral ei ole uuringu põhjal ligi pooled noortest oma kogemusest kellelegi rääkinud ning ligi pooled noortest olid kogenud vähemalt korra ühte seksuaalse väärkohtlemise liiki internetis. Uuring toob välja, et kõige sagedamini oli noortele viimase 12 kuu jooksul saadetud internetis vastu nende tahtmist endast või teistest seksuaalse sisuga alasti fotosid, pilte või videoid. Igalt neljandalt noorelt sooviti vastu tahtmist endast paljastavaid pilte. Seksuaalse ahistamise liikidest oli uuringu põhjal noortel enim kokkupuuteid soovimatu käperdamisega. Uurimusest selgus, et ligi viiendik noortest, kogeb seksuaalset väärkohtlemist esimest korda juba enne 12-aastaseks saamist ning neid kogemusi lisandub järjest teismelisena juurde (Hillep ja Pärnamets, 2020). Selles vanuses või nooremate lastega läbiviidud väärkohtlemise alaseid väljapaistvaid uurimusi ma Eestis ei leidnud, mistõttu need puuduvad ka käesolevast ülevaatest.

1.6. Probleemiseade

Laste väärkohtlemisest on Eestis räägitud 1990-ndate aastate algusest, kui Eesti taasiseseisvus ning ühiskonnas hakkasid toimuma väga kiired muutused. Pandi paika lapse kõige üldisemad õigused ning võeti vastu seadused, mis hakkasid reguleerima laste väärkohtlemise juhtumeid. Tunnistati, et laste väärkohtlemine on probleemiks ka Eestis. Samuti on muutunud ajaga suhtumine lastesse. Traditsioonilise lapsepõlvekäsitlemise kõrvale on tulnud uus ja kaasaegne käsitus lapsest ja lapsepõlvest. Last näetakse üha sagedamini objekti asemel subjektina, kes on aktiivne tegutseja ning osaleja ühiskonnas. Last tunnistatakse oma elu eksperdina, mis tähendab, et laps on usaldusväärne allikas rääkimaks oma kogemustest ning jagamaks oma hinnanguid ja arvamusi. Casas (2019) ja mitmed teised autorid (nt Mason ja Hood, 2011) rõhutavad, et lapse arvamust ei saa keegi esindada peale tema enda.

Tänaseks on Eestis läbi viidud mitmeid üleriigilisi uurimusi noorukite hulgas, enamjaolt vanusevahemikus 15-19, mille eesmärgiks on olnud teada saada väärkohtlemisliikide esinemissagedus, väärkohtlemist põhjustavad tegurid, väärkohtlemise mõju lapsele jm. Käsitletud on erinevaid vägivalda ilmnenemise vorme 15-19-aastaste noorukite kogemustes ning väärkohtlemise ja vägivalda olemust noorukite arusaamades. Uuringutest on selgunud, et väärkohtlemine on aktuaalne teema ning sellega on teismelised kokku puutunud juba varases nooruses. Uuringud on näidanud ka seda, et noored ei oska näha halbu tagajärgi, ei oska ohumärke ära tunda, ega ennast kaitsta ohvriks langemise või väärkohtleva käitumise eest. Uuringutes on tõdetud, et väärkohtlemise levik Eesti noorte seas on märkimisväärselt viie aastaga kasvanud.

Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudiga seotud autorid on läbi viinud samuti mitmeid vägivaldateemalisi uurimusi, kus on otsitud vastuseid laste väärkohtlemisele probleemidega tegelevate spetsialistide kaudu ning uuritud just spetsialistide vaateid laste väärkohtlemisele ja vägivaldale. Uuringud on näidanud, et väärkohtlemine on üks osa meie laste elust ning ühiskonna arenedes tuleb väärkohtlemise liike juurde ning võimalusi kuidas lapsi väärkohelda, samuti.

Laste väärkohtlemist on käsitletud ja uuritud spetsialistide kaudu ka mitmetes viimaste aastate bakalaureuse ja magistritöödes: (Ausen, 2013; Linder, 2013; Põldkivi, 2013; Tomson, 2015; Peterson, 2017; Pärk, 2016; Bida, 2019).

Eelnevas ülevaates näitasin, et Eestis on loodud lastekaitset reguleeriv normatiivne raamistik ja välja töötatud lastekaitse korraldus, olemas on positiivse vanemluse toetamise arengukava, toimiv on lastekaitsetöö, mida teevad koostöös teiste erialade spetsialistidega lastekaitsetöötajad. Uurimustest ülevaadet tehes sain kinnitust varasemale teadmisele, et paljud juba 12-aastased lapsed ja nooremad on kogenud väärkohtlemist. Kuidas nad aga mõtestavad täiskasvanute poolt loodud lastekaitse süsteemi ja mis on nende jaoks väärkohtlemine, ei ole mulle teadaolevalt nii noorte laste hulgas uuritud.

Magistritöö eesmärgiks on anda ülevaade varateismeliste käsitustest väärkohtlemise ja lastekaitse kohta.

Sellest tulenevalt, sean käesolevale uurimusele järgnevad uurimisküsimused:

1. Kuidas mõtestavad lapsed laste kaitsmist?
2. Millised on laste arusaamad väärkohtlemisest ja selle erinevatest vormidest?
3. Kuidas kirjeldavad lapsed abivajavat ja hädaohus olevat last?
4. Millised on laste ettekujutused ohtudest ja riskidest nende elus?

2. METOODIKA

2.1. Teoreetiline lähtekoht

Magistritöö teoreetiliseks lähtekohaks on uus lapsepõlvesotsioloogiline käsitlus. Mason ja Hood (2011) ütlevad, et uue lapsepõlvesotsioloogilise käsitluse kohaselt on lapsed oma elu eksperdid, st keegi teine ei oska paremini nende elust, kogemustest ega mõtetest rääkida kui lapsed ise. Lastel on omad kogemused ja arusaamad maailmast, luues koos uurijaga uut teadmist, olles ise uuringu kaasautoriteks (Christensen ja Prout, 2002). Laste ja lapsepõlve uurijad leiavad, et laste hääl tuleb nende elu puudutavates küsimustes kuuldavaks teha. Laste arvamused ja seisukohad on olulised ja väärt uurimist (Hardman, 1973; Morrow, 2011 kaudu), mistõttu laste sõnumite väljaselgitamine võib aidata kaasa laste elu parandamisele lastekaitse temaatikast lähtudes.

2.2. Metodoloogiline lähtekoht

Lähtudes töö eesmärgist uurida laste käsitusi nende elu puudutavate teemade kohta, kasutan kvalitatiivset lähenemisviisi. Kvalitatiivses uuringus tegeletakse inimeste isikliku ja sotsiaalse kogemuse uurimise ja tõlgendamise, kus üldjuhul püütakse mõista kindla sihtgrupi maailmavaadet. Laherand (2008) ütleb, et kvalitatiivsed uuringud on suunatud inimeste kogemuste, arusaamade ja tõlgenduste mõistmisele ning viiakse läbi uuritavate loomulikus keskkonnas. Samuti ütleb autor, et kvalitatiivset uuringut iseloomustab paindlikkus, erinevate uuringuetappide segunemine ning korduv tagasipöördumine juba läbitud etappide juurde.

Denzin ja Lincoln (2000) ütlevad, et kvalitatiivne uurimus on alati olukorda arvestav tegevus ning kujutab endast materjali tõlgendamise praktiliste viiside kogumit, mis aitab maailma nähtavaks teha (Laherand, 2008).

Creswell (2003) toob välja asjaolu, et kvalitatiivse uuringu andmekogumismeetodites taotletakse uuritavate aktiivset osalust ning nende mõistmist ja uurijad püüavad luua uuritavaga usaldusliku kontakti ning uurija vaatleb kvalitatiivses uuringus sotsiaalseid ilminguid holistlikult (Laherand, 2008).

Laherand (2008) selgitab, viidates teistele autoritele, et uurimus on seda parem, mida komplekssem, interaktiivsem ja kõikehõlmavam on selles väljenduv narratiiv. Kvalitatiivse uuringu puhul reflekteerib uurija süstemaatiliselt oma rolli, on tundlik oma isikliku biograafia suhtes ning püüab mõista selle mõju uuringule ja selline introspektsioon ning oma eelarvamuste, väärtuste ja huvide teadvustamine on tänapäevasele kvalitatiivsele uuringule omane (Laherand, 2008).

Hirsjärvi jt (2007) autorid ütlevad, et kvalitatiivse uurimuse lähtekohaks on tegeliku elu kirjeldamine, milles sisaldub mõte, et tegelikkus on mitmekesine ning sündmused kujundavad üheaegselt üksteist ja seega on võimalik leida mitmesuunalisi suhteid. Inimesed esitavad küsimusi ja tõlgendavad asju nii, nagu nad neid näevad ja neist aru saavad. Samu asju võib niisiis kirjeldada erinevalt. Kvalitatiivses uurimuses püütakse uurida objekti võimalikult tervikuna. Üldiselt tunnistatakse, et püüdluseks on ennekõike leida ja avalikkuse ette tuua tõsiasju, selle asemel, et tõestada juba olemasolevaid väiteid ning kvalitatiivne meetod ei sobi tõestamiseks, vaid kirjeldamiseks (Hirsjärvi jt, 2007). Samuti ei püüta kvalitatiivses uurimuses tulemusi üldistada.

2.3. Andmekogumise meetodid

Laherand (2008) toob välja, et kvalitatiivsetes uuringutes eelistatakse andmete kogumisel meetodeid, kus uuritavate kogemused ja arvamused tulevad kõige paremini esile ning meetodeid, mis võimaldavad säilitada uuringus osalejate keelekasutuse eripära ning aitavad anda inimestest, sündmustest või ilmingutest tervikliku, rikka ja detailiderohke pildi.

Andmete kogumise meetodiks valisin poolstruktureeritud intervjuu, mis võimaldas lastel aktiivselt uuringus osaleda. Poolstruktureeritud ehk semistruktureeritud intervjuude all mõeldakse seda, et küsimused esitatakse ettevalmistatud kava järgi ja neile vastatakse vabalt (Lagerspetz, 2017: 140). Eder ja Fingerson (2002) on öelnud, et intervjuu on kõige parem mikrotasandi meetod kogemuste, tunnete ja arvamuste välja toomiseks (Corsaro, 2005 kaudu).

Hirsjärvi ja Hurme (2006) on intervjuud võrrelnud vestlusega, kuna lihtsam viis intervjuud defineerida on nimetada seda vestluseks ning intervjuu kui ka vestlus hõlmavad verbaalset ja mitteverbaalset kommunikatsiooni, mille abil vahendatakse mõtteid, hoiakuid, seisukohti, teadmisi ja tundeid, kus osapooled mõjutavad teineteist (Laherand, 2008 kaudu), st andmeid loovad uuringus osalejad koos uurijaga (Christensen ja Prout, 2002).

Poolstruktureeritud ehk osaliselt struktureeritud intervjuus kasutatakse varem koostatud intervjuukava, mis koosneb avatud küsimustest, kus avatud küsimused annavad vastajale võimaluse selgitada oma arvamust (Lepik jt, 2014). Intervjuukava on juhis, millele uurija intervjuud tehes toetub (Lagerspetz, 2017). Poolstruktureeritud intervjuu võimaldab uurijal muuta nii teemade kui ka küsimuste järjekorda ning esitada täpsustavaid küsimusi (Hirsjärvi jt, 2005). Näiteks kui intervjuueeritav suundub oma jutuga mõne sellise teema või küsimuse juurde, mida oli peagi nagnii plaanis käsitleda, siis on võimalik küsimuste esitamise järjekorda muuta. Käesolevas uurimuses kiirustasid lapsed tihti minu kavandatud küsimustest ette. Uurijana sain olla paindlik ega pidanud täpselt järgima oma kava.

Lagerspetz (2017: 141) toob teistele autoritele viidates välja, et intervjuu kava võib sisaldada nelja tüüpi küsimusi:

- temaatilised küsimused,
- täpsustavad küsimused,
- otsesed küsimused
- tõlgendavad küsimused.

Käesoleva uurimuse intervjuu kava lähtus neljast uurimisküsimusest ning kolmekümnest abistavast lisaküsimusest ehk intervjuuküsimusest. Uurimuse intervjuu kava järgimine võis muutuda veidike uurimuse käigus ning lisanduda täiendavaid küsimusi vastavalt laste arvamustele ja vastustele. Kuigi igas intervjuus ei olnud küsimuste järjestus ja sõnastus sama, lähtusin järjepidevalt eesmärgist saada vastuseid oma uurimisküsimustele.

Intervjuude läbiviimiseks kutsusin kokku fookusgrupid. Kui vastajaid on vähemalt kolm, nimetatakse seda rühmaintervjuuks või fookusgrupiks (Lagerspetz, 2017: 152). Fookusgrupi intervjuu on kvalitatiivse uurimise meetod, mille eesmärgiks on sõbralikus ja vabas õhkkonnas koguda infot selle kohta, kuidas inimesed tajuvad teatud nähtusi (Krueger ja Casey, 2000).

Hennesey ja Heary (2005) on jõudnud järeldusele, et optimaalne grupi suurus laste fookusgruppide puhul võiks olla 5-8 osalejat. Väiksem grupp võimaldab paremini laste tähelepanu fookuses hoida. Ka teised autorid on arvanud, et fookusgrupi liikmete arv võiks piirduda maksimaalselt 8 osalejaga, et saavutada vestluses liikmete parim omavaheline stimulatsioon. Fookusgrupid moodustatakse tavaliselt inimesi ühendava tunnuse alusel, nagu näiteks vanus, amet või sugu (Kidron, 2002: 166). Käesoleva uurimuse puhul on need 6.klassi lapsed, kes on enamasti 12-13-aastased.

Fookusgrupi intervjuul on mitmeid eeliseid teiste uurimismeetodite ees. Erinevad autorid (Darbyshire jt, 2005; Hill jt, 1996; Hirsjärvi jt, 2005) toovad välja fookusgrupi intervjuu eelisena eakaaslaste toetava keskkonna, mis vähendab ärevust ja hirmu ning julgustab grupivestluses osalemist. Käesoleva uurimuse puhul oli seda märgata, kuidas lapsed moodustasid ühtse ja kokkuhoidva meeskonna.

Fookusgrupi intervjuudel ning osalejatel puudub surve igale küsimusele vastata, mis võib teha neid avatumaks (Hennessy & Heary, 2005). Lisaks positiivsetele omadustele peetakse fookusgrupi meetodit eriti sobivaks laste uurimise puhul, kuna on leitud, et lapsed eelistavad täiskasvanud uurijaga suhelda pigem väikeses grupis kui individuaalselt (Hill, 2006). Grupivestlused on sageli tavapärasest intervjuudest lõbusamad ning seetõttu lastele atraktiivsemad (Punch, 2002b). Fookusgrupi juhi ülesandeks on hoida vestlus kindlates teemaraamides ning luua ja säilitada sotsiaalsest survest vaba õhkkonda (Vihalemm, 2014).

Fookusgrupi meetodit on hea kasutada lastega tehtavate uuringute puhul ka seepärast, et intervjuu ajal pakub grupp rääkijatele psühholoogilist toetust ning aitab tasakaalustada uurija ja uuritava ebavõrdset positsiooni. Fookusgrupi intervjuu abil saab käsitleda ka delikaatsemaid ja väheräägitud teemasid (Corsaro, 2018). Laste valmisolek ja avatus arutleda, muuhulgas tundlikel teemadel, on väga oluline. Kuna intervjuu käigus vesteldakse silmast-silma, loob see võimaluse uuritavatega usalduslike suhete loomiseks (Gillham 2000:11). Kvalitatiivsete andmete kogumisel kasutasin piisavuse, küllastatuse põhimõtet. See tähendab, et intervjuudega jätkatakse seni, kuni need annavad uurimisprobleemi seisukohast uut teavet ning andmestik on piisav, kui intervjuus hakkab korduma juba öeldu, seega on koos selline hulk andmeid, mille põhjal saab teha teoreetilisi järeldusi (Hirsjärvi, jt, 2007). Käesolevas uurimuses tajusin informatsiooni piisavust kuuenda fookusgrupi intervjuu ajal.

2.4. Uurimuses osalejad

Uuringu sihtrühmaks olid Eesti üldhariduskoolide 6.klassi õpilased, kes on enamjaolt 12–13-aastased. Uurimuse viisin läbi kahes linnakoolis ja neljas maakoolis. Mind huvitas, et oleksid esindatud kvalitatiivselt erinevad laste elukeskkonnad. Kokku osales uurimuses 37 last kuuest koolist. Tüdrukuid oli 23 ja poisse 14. Kõigis uurimuses osalenud maakoolides oli 6.klassis alla kümne õpilase, linnakoolides veidi rohkem. Kõigis intervjuudes osales 5 kuni 8 vabatahtlikult vestluseks soovi avaldanud last. Sellegipoolest leidis lapsi, kes ei avaldanud oma arvamust ega rääkinud intervjuu ajal vaid olid rohkem kuulaja rollis.

Kahes fookusgrupis jagunesid posid ja tüdrukud enam vähem võrdselt, kolmes fookusgrupis olid tüdrukud ülekaalus ning ühes fookusgrupis olid valdavalt poisid. Ühes maakoolis soovis ka klassijuhataja intervjuu ajaks klassi jääda, mille tõttu olid lapsed märgatavalt tagasihoidlikumad ja vaiksemad võrreldes kõigi teiste fookusgrupi intervjuudega, kus klassijuhataja ei viibinud vestluse ajal juures. Pean tõdema, et uurijana mõistsin õpetaja kohaloleku võimalikku mõju intervjuule, kuid jäin hätta selle õpetajale selgitamisega.

Osalejate leidmisel takistusi ei tekkinud. Teostasin kogemuse saamiseks esmalt pilootuuringu, millega testisin oma meetodika sobivust selles vanuses lastele. Testisin laste huvi pakutava temaatika vastu ja küsimuste arusaadavust ning konsulteerisin lastega, millised küsimused on tarbetud ning mida võiks veel lisaks küsida.

Pilootuuringu käigus uurimuse sissejuhataval kohtumisel veendusin, et enamus lapsi on vabatahtlikult nõus grupivestlusel osalema. Eeluuringu käigus selgus, et lastele pakub teema huvi ning olulisi kohendusi intervjuu kavas ei olnud vaja teha, mistõttu lisasin pilootintervjuu andmed põhiuurimusele.

Oluline on, et lapsi aktsepteeritakse uurimuse aktiivsete osalistena. Lapsed võivad uurijatele nõu anda ja aidata kujundada küsimustikku või isegi aidata kaasa kogu teadusprojekti arendamisele (Casas, 2013). Minu uurimuses osalenud laste abi põhiuurimuse väljatöötamisele kinnitas Casase väidet.

2.5. Andmeanalüüsi meetod

Enne kui andmeid saab analüüsima hakata, tuleb need dokumenteerida – peame oma tähelepanekud mingil viisil talletama. Intervjuude tegemisel kasutatakse enamasti mõnda salvestusseadet, et paremini keskenduda vastuste kuulamisele ja järgmise küsimuse kavandamisele (Lagerspetz, 2017). Pärast intervjuu salvestamist kirjutatakse intervjuu sisu tavaliselt üles. Flick (2006) ja York (1994) ütlevad, et salvestatud intervjuu muutmist tekstiks, sellele kirjaliku kuju andmist nii täpselt kui võimalik, nimetatakse transkribeerimiseks (Laherand, 2008 kaudu). Lagerspetz (2017) selgitab, et intervjuud võib kirja panna mitmel moel ja erineva täpsusega, tulenevalt analüüsi eesmärgist. Kõik lastega tehtud intervjuud salvestasin ning transkribeerisin vahetult pärast grupivestlust esimesel võimalusel ning tegin märkmeid eneserefleksiooni jaoks.

Pärast transkriptsiooni lugesin transkribeeritud teksti, mitmeid kordi ning kategoriseerisin laste vastused teemade kaupa ning sobitasin uurimisküsimuste alla, millele vastuseid soovisin saada.

Andmeanalüüsi meetodina kasutasin suunatud kvalitatiivset sisuanalüüsi meetodit. Kvalitatiivset sisuanalüüsi kasutavad uuringud keskenduvad teksti sisule või kontekstilisele tähendusele, kus andmed pärinevad näiteks narratiividest, poolstruktureeritud küsimustikest, intervjuudest, rühmaarutlustest jm ning sarnase tähendusega laused koondatakse vastavate kategooriate alla (Laherand, 2008).

Hsieh ja Shannon (2005) eristavad tavapärasest, suunatud ja summeeritavat kvalitatiivset sisuanalüüsi, kus täpsustavalt suunatud sisuanalüüsi eesmärk on kinnitada või edasi arendada teoreetilist raamistikku või teooriat (Laherand, 2008 kaudu). Käesolevas töös on kasutatud suunatud sisuanalüüsi, kuna uuritava teema kohta on olemas teooriaid ja ka uurimusi, mis vajavad edasiarendamist.

Käesolevas uurimuses kategoriseerisin laste vastused nelja uurimisküsimuse alla. Kasutasin laste ütluste kategooriatesse jaotamise puhul märksõnu (nt lastekaitse, vägivald, väärkohtlemine, abivajav laps, hädaohus laps, ohud ja riskid). Ning hiljem sobitasin kõik laste vastused vastava uurimisküsimuse juurde. Uurimisküsimuse juurde kogunenud materjali jaotasin omakorda teemadeks ja alateemadeks. Näiteks, ohte ja riske käsitledes oli üheks teemaks hirm, mis jagunes alateemadeks (nt hirmutav tegu, koht või välimus). Enne kodeerimist on väga oluline lugeda kogu andmestik hoolikalt ja mitmeid kordi läbi, kuna lugemine aitab näha teemasid ja mustreid tekstis (Braun ja Clarke, 2008). Enamasti kasutatakse uurimuste läbiviimisel rida-realt kodeerimist ning seda võib läbi viia käsitsi, väljatrükitud teksti baasil (Lepik, Strömpl, 2014). Kood on silt või märksõna, millega tähistatakse tekstilõike (Kalmus, Masso, Linno, 2015), käesolevas uurimuses laste ütlusi. Tegin seda käsitsi arvutis, eristades vastuseid erinevate värvidega (punane, sinine, roheline, kollane) ning ei kasutanud ühtegi andmetöötlusprogrammi. Samuti printisin sorteeritud laste vastused enda jaoks välja, et oleks mugav nende põhjal tulemuste analüüsi kirjutada.

Kõik fookusgrupid ja uurimuses osalejad, kes rääkisid ja avaldasid oma arvamust märgistasin salvestuse transkribeerimisel numbrite ja lühenditega. Kuna mul oli kuus fookusgruppi, siis märgistasin need tähega F1-F6 ja lisisin sellel juurde lapse soo tähisega T (tüdruk) või P (poiss) ja numbri. Igas fookusgrupis nummerdasin lapsed alates number 1-est. Salvestisi transkribeerides märgistasin laste vastused ja arvamused vastavalt F1T1 või näiteks F5P2.

2.6. Uurimuse käik ja eneserefleksioon

Kõik kuus rühmaintervjuud viisin läbi erinevates üldhariduskoolides 2020.a veebruaris. Kõigepealt võtsin ühendust koolide direktoritega, tutvustades neile oma uurimust ning sellega seonduvaid eetilisi aspekte. Koolide direktorid olid meeleldi nõus mind lubama oma territooriumile ning edastasid info 6. klassi juhatajatele. Direktorid jagasid mulle ka klassijuhatajate kontakte, et saaksin ise nendega ühendust võtta. Minu soov oli grupivestlused lastega läbi viia veel enne kolmandat koolivaheaega veebruari viimasel nädalal. Pilootuuringu ehk testuuringu eel, klassijuhataja tunni ajal, tutvustasin lastele uurimust ning jagasin lastele uurimust tutvustavad sedelid, millele lootsin saada nädala jooksu lapsevanemate nõusolekud lapse grupivestlusel osalemiseks. Kahjuks olid mõned lapsed nädala pärast sedeli ära kaotanud, kuid soov intervjuus osaleda oli siiski suur. Selgitasin neile, et vanema nõusolek on minu jaoks oluline, mille tulemusena helistasid lapsed viivitamatult oma vanemale, kes andsid mulle telefoni teel nõusoleku. Nii juhtus paari lapsega. Järgnevate grupivestluste jaoks aitasid lapsevanemate nõusoleku hankimisel mind juba abivalmid klassijuhatajad, kes andsid lapsele, kes avaldas soovi intervjuus osalemiseks, nõusoleku vormi koju kaasa. Hiljem andsid klassijuhatajad need sedelid lapsevanema allkirjaga mulle. Vahetult enne intervjuude toimumist, informeerisin ka mina lapsi vabatahtlikust osalemisest. Kokkulepped intervjuude läbiviimiseks saavutasin kooli direktorite, klassijuhatajate, lapsevanemate ja lastega takistusteta ja kiirelt.

Soovides luua lastele meeleolukas olemine ja vaba õhkkond, võtsin kaasa kõigile tervisliku mahla, puuviljabatooni ning erinevaid komme. Pilootuuringu käigus selgus, et 5- kuni 8-lapselise grupiga intervjuu läbi viimiseks kulub maksimaalselt üks tund. Hennessy ja Heary (2005) on samuti hinnanud, et 10-14-aastaste laste fookusgrupi intervjuud võivad kesta maksimaalselt ühe tunni. Kuna pea kõik vestlused võimaldati mulle klassijuhataja tunni ajal ning sellele järgneval vahetunnil, sobis ajaline limiit mulle hästi. Jõudsin eeluuringu käigus järeldusele, et intervjuu küsimustele, mis aitavad leida vastuseid neljale uurimisküsimusele, tuleb kindlasti abistavaid ja täpsustavaid intervjuuküsimusi juurde mõelda. Väheste küsimustega tekib vaikus ning intervjuu võib jääda liiga lühikeseks. Lapsed ei olnud väga altid arutelu arendama. Võib-olla oli selles ka veidi minu oma saamatust lapsi omavahelisele vestlusele ergutada. Samuti tõdesin, et laste tähelepanu püüdmiseks on fookusgrupi optimaalseks suuruseks tõesti mitte rohkem kui 7 liiget.

Sobiliku suurusega grupid moodustusid kuidagi iseenesest. Kuna maakoolides olid klassid väikesed, õpilasi alla kümne ning mõni laps puudus ka, siis fookusgrupi suuruse pärast muretsema ei pidanud. Kõik lapsed, kes soovisid, said osaleda. Keegi grupist selle liigse suuruse tõttu välja jääma ei pidanud. Linnakoolides organiseerisid mulle vabatahtlikest lastest koosneva 5-7 liikmelise grupi klassijuhatajad.

Sissejuhatuse uurimusse püüdsin aja kokkuhoiu mõttes ära teha lastele juba vahetunni ajal, kuigi klassijuhatajad olid samuti põgusalt lastele toimuvat varasemalt juba tutvustanud. Samuti jagasin kaasa võetud mahlad ja maiused kohe lastele kätte, mille tulemusel elavnesid lapsed märgatavalt. Enne intervjuu alustamist julgustasin lapsi rääkima kõigest, mis esitatud küsimusega seondult pähe tuleb ning selgitasin, et tegemist ei ole teadmiste kontrolliga, vaid laste arvamuste uurimisega. Kõik küsimused tulenesid eesmärgist uurida laste käsitusi ja seisukohti, mitte teadmisi. Mõne küsimuse puhul on ilmselt väga raske vahet teha, kas tegemist on teadmiste kontrolliga või laste arusaamade uurimisega, mistõttu selgusid paratamatult analüüsi käigus ka noorukite üldised lastekaitset hõlmavad teadmised ja kokkupuuted antud valdkonnaga, mis leiavad mõneti ära märkimist ka uurimistulemustes. Samuti selgitasin lastele vestluse salvestamise vajadust ning seda, et koolid ja laste nimed jäävad anonüümseks. Ütlesin lastele ka seda, et töötan lastekaitsepetsialistina.

Uuriija ja uuritavate vahelist võimusuhet ei õnnestunud mul siiski täielikult ära hoida. Paistis, et õpilase staatusest lähtuvalt võtsid lapsed kõigest hoolimata küsimusi kui teadmiste kontrolli. Mitmel korral ütles mõni laps, et ma tean sellele küsimusele vastust. Sellest võis järeldada, et lapsed ise tajusid küsimusi teadmiste kontrollina ning püüdsid kohati vastata nagu õpetajale. Kõiki küsimusi proovisin esitada lastele võimalikult arusaadavalt ja lihtsas sõnastuses. Väga oluline on lastele küsimuste esitamise puhul see, kuidas küsimus on esitatud ning millist küsisõna selles kasutatakse. Mõistsin intervjuude käigus, et lähtuvalt kasutatud küsisõnast, saab ka vastuseid.

Kõik lapsed olid väga põnevil, julged ja avatud. Siiski linna- ja maakooli laste vahel ilmnes teatud erinevusi. Linnakooli lapsed olid elavamad ja lärmakamad, maakooli lapsed tagasihoidlikumad ja vaiksemad. Linnakooli lapsed olid rahutud ja ülemeelikud, maakooli lapsed pigem vaashoitud. Linnakooli laste vastused jäid kuuldavalt salvestisele, maakooli lapsed rääkisid vaikselt, mistõttu hakkasin kordama nende öeldut transkriptsiooni lihtsustamiseks. Mõnede vaiksemate laste ütluste kordamine minu poolt tegi välja öeldud arvamuse ka teistele lastele kuuldavaks ning soodustas seetõttu laste mõttelendu ning lisanduvate arvamuste välja ütlemist.

2.7. Uurimuse eetilised aspektid

Uurimuse eetika on oluline uuringu kõigis etappides. Juba uurimisteema valik on eetiline otsus. Edasi tuleb mõelda sellele, kuidas uuritavaid informeerida, neilt nõusolek saada ning milliseid riske osalemine kätkeb. Uuritavaid tuleb informeerida uuringus toimuvast nii, et nad infot mõistaksid ning nõusolek uuringus osalemiseks peab olema vabatahtlik (Hirsjärvi jt, 2004). Lastele selgitasin täpsustavalt ja lihtsalt, et räägime teemadel, mille eest lapsi kaitsta tuleb ning rõhutasin, et osalemine on täiesti vabatahtlik.

Eraldi tuleks rõhutada ka nn *väravavalvurite* osa nõusoleku andmisel. Väravavalvuriteks nimetatakse isikuid, kes võimaldavad uurijale sissepääsu uurimisväljale (Hirsjärvi, 2008: 50). Käesoleva uurimuse puhul oli selleks isikuks kooli direktor, kelle nõusolek on väga oluline, et koolis uuring läbi viia. Sellegipoolest tuleb nõusolek saada ka uuritavatelt ja alaealiste puhul ka nende vanematelt või hooldajatelt. Creswell (2003) märgib, et uurimuse juures tuleb alati arvestada eetiliste aspektidega ning seda kogu uurimisprotsessi jooksul – uurimust planeerides, andmeid kogudes ja säilitades, neid analüüsides ja hiljem uurimistulemusi esitades (Laherand, 2008 kaudu). Samuti toob Laherand (2008) teiste autorite kaudu välja selle, et andmeid analüüsides ja tõlgendades on uurija kohustuseks kaitsta uuritavate anonüümsust. Seega uurimistulemuste esitamisel ei tohiks individid ega sündmuste toimumiskohad olla äratuntavad ning jälgida tuleb ka konfidentsiaalsuse nõuet. Uurimismaterjali tuleb hoida nii, et see ei satuks kõrvaliste isikute kätte ning eetiliste nõuete järgimine jätkub ka uurimistulemuste esitamisel (Creswell, 2003; Laherand, 2008 kaudu).

Käesolevas uurimuses selgitasin kõigile osapooltele, nii kooli direktoritele, klassijuhatajatele, lapsevanematele kui ka lastele uurimuse tausta ja eesmärgi ning seda, et koolid ja uurimuses osalevad lapsed jäävad anonüümseks. Samuti teavitasin kõiki osapooli sellest, et fookusgrupi intervjuud salvestan ning andmeid kasutan uurimistöös ning hoian konfidentsiaalsust.

Kõik uuritavad lapsed andsid informeeritud nõusoleku vabatahtlikult uurimuses osalemiseks. Samuti andsid informeeritud nõusoleku uurimuse läbiviimiseks koolide direktorid ja klassijuhatajad. Lisaks sain kirjaliku nõusoleku klassijuhataja abiga nendelt lapsevanematelt, kelle lapsed soovisid fookusgrupi intervjuus osaleda.

3. TULEMUSED

Käesolevas peatükis analüüsin fookusgrupi intervjuude abil kogutud laste arvamusi väärkohtlemisest ja kaitsest ja arutlen saadud tulemuste üle. Fookusgrupi intervjuus alustasin lastega arutelu, mis on nende arvates lastekaitse, kuna tahtsin lastelt ilma eelneva aruteluta saada spontaanset vastust. Tulemuste esituses jätan lastekaitse temaatika kõige viimaseks, analüüsides, mis on laste arvates on lastekaitse ja kes on lastekaitsja. Seega, toon esmalt välja laste arusaamad heaolust, laste vajadustest, õnnelikuks ja õnnetuks olemisest. Teisena käsitlen laste hirme ning ettekujutusi neid ohustavatest riskidest. Kolmandana, enne lastekaitset, toon välja väärkohtlemise ja selle erinevad vormid laste käsitustes. Tulemustes toon välja tsitaate laste ütlustest ja arvamustest, mis on esitatud kursiivis ehk kaldkirjas. Tsitaatides olen kasutanud märget /.../, mis tähendab, et vahepeal vastas küsimusele teine laps või lapsed lihtsalt arutlesid läbisegi teemal, mille väljatoomine ei olnud uurimuse seisukohalt oluline. Igas fookusgrupis leidis lapsi, kes olid jutukamad ja lapsi, kes enamjaolt vaikisid või vastasid ainult paarile küsimusele, mis neid kõnetasid. Mõned lapsed suhtusid intervjuuküsimustesse tõsisemalt kui teised. Enamus laste vastuseid olid konkreetsed ja lühikesed. Tsitaatide puhul viitan lastele koodiga, kus omistasin numbrid nii fookusgruppidele (F1-F6) kui ka osalenud lastele. Igas fookusgrupis alustasin laste nummerdamist 1-st. Näiteks kood F2T3 tähistab teises fookusgrupis osalenud kolmandat tüdrukut, ning F4P5 tähistab neljandas fookusgrupis osalenud viiendat poissi.

3.1. Lapsed räägivad heaolust, vajadustest, õnnetuolekust ja kurbusest

Lapse heaolu on lastekaitseaduse (§4) järgi lapse arengut toetav seisund, milles lapse füüsilised, tervislikud, psühholoogilised, emotsionaalsed, sotsiaalsed, kognitiivsed, hariduslikud ja majanduslikud vajadused on rahuldatud (Lastekaitseadus, 2014). Püüdsin leida vastuseid sellele, kuidas mõistavad lapsed oma vajadusi ja heaolu. Läbi heaolu ja lapse vajadusi käsitlevate küsimuste püüdsin selgusele jõuda selles, millega lapsed oma elus on rahul ning millega mitte, mida nad näevad oma elus meeldivana ja mida ebameeldivana ning mis teeb neid õnnelikuks ja mis võib teha lapse õnnetuks.

3.1.1. Laste vajadused ja heaolu

Lastel on bioloogilised vajadused, turvalisuse vajadus, kuuluvuse vajadus, tunnustuse vajadus ja eneseteostuse vajadus (Ojasaar, 2018). Lapse heaolu hindamise käsiraamat (2017) jaotab lapse vajadused viide valdkonda, mis käsitlevad meditsiinilist, psühholoogilist, pedagoogilist ja sotsiaalset perspektiivi lapse arengus.

Vajadused: Laste kõige olulisemate vajaduste hulgas nimetati kõikides fookusgruppides hoolimist, lähedust, armastust, kodu, vanemaid ja oma tuba. Olin veidi üllatunud, et pakuti selliseid abstraktseid mõisteid nagu hoolimine, lähedus ja armastus ehk siis esmalt toodi välja emotsionaalseid vajadusi. F2T1: „*Armastus, hoolivus.*“, F6T1: „*Lastel on vaja armastust, ema armastust.*“. Olin üllatunud seepärast, et ootasin vastuseid justkui materiaalsest maailmast, nagu näiteks nutitelefon ja tahvelarvuti. Arvasin, et lapsed saavad kõigepealt niimoodi küsimusest aru. Lapsed aga lähtusid vajadustest nii nagu nemad küsimusest aru said ja neid vajadusi kogesid, samas kui uurija eeldas, mida lapsed igapäevaselt vajada võiks. Selles tulemuses ilmnis lastelt arvamuse küsimise tähtsus – täiskasvanud ei saa laste arvamusi esindada. Positiivse enesehinnangu arenguks on lapsel vaja tunda end armastatu ja väärtuslikuna (Laste heaolu..., 2017)

Siiski rääkisid lapsed ka füüsilistest vajadustest nagu söök, jook ja kindlasti oma tuba. F1T1: „*Söök /.../ enda ruum.*“, F1P1: „*Et leib oleks laual ja katus ülal.*“, F6P3: „*Leiba ja katust /.../ ma juba ütlesin, et leiba laua peale ja katust pea kohale.*“. Huvitaval kombel pidasid poisid erinevatest fookusgruppidest, peamiseks vajaduseks seda, et leib oleks laual ja katus oleks peakohal. Uurijana kujutasin ette, kuidas nii võiks öelda pigem mõni vanem inimene, kuid mitte 6. klassi noormees. Need väljendid võivad pärineda ka täiskasvanutelt ning lapsed võisid mõelda, et vastavad minu küsimusele niimoodi õigesti.

Kodu puhul rõhutati kodu soojust. F1T6: „*Soe kodu.*“, F5T1: „*Kodu, ema ja isa /.../ koer /.../ soe kodu.*“. Ilmselt külmetavad lapsed meie kliimas tihti ning koolist koju jõudes on soe kodu neile väga oluline. Ka laste heaolu uuringutest on välja tulnud, et just soe tuba on nende jaoks väga oluline (Rüütel, 2015: 54). F4P1: „*Kuuse all ei tahaks elada, ei viitsiks elada kuuse all.*“. Oma tuba ja privaatsust peeti samuti oluliseks vajaduseks. F2T2: „*Emme ja issi, oma tuba /.../ oma privaatruumi on vaja, seal on mõnus rahulik olla.*“. Sõna privaatruum võib tuleneda ka täiskasvanute sõnavarast.

Mõnda aega arutledes jõudsid lapsed ühes fookusgrupis arusaamisele, et ka vaba aeg kuuluks nagu vajaduste hulka ning mõni laps nimetas vajaduseks lisaks lemmiklooma ja huviringi, kuid neid vastuseid hakati rohkem pakkuma õnnelikuksolemise üle arutledes.

Kodu seostus lastel õnnelik olemisega. Küsimuse puhul, mis teeb lapsi õnnelikuks, pakuti esmalt kõikides fookusgruppides pikemalt mõtlemata sõpru, lemmikloomi ja perekonda. F1P1: „Sõbrad, loomad, pere.“, F2T2: „Pere, sõbrad /.../ lemmikloomad.“. Lapsed vastasid kiirelt ja spontaanselt, mis koheselt pähe tuli, millest järeldan, et need ongi laste jaoks olulisimad. Pärast mõningast mõtlemist ja arupidamist pakuti juba vabu päevi, nädalavahetust ja kooli vaheaega. Oli näha, et lapsed vajavad veidike mõtlemise aega, et teemat veelgi laiendada. F2T3: „Siis kui ei pea kooli minema, nädalavahetused.“, F2T4: „Vabad päevad, vaheaeg.“, F2T1: „Suvevaheaeg /.../ suvi /.../ hobid.“. Puhkus ja puhkamine teeb arusaadavalt lapsi õnnelikuks, kuna koolipäevad on pikad ja väsitavad ning koolis käimine on laste töö. F4T1: „Kui magada saab.“, F6P4: „Vabadust on vaja.“, F4P1: „Ma olen siis õnnelik, kui koolipäev saab läbi, kui on reedene päev, siis ma olen alati õnnelik.“. Omavahelise vestluse käigus tekkis lastel ka eriarvamusi. Paar poissi tunnistasid, et nemad on hoopis koolis õnnelikud. F4P3: „Ega ma kodus väga õnnelik ei olegi, õpin, mängin, pesen ja lähen magama /.../ õnnelik olen ma koolis /.../ hea päev peab olema, siis oled õnnelik.“, F4P2: „Ma ka olen koolis õnnelik.“. Öeldi ka seda, et laste sõnutsi 'normaalsed' õpetajad teevad õnnelikuks. F4P1: „Normaalsed õpetajad.“, F4P2: „Jah, normaalsed õpetajad.“. Lapsed veedavad koolis suure osa ajast, samas kui kodu jaoks võivadki jääda igapäevased rutiinsed tegevused – söömine, pesemine, magamine, õppimine. Laps, kellele meeldis rohkem koolis kui kodus, ei maininud pereliikmetega suhtlemist või millegi toredata ühiselt ettevõtmist.

Nii nagu lapsed nimetasid lemmiklooma omamist laste vajaduseks, toodi ka õnnelikuks tegevana välja lemmikloom, keda tüdrukud eriti tähtsustasid. F2T2: „Õnnelikuks teevad lemmikloomad.“, F4P1: „Koer“. Unistati karvastest lemmikutest, kelle eest saaks hoolitseda. Kahjuks aga olevat lapsevanemad sageli lemmiklooma võtmise vastu. Valdavalt tundus, et loom on lapse jaoks oluline. Samuti teevad hobid lapsi õnnelikuks. Sellised hobid, mis ei ole vastumeelsed. Näiteks hobustega tegelemine ja ratsutamine. F2T5: „Ratsutamine, hobused.“.

Head vanemad. Laste käsitused heaolust, hoolimisest ja hooletusse jätmisest peituvad suuresti laste kujutelmades headest ja halbade vanematest. Seepärast uurisin laste arusaamu ka selle kohta, millised on nende meelest head vanemad ja millised mitte.

Peaaegu eranditult peeti headeks vanemateks selliseid, kes lubavad kõike ja ostavad kõike. Vanemlusstiililt oleks see siis järeleandlik ja lubav lapsevanem (Maccoby ja Martin, 1983). F2T1: „*Kui nad ostavad kõike, lubavad kõike, annavad kõike.*“, F6P1: „*Need, kes annavad sulle kõike.*“, F6P2: „*Need, kes lubavad kõike.*“, F4P2: „*Need kes hellitavad lapse ära.*“. Kui laste vajadusteks on lapsevanema hoolimine ja armastus, siis võiks järeldada, et asju ostev ja kõike lubav lapsevanem hoolib ja armastab. Samuti leidis ka vastuvaidlejaid, kuna nn hellitatud lapsel ei pruugi olla häid suhteid eakaaslastega. F2T2: „*See kõike lubamine ei ole hea.*“, F2T3: „*Vaata Jürgenit, no näed kui hea elu tal on, aga ta ei meeldi sellepärast teistele.*“. Tüdrukud jõudsid järeldusele, et liiga helled vanemad võivad teiste laste suhtumist koolikaaslastesse, ilmselt siis kadeduse tõttu, mõjutada. Kuid üldiselt on siiski head vanemad need, kes hoolivad lapsest. F4T1: „*Need kes hoolivad.*“, F3T1: „*Need kes ei pane koduaresti.*“. Nagu näha, tulevad häid vanemaid iseloomustades välja ka halva vanema omadused. Head vanemad on need, kes ei tee halba. F3T2: „*Kes ei karju iga asja peale.*“, F3P3: „*Kes ei löö ilma asjata.*“. Päris mitme lapse suust kuulsin, et vanemad ei tohiks ilma asjata last lüüa. Selline arusaam kinnitab näiteks (Anniste jt, 2018) uurimuse tulemusi, kus on selgunud, et füüsilise karistamise keelust ei ole väga paljud lapsed teadlikud, st karistamine lapse teatud teo puhul on siiski lubatav. Siiski mõned lastest olid samal arvamusel, et laps võib mõne teo puhul väärida karistamist, mis paistab, ei alanda vanemate headust, pigem viitab lapse eksimisele ja vanema soovile last nõ õigele teele suunata.

Samuti peeti headeks vanemateks selliseid, kes annavad raha. F3P1: „*Need kes annavad raha.*“. Paistab, et materiaalne maailm on laste jaoks oluline, kuid see ei peitu sedavõrd asjades, kui konkreetset raha omamises. Siis saab laps ise otsustada ja endale osta, mida tahab. Raha andmine teeb vanemast lapse arvates hooliva ja armastava. Headeks vanemateks nimetati ka selliseid, kes abistavad lapsi koolitöodes ning kellel on lapse jaoks aega ja tähelepanu. F4T2: „*Need kes aitavad sind õppimises.*“, F6P3: „*Kes kuulavad last.*“. Lapse arenguks on oluline, et tema vanematel oleks aega ja võimalusi temaga tegeleda - nt koos mängida ja õppida, lapsega vestelda ja teda kuulata (Lapse heaolu..., 2017).

Turvalisus. Seejärel uurisin ka põgusalt laste arvamust turvalisuse kohta. Mida nad seostavad turvalisusega ning mis teeb lapse elu turvaliseks? Turvalise elu ja turvatundega seostasid lapsed vanemaid, pere, kodu, politseid ja naabreid. F1T1: „*Kodu.*“, F4T3: „*Politsei.*“. Üldiselt pani küsimus lapsi mõtlema. Nimetati ka turvameest ja turvaingleid, mille puhul pakkumine võis tuleneda sõnast turvalisus, ning pakuti ka ihukaitsjat. F2T1: „*Vanemad, turvamees.*“, F2T2: „*Su issi ongi su turvamees.*“, F4T1: „*Kui naabrid on turvalised.*“.

Turvalisusega seostati ka korralikke vanemaid, koristatud kodu ja täis kõhtu. F6P3: „Korralikke vanemaid /.../ puhast kodu, korralikku toitu.“. Ebaturvaliselt tunnevad ennast mõned lapsed siis, kui välisuks ei ole lukus. F4T1: „Kui kodu uks ei ole lukus, keegi võib sisse tulla.“. Üks õpilane seostas turvalisusega terariista. F6P1: „Nuga.“. Lapsed tegid vahepeal omast arust nalja ka ning naersid. Kokkuvõttes selgus, et turvalisuse tunnet pakuvad lastele eelkõige vanemad ja erinevate erialade esindajad, oma kodu ja primaarsete vajaduste rahuldamine, nagu näiteks puhas kodu ja korralik toit ning lukus koduüks.

3.1.2. Lapse õnnetus ja kurbus

Lapse heaolu käsiraamatu (2017) kohaselt on rõõmus ja rahulolev laps tervem ning suudab probleemidega toime tulla, tundeelu peab olema tasakaalus ning vanemad peavad toetama oma last tunnete väljendamisel (kurbus, viha, pahurus). Vastukaaluks lapse heaolu positiivsele poolele selgusid laste aruteludest mitmed asjaolud, mis lapse heaolu kahjustavad. Kui õnnelik olemise puhul rääkisid lapsed põhiliselt kodust ja headest vanematest, siis õnnetust ja kurbust seostati nii perekonnas kui ka koolis toimuvate ebameeldivate sündmuste ja tegevustega. Ootuspäraselt kirjeldasid lapsed enim suhteid koolis ja kodus ning töid välja erinevaid lapse heaolu alandavaid asjaolusid täiskasvanute käitumises.

Ilmajätetus. Millestki ilma olemine või millestki ilma jäämine, mida laps vajab ja oluliseks peab, teeb lapse õnnetuks ja kurvameelseks. F5T1: „Kui sul ei ole riideid, telefoni, koera /.../ kui sul pole ema ja isa.“, F4P1: „See võib ka õnnetuks teha, kui keegi vanem ära sureb või koer.“, F4P2: „Ma olin ka ükskord sellepärast õnnetu, kui koer ära suri.“. Ka sõbra puudumine teeb lapse kurvaks. F2T4: „Kui sõpru pole“.

Vastuseid analüüsid ootas, et lapsed räägivad rohkem nendele oluliste asjade puudumisest kui õnnetustegevast. Selgus, et vaid mõne üksiku lapse vastuses peitus esemeid materiaalsest maailmast, mille puudumine võiks äkki intervjuueeritavate arvates last kurvaks teha. Samas kurvastab lapsi igatsus puuduva suhte järele (soovitakse lemmiklooma) ja lapse jaoks tähtsa suhte katkemine, näiteks lähedase inimese või lemmiklooma surm.

Konfliktne keskkond. Lapsi teeb õnnetuks igasugune tülitsemine lähedastega ja lähedaste vahel, mida nad tajuvad ja kogevad, nagu eespool selgus, samuti kui hirmutekitavaid. F1T1: „Kui vanemad tülitsevad.“, F4T1: „Kui lähed tülli kellegagi.“. Eriti õnnetuks teeb lapsi vanemate omavaheline tülitsemine ja karjumine.

Laste väärkohtlemisena käsitletakse ka vanemate või teiste pereliikmete vahelise vägivalla pealtnägemist (Calder, 2004), mille puhul on tegelikult laps samuti vägivalla ohver. Laps, kes on peresisese vägivalla tunnistajaks, võib olla emotsionaalselt kaitsetu, sest kui inimene, kes peaks lapse elus tekitama turvatunde hirmutab või ähvardab last või pereliiget vägivallaga, on lapse jaoks tegemist tõsise traumaatilise kogemusega (Lapse heaolu..., 2017: 30).

Vanemate ebakohane käitumine. Lisaks tülitsemisele, teevad neid õnnetuks pahandavad ja kurjad vanemad. F2T3: „*Kui emme-issi pahandavad sinuga väga kurjalt, kui saad kahe /.../ kui sa tülitset kellegagi oma perest /.../ mul õde koguaeg lõugab mu peale.*“, F3T2: „*Kui vanemad on kurjad /.../ õed ja vennad teevad kurvaks, kui nad lõugavad.*“. Paljudel lastel oli pretensioone õdede ja vendade suhtes, kes ei anna rahu. Päris mitu last, kes tundusid olevat jutu järgi paljulapselisest perest, püüdsid selgitada, kuidas õed ja vennad ei lase neil omaette olla – häiritud on privaatsusevajaduse rahuldamine.

Õnnetuks olemise põhjuseks nimetasid lapsed veel sõimamist, solvamist ja kiusamist. F6P2: „*Sõimamine /.../ solvamine.*“, F6P3: „*Kiusamine.*“. Ka lapse eiramine ja ignoreerimine täiskasvanu või teise lapse poolt võib intervjuueeritavate sõnul teha õnnetuks. F4T1: „*Kui sind ei panna tähele, ei kuulata.*“.

Halvad vanemad. Kuna kodu ja vanaemad on laste kirjeldustes väga tähtsad, siis soovisin teada laste käsitust selle kohta, milliseid vanemaid nad kirjeldavad kui halbu. Selgus, et laste arutelud keerlesid siin vanemate teatud käitumisstiilide ümber, mis meenutavad Maccoby ja Martini (1983) poolt kirjeldatud. Halbadeks vanemateks nimetati selliseid, kes on kurjad, ranged, sunnivad õppima, piiravad vabadust, ei osta asju. F1T1: „*Kurjad vanemad.*“, F6P3: „*Need, kes käsivad õppida kogu aeg.*“, F1P1: „*Need, kes unustavad lapse koju.*“, F4T1: „*Need, kes ei võta sind igale poole kaasa /.../ ei osta asju.*“. Lastele ei meeldi, kui vanemad jätavad neid kauplusse või mõnele üritusele minnes koju, sest need on kohad, kuhu lapsed just kaasa tahavad minna. F5T1: „*Need, kes ei luba mitte midagi teha, tahavad, et sa kodus oleksid.*“, F2T1: „*Kui on liiga ranged ja ei luba mitte midagi teha.*“. Lastele ei meeldi liigsed piirangud ega nõudmised, seega ei meeldi lastele autoritaarset vanemlusstiili kasutavad vanemad (Maccoby ja Martin, 1983).

Halvad vanemad tarbivad laste kujutlustes liigselt alkoholi. Halvad vanemad tülitsevad ja lärmavad. F3T2: „*Need kes joovad koguaeg /.../ need kes on koguaeg tülis omavahel ja lõugavad /.../ need kes toovad võõraid inimesi koju.*“.

Mitmel korral märkasin, et lastele ei meeldi võõrad inimesed, kes külas käivad. Seda teemat sai käsitletud ka lapsi puudutavaid ohte välja tuues, kus lapsed tunnetasid ohtu külalistes, keda lapsed ei tunne.

Halvaks käitumiseks peeti lapsevanema puhul ka suitsetamist, ropendamist, vägivaldsust, hoolimatust ja valetamist. F1P1: „*Need, kes joovad ja suitsetavad ja peksavad ja ahistavad lapsi /.../ need lapsevanemad, kes tulevad lapsele kallale.*“, F3T1: „*Need kes suitsetavad /.../ ropendavad.*“, F4P2: „*Need kes peksavad /.../ ei hooli.*“, F1T3: „*Need, kes lapsega ei arvesta /.../ need kes ignovad*“, F2T3: „*Need vanemad kes lastele valetavad on halvad.*“. Lapse arengut kahjustavad ebapüsivad ja ebausaldusväärsed suhted oma vanematega, mille põhjused võivad seisneda vanemate vaimse tervise probleemides, sõltuvusprobleemides, peresiseses vägivaldas, lapse jätmises hoolitsuse ja tähelepanuta (Laste heaolu..., 2017).

Halbade vanemate iseloomustamiseks jagus kõigis fookusgruppides palju näiteid - kurjad, ranged, midagi ei luba teha jne. Jõuti järeldusele, et ilmselt on sellised vanemad ka halvad, kes lapsele süüa ei anna. F1T4: „*Need kes ei anna süüa midagi.*“. Ehk siis lapsed peegeldasid olukordasid, kus lapsed tunnevad ennast vanemate poolt hooletusse jäetuna. Sellisel juhul on tegemist mittepühendunud vanematega (Maccoby ja Martin, 1983).

Vanemate lahkuminek. Lapsed rääkisid palju vanemate lahkuminekust kui lapsi kurvastavast ja õnnetukstegevast olukorrast. F1T3: „*Kui su ema ja isa on lahku läinud.*“, F2T5: „*Kui vanemad lahku lähevad.*“, F1P1: „*Kui vanemad lahku lähevad, siis arvavad lapsed esimese asjana, et see on nende süü, lapsed võivad hakata arvama, et tema on selles süüdi, osad lapsed ei teagi, mis tunne on, kui lapsevanemad lahku lähevad, need lapsed, kes seda tunnetavad on väga kurvad vahepeal.*“. Poiss F1P1 käsitles väga emotsionaalselt ja ilmselt isiklikust kogemusest tulenevalt lahku läinud lapsevanemate teemat. Reaktsioonina vanemate lahkuminekule võivad lapsed protsessi ajal olla kurvad, murelikud, rusutud, haiglased ja unetud (Lapse heaolu..., 2017).

F5T2: „*See on kurb, aga kui ema ja isa nii otsustavad, siis nad rikuvad lapse elu ära, noh laps muutub kurvaks, kui kõigil teistel vanemad on ja temal siis on niimoodi ja tal on raske näiteks, ühte koju jäävad õppimise asjad ja teise koju jäävad ka õppimise asjad, siis tal jäävad koguaeg kõik maha ja siis ta saab halbu hindeid, näiteks mu tuttaval on nii, tema üldse ei õpi, tead, temal oleks küll abi vaja, mõni nädal seal, mõni nädal siin, no vaata 'suletud uste taga', siis saad aru.*“.

Tundus, et lahus elavate vanemate teemal oleks saanud päris pikalt peatuda, kuna paljudel lastel oli selle kohta mingi arvamus. Laste jaoks on vanemate lahkumine ja perekonna purunemine emotsionaalselt raske kogemus. Ka väljendasid lapsed kriitilist suhtumist olukorda, kus peale vanemate lahkuminekut on lapsele määratud nn külastuskorrad, millal ja kui kaua elada ühe või teise vanema juures. Selline elamine kahes kodus võib muuta lapse elu keeruliseks. Vanemate lahkumine võib suurendada lapse riski psühhosotsiaalsete probleemide arenguks (Lapse heaolu..., 2017).

Mured seoses kooliga. Selgus, et ka pikad koolipäevad ja koju antud õppimised kurvastavad lapsi. F4P1: „Pikk koolipäev, kestab neljani.“, F4T3: „ See, kui on 8 tundi.“, F2T2: „Liiga palju antakse õppida.“, F2T2: „Kooli söök ei ole hea.“. Õnnetuks tegemise põhjusena nimetati ka õpetajaid, koolikiusamist. F5T2: F6P1: „Õpetajad, panevad sulle kahtesid.“, F5T2: „Kui koolis kiusatakse.“. Kokkuvõttes teevad lapsi õnnetuks suhted, mis ei vasta laste vajadustele, tekitavad hirmu ja ebakindlust.

3.2. Ohud ja riskid laste vaates

Enne väärkohtlemise mõiste üle arutlemiseni lastega jõuda, soovisin teada, mida nad räägivad ohtudest ja riskidest, mis lapsi praegusel ajal ümbritsevad. Järgnevalt annan laste poolt käsitletust ülevaate. Selgus, et lapsed näevad tänases ühiskonnas ennast ohustatuna paljudest riskidest.

3.2.1. Keda või mida lapsed kardavad

Uurides intervjuueritavatelt, keda või mida lapsed kardavad, töid lapsed välja erinevaid inimesi ja ebameeldivaid käitumisakte erinevates elukeskkondades – kodus perekonna keskel, koolis, laiemas sotsiaalses ruumis.

Hirmud kodus. Lastele ei meeldi kurjustavad täiskasvanud. Vanemate puhul kardetakse peamiselt valjuhäälsel noomimist, laste sõnul karjumist. „F5T2: „Kurjasid vanemaid.“, F3T2: „Seda, et vanemad karjuvad.“, F4T3: „Kui karjutakse.“. Kodus või mujal vanematega koos olles, kardetakse peamiselt konflikti, mille tagajärjel muutuvad vanemad kurjaks, lähevad endast välja ning tõstavad häält. F1T2: „Kardan, kui ema ja isa saavad pahaseks ja hakkavad kurja häälega pahandama, siis ma jooksen tavaliselt minema.“, F1T3: „Kui oled midagi ära lõhkunud ja ema tuleb koju, siis ta hakkab karjuma ja siis sa lihtsalt lähed peitu.“.

Paistab, et lapsi hirmutab see, kui täiskasvanu kaotab enesevalitsemise. Kuid oli ka vastupidist arvamust. F4P5: „*Karjumine ongi just kasvatus, kui ta koguaeg karjub, siis ei ole, aga kui teed midagi halba ja siis karjub, siis on kasvatus, ja kui jätab midagi tegemata.*“. Kodustes tingimustes saavad lapsed minna tõrelemise puhul peitu oma tuppa või mõnda teise ruumi. Autos või koolipingis istudes, peavad nad tõreleva täiskasvanu lihtsalt ära kannatama.

Hirmud koolis. Koolis kardetakse kurjadele õpetajatele lisaks suuremaid õpilasi ja kampasid, kes võivad väiksemaid mingil viisil kiusata või narrida. F2T2: „*Kardan kurjasid õpetajaid.*“, F3T3: „*Suuremaid õpilasi, nad võivad narrida.*“, F5T2: „*Mina kardan kampasid.*“. Seepärast võib laste arvates muutuda arglikemale õpilastele kool vastumeelseks ning nad hakkavad kooli kartma. Mõni laps ütleski, et ta kardab kooli, õpetajaid ja kiusajaid. F1T1: „*Kooli /.../ kiusajaid.*“, F2T3: „*Õpetajaid, kooli.*“. Kamba puhul peeti silmas tänaval vastu tulevat veidi vanematest noorukitest või koolikaaslastest moodustunud gruppi, kelles siis nähakse ohtu peamiselt psühholoogilises rünnakus. Kiusamine ja vägivald koolis põhjustab lapsele stressi ning võib mõjutada nii vaimset kui füüsilist tervist (Laste heaolu..., 2017).

Hirmutav välimus. Inimeste välimuse põhjal peeti hirmuäratavateks kodutuid, eakaid, kurjade nägudega inimesi ja suuri mehi. F5T2: „*Kodutud.*“, F1T2: „*Kurjad inimesed.*“, F5T3: „*Vanad mehed on väga õudsed, kurjade nägudega inimesi, vanamehi.*“, F1T1: „*Mingid vanainimesed kõnnivad öösel taskulampidega.*“, F1P1: „*Vana inimene kõnnib öösel metsas.*“. Kuna tänapäeva lapsed ei puutu enam väga tihedalt vanema generatsiooniga kokku, elatakse eraldi, lapsed ei ole harjunud vanade kortsus näoga inimestega, siis võivad eakad nendes hirmu tekitada küll.

Hirmutav tegu. Inimeste tegudest tulenevalt kardetakse erinevate ohtlike omadustega inimesi ning meelemürke tarvitavaid täiskasvanuid. Selliseid ebameeldivaid kokkupuuteid ohtlike inimestega kujutavad lapsed ette just avalikus ruumis. F1T4: „*Näiteks, kui linna peal on purjus inimene, siis ma kardan neid, ma ei tea mida nad teevad meile.*“, F3P2: „*Joodikud, nad võivad lüüa.*“, F5T1: „*Reinu, üks meie küla joodik.*“, F5T2: „*Ahistajaid, narkomaane.*“, F5T3: „*Vargaid.*“, F2T4: „*Pervosid, pedofiile.*“. Päris mitu last arvasid aga ka, et joodikud on siiski toredad. F2T2: „*Mõned joodikud on jumala ägedad.*“, F5T2: „*Joodikud on toredad nad teevad alati nalja.*“. Mitmed lapsed rääkisid lugusid omast kokkupuutest purjus inimesega. Alkoholi tarvitanud vanemaid aga lapsed üldjuhul ei karda, kui vanemad laste sõnul just väga ülemeelikuks ei muutu või lausa vägivaldseks. F2T1: „*Kui nad joovad ja ei ole vägivaldseid, kui nad on ägedad kui joovad, siis on ok.*“.

Purjus emad ja isad on laste arvates pigem lähedad ja ägedad. Lastel jagus lugusid, mida kõike purjus vanemad ja kasuvanemad on teinud. F4P1: „*Purjus vanemad on vahepeal väga ägedad.*“, F4T4: „*Vana-aasta õhtul ta roomas sinna ilutulestiku juurde ja pani selle põlema.*“. Kõik lood purjus täiskasvanutest tegid lastele nalja.

Kommionude, pedofiilide ja perversidega seostati ka autosid, mis võivad laste kõrval peatuda. Sedalaadi hirme tõid näitena nii tüdrukud kui ka poisid. F1P1: „*Perverdid, võtavad põuest kommipaki, meelitavad auto peale, pärast on laps surnud.*“, F2T5: „*Kommionusid, pedofiile, kardan näiteks, kui auto aeglaselt su selja taga sõidab, nii õudne ja siis ta pargib sinu ette täpselt.*“, „F4T1: „*Alati kardan, et mingi auto jääb seisma, kes tuleb ja võtab peale.*“.

Hirmutavad kohad. Hirmu on lapsed tundnud ka bussipeatustes ja kaupluste ümbruses, kus viibivad mõnikord laste jaoks kahtlased ja hirmuäratavad inimesed. F3T1: „*Poodide juures.*“, F3T2: „*Bussipeatustes /.../ linnas, laps ei tea, kus ta on, eksib ära.*“, F2T5: „*Kardan purjus inimesi bussipeatustes.*“. On ootuspärane, et lapsel tekib hirm, kui ta peab viibima või liikuma iseseisvalt kohtades, kus ta näeb inimesi, kes on lapse kujutlustes hirmuäratavad. Teisalt võivad lapsel tekkida sellised hirmud ka tulenevalt kasvatuses ja lapsevanema hirmujuttudest. Liigset hirmutamist võiks samuti käsitleda kui lapsevanema teadlikku või mitteteadlikku psühholoogilist väärkohtlemist lapse suhtes. Seda, kust lastel need hirmud tulevad, antud uurimuses lastelt ei küsinud, kuna fookusgrupi eesmärk ei ole arutada isiklikke üleelamisi, vaid keskenduda ühise teema arutamisele. On loomulik, et lapsed toovad aruteludesse sisse omi kogemusi, kuid kui palju ja kuivõrd isiklikku, on lastel õigus ise otsustada.

Müütilised hirmud. Arutelu käigus, keda või mida lapsed kardavad, mainiti ka ämblikke, hiiri, rotte, õudusunenägusid, madusid ja mitmel korral mingisuguseid killer-kloune. Raielo (1998) on välja toonud teiste autorite kaudu, et igasugused ebamäärased hirmud kuuluvad tavaliselt laste arengu juurde. F2T3: „*Ma kardan seda, kui ma pimedas kõnnin koju, et mingi killer-kloun kargab selga.*“. Esialgu ei pidanud ma laste klounijuttu üldse oluliseks, kuna ma ei teadnud sellisest lapsi hirmutavast tegelasest midagi. Salvestisi kuulates jäi aga kõrvu, et killer-klouni mainiti pea igas fookusgrupis. F4P2: „*Kui ma käisin isa ja kasuvennaga Valgas, kartsin, et mingi killer-kloun tuleb ja tapab mu ära.*“. Laste ettekujutustes võib põõsa taga luurata või tänaval neid rünnata kuri kloun, kelle lugu on saanud alguse lääneriikidest, kus kurjategijad on ennast klouni maski taha peitnud. Samuti ilmutavad ennast sellised klounid internetis. F2T1: „*Mul tuli kloun netis laivi vaatama.*“. Killer-klouni näide on märk sellest, kuidas laste hirmud ületavad ühe ühiskonna või riigi piire ja on „imporditavad“ laste ellu kaugete vahemaade tagant, näiteks läbi meedia.

Elulisema poole pealt pakuti vanematest ilma jäämist ja surma, mida lapsed kardavad. F6T1: „Vanematest ilma jääda.“, F6P2: „Ma kardan surma.“, F6P3: „Lapsed kardavad surma.“. Raielo (1998) sõnul võib veel 12-aastaselt lapsel hirmu tekitada nii inimese füüsiline välimus, kehaline vigastus, pimedus, ettekujutus vanema kaotusest, surm, kuigi üldiselt on selles vanuses lapsed juba võimelised põhjusi ja tagajärgi paremini ära tundma ning kardavad rohkem kehalisi vigastusi ja füüsilisi ohte.

3.2.2.. Ohud ja riskid laste elus

Ohtlikud inimesed. Lapsed loetlesid mitmeid ohte ja riske, mis lapsi varitsevad ning seostasid neid kindlate inimeste, kohtade ja nähtustega. Ohtlikuks inimeseks pidasid lapsed näiteks vihast inimest või siis purjus inimest, samuti kujutasid nad ette, et narkomaan võib ohtlik olla. Lapsed kartsid, et selline inimene võib kallale tulla. F1T2: „Kui täiskasvanu joob, siis ta võib sulle kallale tulla.“, F1P1: „Kodus, kui vanemad löövad“, F3T1: „Joodik /.../ narkomaan.“, F1T4: „Kui hilja kõnnid tänaval, siis võivad mingid pervod tulla.“, F3T1: „Keegi võtab auto peale, ütleb, et viib koju, aga tegelikult ei vii.“, F6P2: „Lapsi vägistatakse.“. Ohtlikuks peeti ka vaimsete probleemidega inimesi. F1T2: „Psühhopaadid.“. Ohte ja riske käsitlesid kordasid lapsed ka samu mõtteid, mis nendel seoses hirmudega välja tulid. Seepärast korduvad laste vastused erinevate küsimuste puhul. Ohtlikuna tunduvad asjad tekitavad ka hirmu lastes.

Ohtlik avalik ruum. Sarnaselt avaliku ruumiga tunnetasid lapsed ohtu võõrastes inimestes, kes on vanematele külla tulnud lapse koju, mis ootuspäraselt on turvaline koht. F5T2: „Jaa, vaata, kui on mingi pidu, vanemad kutsuvad inimesed, on mingi räige pidu, laps on kuskil nurga taga, kardab ja nutab, ja siis mingi onkel tuleb ja võtab ta nurga tagant välja, ta võib temaga midagi rövedat teha.“. Lapsed ei tunne ennast külaliste keskel kodus turvaliselt. Nii mõnigi laps ütles, et talle ei meeldi külalised. F4T1: „Mulle ei meeldi külalised eriti.“. Lapsed tajuvad ilmselt emotsionaalset üksijäetust ja ebakindlust, kui vanemate kogu tähelepanu on pööratud teistele inimestele ja tegevustele, samuti nende privaatsfääri tungimist.

Ohud lähikeskkondades. Halba ja ohtlikku võib lastega juhtuda intervjuueeritavate sõnul igal pool. Koolis võib kaklus tekkida, kodus võivad vanemad lüüa, tänaval võib mõni auto peatuda ja lapse kaasa viia, suures linnas võib laps ära eksida või auto alla jääda.

Lapsed tunnetasid ohtu arusaadavalt ka loomades, haigustes ja ravimites. F4T1: „Need võivad isegi loomad olla.“, F1T1: „Haigused, rohud, loomad.“, F1P1: „Marutaudis loomad.“, F3T2: „Lapsel võib tulla mingi haigus.“.

Fookusgruppide läbiviimise ajal ei olnud Eestis veel COVID-19 epideemia mõõtu võtnud, kuid lapsed olid seda haigust juba ohtlikuna tähele pannud: F1P1: „*Koroona viirus.*“.

Ohtlikud mõnuained ja lapse riskikäitumine. Ohtlikuks pidasid lapsed ka mõnuaineid, kui keegi pakub või laps ise tunneb huvi näiteks tubaka, alkoholi või narkootikumi vastu. F6P3: „*Võivad joodikuks hakata /.../ eksivad ära.*“, F6P2: „*Hakkavad jooma.*“. Halbade kavatsustega ohtlik inimene võib intervjuueeritavate kujutlustes pakkuda lastele meelemürke, autosse kutsuda, lapse ära röövida, vägistada ja ära tappa. F2T2: „*Kui keegi pakub sulle suitsu, narkootikume, alkoholi, ütlevad, et elus peab ikka midagi ära proovima.*“. Lapse riskikäitumisena nähti ka enesevigastamist. F6P1: „*Hakkavad lõikuma ennast.*“.

Ohtlik internet. Mitmesuguseid ohte nähti ka internetis. Lapsed võivad kogemata mängides vanemate raha raisata, kahtlase inimesega suhtlema hakata. F3T2: „*Võivad viiruseid tõmmata, võivad mängudes raha raisata /.../ ütlen kogemata oma aadressi välja.*“, F1T1: „*Mõni võib küsida, et kas saab paljaid pilte.*“. Lapsed arvasid, et nende postitatud pilte ja videoid võib samuti keegi kurjasti ära kasutada. F1T3: „*Keegi võib öelda, et ma tapan su ära, kui sa ei saada paljast pilti.*“. Interneti ohtlikkusest oli lastel mitmesuguseid ettekujutusi. F5T2: „*Netis, no seal, kus on 18+ kirjutatud.*“, F2T3: „*Pervod /.../ tahavad nudesid, kui sa neile ei anna, siis nad ütlevad, et tulen tapan su pere ära.*“. Samuti oldi teadlikud interneti-kiusamisest. F3P2: „*Internetis keegi hakkab kiusama.*“, F5T2: „*Seal võib hakata küberkiusamine, siis läheb laps depressiooni ja teeb eneka.*“, F5T1: „*Internetis võib olla mingi Gerli nimeline, paneb pilte ja videoid ja siis ütleb, et saame kokku, siis saavad kuskil kokku.*“.

Kõik, mis internetis seostus seksuaalsusega, ajas lapsi naerma ja tekitas elevust, kuid samas pakkus see teema neile huvi ning näiteid neil jagus. F1T1: „*Mõni võib küsida, et kas saab paljaid pilte.*“, F4T3: „*Sõbrannale saatis üks vanamees palja pildi, ta oli Ameerikast, ohtu polnud.*“. Laps ei tunnetanud ohtu, kuna tema arvates oli oht väga kaugel.

Hillep ja Pärnamets (2020) toovad oma uuringus samuti selle välja, et internetis soovitakse saada ja saadetakse noortele erineva seksuaalse sisuga fotosid, pilte või videoid. Uuringus tõdeti, et veebipõhine väärkohtlemise levik Eesti noorte seas on viimase viie aasta jooksul märkimisväärselt kasvanud võrdluses Soo jt (2015) varasema uuringuga.

3.3. Lapsed arutlevad väärkohtlemise üle

Lapse väärkohtlemiseks nimetatakse igasugust füüsilist, vaimset ja seksuaalset väärkäitumist, mis ohustab või kahjustab lapse tervist ja heaolu (Barnett jt, 1993; Soonets, 1997; Seth jt, 2013). Lastekaitseseaduse (§24) järgi on lapse väärkohtlemine keelatud.

Lastega väärkohtlemist käsitledes püüan mõista laste arusaamu väärkohtlemisest, sh hooletussejätmisest, karistamisest ja vägivallast. Soovin teada, mida näevad ja tajuvad lapsed väärkohtlemisena ning kuidas iseloomustavad vägivalda? Millisel juhul tunneb laps ennast hooletusse jäetuna? Kuidas lapsed kirjeldavad hooletusse jäetud last? Laste arusaamu püüan tõlgendada küsimuste kaudu, mille vastustes peaks peituma vanemate ning ülejäänud täiskasvanute vägivaldse käitumise ilmingud laste suhtes erinevates olukordades. Samuti püüdsin mõista, kas lapsed teevad vahet karistamisel ja väärkohtlemisel ning milliseid väärkohtlemisele kalduvaid kasvatuslikke elemente nad enda elus märkavad.

3.3.1. Väärkohtlemisest üldiselt

Väärkohtlemine oli laste jaoks üldiselt veidi ootamatu ja keeruline mõiste. Küsimuse järel, mida nad mõistavad väärkohtlemise all, tekkis korraks vaikus. Ühe terase poisi mõttekäigust selgus, et kui kõik on ühe vastu, siis see ongi väärkohtlemine. F4P1: „*Kui kõik ütlevad ühele, et sa oled loll.*“. Nimetati ka vägistamist. F2T1: „*Vägistamine, kui keegi puudutab su keha, aga sa ei taha seda, privaatpiirkondadest.*“. Hillep ja Pärnamets (2020) töid seksuaalset väärkohtlemist käsitlevas uuringus välja selle, et soovimatu käperdamine on olnud noorukite seas enim levinud seksuaalse ahistamise liigiks. Uurimisküsimusele otsisin vastust peamiselt mitmete lihtsamate lisaküsimuste abil. Seoses halbade vanemate iseloomustamisega pidasin oluliseks uurida ka laste arusaamu sellest, mida vanemad mõnikord laste suhtes valesti teevad. Milline vanemate käitumine lastele ei meeldi, on laste suhtes vale või halb.

Verbaalne väärkohtlemine. Läbivalt oli lastel erinevate teemade all arutledes täiskasvanute ebakohane käitumine - karjumine lapse või teise vanema peale, kurjus. Lastele ei meeldi täiskasvanute, eriti õpetajate ja vanemate juures, kurjustamine ja karjumine. F1T1: „*Kui õpetajad karjuvad /.../ mu vanemad hakkavad ka karjuma mu peale mõnikord.*“, F2T2: „*Kuri käitumine, siis ma muutun kurvaks /.../ kui õpetajad on liiga kurjad, nii, et sa kardad neid.*“ F3T1: „*Karjuvad /.../ kui ema karjub lapse peale.*“, F4T2: „*Kui ema karjub.*“, F4P1: „*Siis kui ema ja isa on kurjad.*“.

Jõu ja võimu kasutamine. Samuti ei meeldi lastele käsutamine ja sundimine. Ilmselt ei oska täiskasvanud pöörduda laste poole nii, et lapsed ei tunnetaks seda käsutamise või sundimisena. F2T2: „Mulle ei meeldi käsutamine /.../ kui ma lõhun mõne nõu ära, siis hakkavad kohutavalt karjuma.“, F6P3: „Sunnivad midagi tegema.“.

Ülekohtune ja ebaõiglane. Laste jaoks võib väärkohtlemine olla tõlgendatav ka kui karistus, ülekohus või ebaõiglus. „F1T4: „Kui karistavad millegi eest.“, F1T3: „Käsivad teha asju, mida lapsed ei taha, aga nemad tahavad, et laps teeks.“. Vanemate vale käitumine peitus laste arvates ka vägivaldsuses. F3T2: „Löövad ilma asjata, panevad luku taha.“, F5T2: „Osad vanemad peksavad ja on vägivaldsed.“. Vägivaldses peres üleskasvamine võib ohustada lapse vaimset, füüsilist ja sotsiaalset arengut (Lapse heaolu..., 2017: 27).

Ignoreerimine. Nagu juba varem selgus, vanemate käitumist iseloomustades, peeti ka selle küsimuse puhul lapse ignoreerimist taunitavaks tegevuseks. F1T6: „Ma nutsin ja siis mu ema pani lihtsalt raadio kõvemaks.“, F2T5: „Kui vanemad ei pane tähele või ei kuula, neil on poole kiirem elutempo, siis nad ei jõua sind ära kuulata.“. Lapsed tunnetavad tähelepanu puudust ka siis, kui vanemad meediast või nutiseadmest sõltuvuses on või lihtsalt parasjagu pingsalt televiisorit vaatavad. F4P7: „Kui ema-isa koguaeg telekat vahivad ja telefonis on.“.

Mõistetamatu keelamine. Samuti peeti valeks käitumiseks seda, kui lapsevanem takistab lapsel külastada või kokku saada lahku kolinud või mujal elava vanemaga. F1P1: „Näiteks ei laste teise vanemaga kokku, kui vanemad ei ela koos“. Lapsed tõid välja ka nende jaoks mittemõistetavate piiride seadmist vanemate poolt. F2T3: „Ei osta mulle lemmiklooma.“, F2T4: „Ei lase trenni ja ähvardavad koguaeg.“ F5T6: „Nad käituvad liiga karmilt, ei luba tiktokke teha.“. Siin pidas laps silmas seda, et vanemad ei luba lapsel sotsiaalmeedia kontole laadida endast videoid, mida sõbrannadega omavahel jagatakse. Kalmus (2008) leiab, et laste ja vanemate vaheliste arusaamatuste põhjuseks võib saada asjaolu, et erinevad põlvkonnad väärtustavad uue meedia puhul erinevaid funktsioone: vanemad lähtuvad eelkõige hariduslikest eesmärkidest, lapsed võivad aga eelistada meelelahutust ja eakaaslastega suhtlemist.

Liiga lubav vanem seab lapse ohtu. Ka ei sobi lastele see, kui vanemad on liiga lubavad ega näe seda, et liigse lubamisega panevad lapsed ohtu. F1T5: „Need, kes lubavad lastel teha asju, mida lapsed ei tohiks teha.“. Siin pidasid lapsed silmas suitsetamist ja alkoholi tarbimist. F3T3: „Lasevad lapsel võõrastesse kohtadesse minna, näiteks üksi linna.“.

Kokkuvõttes rääkides üldiselt väärkohtlemisest ilmnis laste jutust, et paljud väärkohtlemisena tõlgendatavad vanemate teod on taandatavad kehvadele vanemlikele ja eluoskustele, mistõttu positiivse vanemluse propageerimine ja vanemahariduse arendamine on meie ühiskonnas väga vajalik. Sellest tulenevalt on Laste ja perede arengukava (2012-2020) õigeaegne ning selle edasiarendamine järgmises Sotsiaalministeeriumi poolt ettevalmistatavas arengukavaks igati vajalik.

3.3.2. Karistamine

Lastekaitseaduse (§24) järgi on laste karistamine keelatud viisil, mis ohustab lapse vaimset, emotsionaalset või füüsilist tervist. Kuna lapsed varasemalt mainisid, et neile ei meeldi karistamine, kuigi karistamine võib olla aegajalt õigustatud, siis uurisin ka seda, kuidas lapsi nende käsitustes karistatakse.

Karistamise põhjus on lapses. Vanemad ei oska teisiti olukorda lahendada kui karistades ehk siis tugevama jõu kasutamisega. Küsimusele, miks lapsi karistatakse, oli valdavaks vastuseks see, et laps jätab midagi tegemata või teeb midagi valesti, saab näiteks halva hinde, raiskab raha või lõhub midagi ära. F1T3: „*Kui oled midagi ära lõhkunud /.../.*“, F3T2: „*Saab halva hinde või kui raiskab vanemate raha.*“, F4P1: „*Kui jätab midagi tegemata.*“, F5T2: „*Kui laps teeb midagi valesti.*“.

Koduarest, isoleerimine, keelamine, ähvardamine. Lapsed tõid välja erinevaid karistamise viise. Esimene neist – koduarest – oli laste sõnul valdav. F3T2: „*Teevad koduarest neile.*“, F6P1: „*Panevad koduaresti.*“. Ilmselt tunnevad vanemad, et koduarest on karistamiseks hea meetod lapse vabaduse piiramiseks. Võib-olla aga vanemad lihtsalt soovivad, et laps püsiks parasjagu kodus. F4P2: „*Mind on pandud koduaresti.*“, F4T4: „*Mind ka.*“. F4T1: „*Ei lubata minna kuskile.*“. Toodi ka vastupidine näide: F1T2: „*Ükskord emme viskas mu õue ukse taha.*“, mis on selgelt vanemapoolne lapse ohtu seadmise akt. Samuti nutiseadmete ära võtmine või keelustamine on üks karistamise viise. F2T2: „*Võtavad telefoni ära.*“, F6P3: „*Arvuti keeld, Xboxi keel.*“, F6P2: „*Panevad su nurka, panevad keelu peale.*“. Ka ähvardamine kuulub vanemate karistusmeetmete hulka. F2T3: „*Mu ema koguaeg ähvardab, et võtab telefoni ära, siia maani pole võtnud.*“.

Tavategevus võib saada karistuseks. Ka nooremate õdede-vendade hoidmine ja nende järele vaatamine on laste arvates üks karistamise mooduseid. F2T2: „*Ma pean oma väikest venda vaatama, see on ka karistus.*“.

3.3.3. Hooletusse jätmine

Rääkides heaolust, õnnelikkusest, headest vanematest jne ilmnes, et just hoolimist pidasid lapsed oluliseks teguriks oma elus. Vanemate suutlikkus oma lapse eest hoolitseda mõjutab lapse arengut nii lühikeses kui ka pikas perspektiivis. Laps keda jäetakse hooletusse, on suurem risk haiguste ja psühhosotsiaalsete probleemide tekkeks (Laste heaolu..., 2017).

Privaatsuse andmine ei ole hooletusse jätmine. Kuidas aga mõistavad lapsed hooletusse jätmist ja kuidas iseloomustavad hooletusse jäetud last, sellest järgnevalt. Tõin lastele näiteks vanemate reisile sõitmise või mõne muu põhjuse, miks lapsi üksi koju jäetakse, mõeldes ise jõuda lastega hooletusse jätmise teemani. Minule ootamatult selgus aga, et üksinda kodus olemine tundus olevat enamuse laste suurimaks unistuseks, vähemalt käesolevas uurimuses osalenud laste arvates. Selliselt väljendasid ennast nii poisid kui ka tüdrukud. F5T2: „*Mina tahaks küll nii, et nad läheksid kuuks ajaks ära, ma reaalselt tahaks, mul oleks nii lõbus seal kodus, ma kutsuks kõik sõbrad sinna.*“. Kui täiskasvanud vaatavad lapse üksinda koju jätmist kui võimalikku väärkohtlemise vormi, kuna lapsega võib üksi kodus olles midagi juhtuda, siis intervjueeritavatele tundus see pigem vabadusena, mida soovida oma ellu. F2T1: „*Ma ootan, millal nad ära lähevad.*“, F4P1: „*Ma ootan, et vanemad läheksid kaheks nädalaks ära.*“, F6P2: „*Mulle meeldib üksi kodus olla.*“. Ilmselt väljendavad lapsed selle arvamusega oma privaatsusvajadust ega seosta enda hooletusse jätmisega. Seda eriti juhul, kui laps ise pole kogunud mahajäetust. F2T2: „*Ma oleks nii õnnelik, kui ema isa kodunt ära oleksid.*“. Seega olen leidnud veel ühe asjaolu, mis lapsi õnnelikuks teeb.

Järeldan, et 12-13-aastastele lastele meeldib väga üksi kodus olla ning see pole laste jaoks mingi hooletusse jätmine, vaid pigem algav iseseisvumispüüe. Nooremaid lapsi silmas pidades arvati siiski lapse üksinda koju jätmise kohta teisiti. F4P2: „*Oleneb, kui sa oled näiteks 5-aastane, siis küll.*“, F6P4: „*3-aastast ei tohi jätta.*“.

Lapsest mitte hoolimine on hooletusse jätmine. Käesolevas uurimuses osalejatele on hooletusse jätmine mitte sedavõrd füüsiline kui emotsionaalne ja tunnetuslik. F2T1: „*Kui vanemad jätavad su, neid lihtsalt ei huvita, mis sinuga toimub.*“, F2T4: „*Kui vanemaid ei huvita, mis temast saab.*“, F4P1: „*See, kellel ei ole korralikku kasvatust.*“. Laps on hooletusse jäetud intervjueeritavate arvates siis, kui tema vanemad lapsest üldse ei hooli, ei kasvata last, neid lihtsalt ei huvita lapsega toimuv, last peetakse juba piisavalt vanaks, et ta ise hakkama saaks. F2T2: „*Kui vanemad ei hooli üldse, ütlevad, et sa oled juba suur, saad ise hakkama.*“.

Siiski hooletussejätuse füüsiline pool ilmnes laste kujutlustes lapsest, kes on välimuselt räpane, ta paistab näljasena ja tal ei ole kodu. F2T1: „*Siis, kui ta on räpane.*“, F2T2: „*Tal pole riideid /.../ tal pole raha.*“, F2T3: „*Ei saa vahepeal süüa.*“, F4T1: „*Kes on must ja haiseb.*“, F6P3: „*See kes haiseb /.../ kodutu.*“, F6P5: „*See, kes magab prügikasti kõrval.*“. Lapsed ei toonud välja hooletusse jätmise mõistega seoses vanemate võimetust luua lastele soodsat elukeskkonda, vaid käsitasid seda eelnevalt heaolu alandavate, sh ohtude ja riskide üle arutledes.

3.3.4. Vägivald lapse suhtes

Järgnevalt soovisin teada, mida mõistavad lapsed vägivalla kui väärkohtlemise viisi all ning milles vägivald väljendub.

Vägivalla mõiste. Vägivallaga seostati kõige rohkem peksmist. F6P1: „*Peksmine.*“, F3P1: „*Löömine, peksmine.*“. Vägivaldsust nähti ka õpetajate käitumises, koolikiusamises ja narrimises. F2T3: „*Kuri õpetaja.*“, F3T1: „*Koolis kiusamine.*“, F3T2: „*Narrimine koolis.*“. Suhte probleemid eakaaslastega ja koolivägivald suurendavad riski psühhosotsiaalseteks probleemideks ja võivad lapse jaoks tuua kaasa raskusi edaspidi positiivsete suhete loomisel ja hoidmisel (Lapse heaolu..., 2017).

Peresisene vägivald. Arutledes vägivalla erinevate avaldumisvormide üle, rääkisid lapsed põhiliselt peresisestest vägivaldsetest olukordadest. Lapsed jõudsid järeldusele, et vägivald leiab aset vanemate vahel, seda iseloomustab vanemate omavaheline tüli ning isa vägivaldne käitumine ema suhtes. F3T2: „*Kui vanemad on tülis /.../ molli andmine.*“, F4P1: „*Kui isa kütab emale molli.*“. Vägivallaga seostati ka füüsilise jõu kasutamist lapse suhtes, mille puhul vanemad on kurjad, annavad näiteks laksu, rihma või vitsa. F2T1: „*Kuri isa.*“, F2T2: „*Kuri ema, kui emme-issi annavad pepu peale laksu.*“, F6P1: „*Kui vanemad peksavad püksirihmaga.*“, F4T2: „*Kui vanemad annavad liiga tugevasti rihma.*“. Seega, esmalt seostasid vägivalda füüsilise väärkohtlemisega. Kuigi lapse igasugune väärkohtlemine on seadusega keelatud, kuulub füüsiline karistamine, seega vägivald siiski ligi viiendiku lapsevanemate distsiplineerimispagasisse (Anniste jt, 2018).

Seksuaalne vägivald. Seksuaalse vägivalla puhul mainiti vägistamist, ahistamist, ärakasutamist, seega erinevaid tegevusi, mida lapsed olid kuskilt kuulnud või meedia vahendusel näinud. F2T1: „*Kui ahistatakse või vägistatakse, õudne, ma olen näinud 'suletud uste taga'.*“, F2T3: „*Kui oled mingi inimesega koos ja siis ta järsku võtab su riidest lahti.*“,

F2T2: „*Kui mingi kommionu annab kommi, röövib su ära ja siis kasutab sind lihtsalt ära.*“,
F5T2: „*Ma ei tea, ma olen näinud filme.*“. Vägivald ja väärkohtlemist käsitledes ei seostanud lapsed seda niiväga oma eluga, küll aga toodi näiteid meediast. Ilmnes, et kui lapsed räägivad asjadest, mis jäävad neile kogemuste mõttes kaugeks, siis meediast kuuldu ja nähtu aitab neil teemat arendada.

3.3.5. *Lapsed kirjeldavad abivajavat ja hädaolevat last*

Käesolevat teemat lastega arutlema innustasid mind lastekaitseseaduses olevad mõisted - abivajav laps ja hädaohus olev laps. Soovisin teada saada, mida lapsed nende sõnade all mõistavad ja kuidas omavahel neid mõisteid eristavad. Kuidas kirjeldavad lapsed abivajavat last ning keda näevad hädaohus oleva lapsena? Millest sõltuvalt võib laps abi vajada ning kuidas laste arvates lapsi aidata saaks, kui nad tunnevad ennast üksikuna või õnnetuna, kiusatuna või teistest erinevana.

Lastekaitseseadus (§26) nimetab abivajavaks sellist last, kelle heaolu on ohustatud või kelle puhul on tekkinud kahtlus tema väärkohtlemise, hooletusse jätmise või muu lapse õigusi rikkuva olukorrasuhtes ja laps kelle käitumine ohustab tema enda või teiste isikute heaolu. Lastekaitseseadus (§30) ütleb, et hädaohus olev on laps, kes on oma elu ja tervist ohustavas olukorras ja laps, kelle käitumine ohustab tema enda või teiste isikute elu või tervist.

Esitasin abivajaduse küsimuse lastele kahel viisil. Milline laps vajab abi ja milline laps on abivajav? Ühest küljest keskenduti lapse vaimsetele ja füüsilistele võimetele, kiusamisele ja psühholoogilistele probleemidele, teisest küljest nähti võimalikke põhjuseid vägivallas, perekonnas ja halvas majanduslikus olukorras.

Lapsest tulenev abivajadus. Enamuses fookusgruppides liigitati esmalt abivajavaks füüsilise puudega või ratastoolis olev laps ning ka vaimse puudega laps. F6P3: „*Puudega lapsed /.../ ratastoolis.*“, F3T2: „*Puudega, haiged, väärakad, ratastoolis.*“, F6P2: „*Kellel on puue, näiteks autism.*“. Abivajadus tuleneb kõigepealt laste arvates lapse enda füüsilisest või vaimsest seisundist, mil tema seisund võib ta ohtu panna.

Suhetest tulenev abivajadus. Samuti nähti abivajavatena kiusatavaid ja kiusajaid ning õpiraskustes lapsi. F2T2: „*Kui koolis kiusatakse.*“, F3T3: „*Need, kellel on õppimisel abi vaja /.../ kes koolis teisi kiusavad.*“. F3T1: „*See keda kiusatakse.*“, F6T1: „*Kõik lapsed /.../ kellel on hinded halvad.*“. Kiusajateks nimetati ka õpetajaid, kuna nad panevad näiteks halbu hindeid. Abivajadus tuleneb siin välistest faktoritest, mis last võib mõjutada.

Vanemate äärmuslikust toimetulematuses tulenev abivajadus. Abivajavate hulka kuuluvad laste sõnul ka koduta ja vanemateta lapsed, F3T1: „*Kodutud lapsed.*“, F6P4: „*Ilma vanemateta või ühe vanemaga.*“ ning kindlasti vägivalda ohvriks sattunud lapsed. F2T3: „*Kui lapsel on hästi palju sinikaid.*“, F1T3: „*Need, kelle vanemad peksavad, mõned vanemad peksavad oma lapsi.*“. Lapse abivajadust seostati ka alkoholi tarvitavate vanematega, majanduslike raskustega ning surnud pereliikmega. F1T1: „*Need, kelle vanemad joovad.*“, F1T2: „*Need, kelle vanematel pole palju raha.*“, F2T2: „*Kelle vanemad on surnud.*“.

Vanemate suutlikkus oma lapse eest hoolitseda mõjutab lapse arengut nii lühikeses kui ka pikas perspektiivis. Lapsel, keda jäetakse hooletusse, on suurem risk haiguste ja psühhosotsiaalsete probleemide tekkeks (Lapse heaolu..., 2017).

Depressiivne laps vajab abi ja on hädas. Abivajavana nähti ka kurba või depressioonis olevat last. F2T1: „*Kurb laps /.../ kui tal on depressioon.*“. Lapsed tõid arutlusse sisse ka enesetapu mõtetega lapsed. F2T2: „*Siis kui tal on enesetapu mõtted.*“. Tekkis küsimus, miks peaks lapsel eluisu otsas olema. F5T1: „*No kui ta tunneb, et teda pole kellelegi vaja.*“, F5T2: „*No sellepärast, et ta ei julge kellelegi midagi rääkida, tal koguneb see kõik ja siis ta mõtleb, et mis mõtet on üldse elada.*“. Miks laps ei julge rääkida? F6P1: „*Depressioon.*“, F5T3: „*Ei ole kedagi usaldusväärset enam.*“, F2T2: „*Siis kui lapsel on depressioon.*“.

Kuna lapsed mainisid depressiooni läbivalt mitme küsimuse raames ning leidsid, et depressioon iseloomustab ka abivajavat ja hädaohus olevat last, kasutasin võimalust teemal veidi peatuda. Uurisin intervjuueeritavatelt depressiooni tekkimise põhjuseid lapsel ja sellega kaasnevat võimalikku käitumist. F2T3: „*Tahab näiteks katuselt alla hüpata.*“. F5T2: „*Siis kui ta ei julge rääkida midagi, kui ta hoiab kõike enda teada, ta nagu kardab ja siis ta ei julge kellelegi midagi öelda, ta kardab öelda.*“.

Laste sõnul üldiselt ei räägita oma muredest. F2T2: „*Ega me ise ka ei räägi, sest teised hakkavad sinust halbu asju mõtlema.*“, F2T3: „*Arvavad, et see jutt läheb laiali.*“. Lapsed ei usalda sageli oma saladust isegi oma sõbrale, sest tülli minemise korral võib sõber reeturiks osutuda. F2T4: „*Kui räägid sõbrannale saladuse ja lähed temaga tülli, siis ta räägib su saladused kõik välja.*“. Sellisel juhul kaob lapsel usaldus ka teiste inimeste vastu ära.

Laste arvates võib depressioon tulla siis, kui lapsel on läinud halvasti, kui teda kiusatakse või narritakse, kui ta kellelegi ei meeldi, temaga ei räägita ja tal ei ole sõpru. Laste sõnul kiusatakse ja narritakse selliseid lapsi, kes on teistest erinevad. F5T1: „*Need, kes on erinevad.*“, F6T1: „*Koledaid.*“, F6P2: „*Lolle ja imelikke.*“.

Depressiooni võib lapsel põhjustada intervjueritavate sõnul ka lähedase inimese või lemmiklooma surm. Kogu uurimuse vältel, tulevad läbivalt laste vastustest välja asjaolud, mis võivad põhjustada lapsel vaimse tervise probleeme. Lapse vaimset tervist võivad mõjutada nii bioloogilised kui sotsiaalsed faktorid, vanemate toimetulek iseendaga, ema-isa rolliga, keskkonnatingimused ja üldine turvalisus, mitmesugused elumuutused sh õe/venna süünd, kooli vahetus, kellegi surm, vanemate omavahelised pinged jm (Ojasaar, 2018). Lapsi saab aidata laste arvates neid kuulates ja jälgides, rääkides, lohutades ja kallistades. F2T2: „Rääkides, kuulates.“, F2T3: „Lohutades, kallistades.“, F3T1: „Jälgid koguaeg, kas tal on kõik hästi.“. Lapse soove tuleb tunnistada, olla empaatiline ning osata last aktiivselt kuulata (Ojasaar, 2018).

Hädaohus olev laps. Hädaohus olevat last seostati kõige rohkem tulekahjude, õnnetuste ja haavadega. F2T1: „Siis kui kool läheb põlema.“, F6P2: „Kellel on räiged haavad.“, F6T1: „See kes majja lõksu jääb ja tuli hakkab põlema.“. Korra nimetati ka autoavariid. F1T3: „Näiteks autoavarii.“. Nimetati ka ohtliku inimese lähenemist lapsele. F2T4: „Kui sa näed, et pedofiil on lähenemas.“. Hädas olevaks lapseks nimetati ka peksta või lüüa saanud last, samuti haiget saanud last. F4P2: „Kui on pekstud, löödud.“. Üldiselt lapsed oskasid neid väljendeid omavahel eristada. Lapsed tõid välja päris mitmeid näiteid, mis iseloomustasid just abivajavat ja hädaohus olevat last nii nagu seda käsitleb lastekaitseadus.

3.4. Lapsed arutlevad laste kaitsmise teemal

Järgneva laiema teema all soovisin teada saada, mida lapsed mõistavad üldiselt laste kaitsmise all, mida nad seostavad laste kaitsmisega, lastekaitsetöötajaga, mille või kelle eest lapsi kaitsta tuleb laste arvates, milliste inimeste eest lapsi kaitsma peab, miks, millal ja kus lapsed kaitset vajavad ning kellelt lapsed kaitset saavad?

3.4.1. Lastekaitse

Lastekaitseaduse (§10) järgi on lastekaitse lapse õiguste ja heaolu tagamiseks sätestatud põhimõtteid järgivate tegevuste, toetuste, teenuste ja muu abi kogum. Mõiste lastekaitse pani lapsi veidi mõtlema, kuid ühiselt järeldati, et lapsi tuleb ilmselt millegi või kellegi eest kaitsta, kuna on olemas lastekaitse.

Kaitse vajadus väljaspool kodu. Esitasin lastele lihtsalt küsimuse, mis neile tuleb pähe sõnadega - lastekaitse ja laste kaitsmine. F2T2: „*Lapsi peab nagu millegi eest kaitsma.*“, F1T3: „*Halbade inimeste eest.*“. Millised need halvad inimesed siis on, kelle eest lapsi kaitsta võiks? Esimesena vastati pea kõikides fookusgruppides, et kaitsta tuleks pervertide eest, enamuse laste sõnul pervode eest. F1T2: „*Pervode.*“, F2T1: „*Pedofiilide, pervode.*“. Väljend põhjustas küll kõigile palju nalja, kuid üksteise järel kinnitati arvamust. Järgmisena pakuti korduvalt õpetajaid, ning täiendati, et kaitsta võiks lapsi kurjade õpetajate eest. F2T2: „*Õpetajate.*“, F1T4: „*Kurjade õpetajate eest.*“. Järgnes erinevate aineõpetajate ja -tundide nimetamine. F4P3: „*Igas mata tunnis*“, F4P1: „*Iga venekeele tunni ajal.*“. Samuti märgiti ära, et lapsi võiks kaitsta üleüldiselt kooli eest. F6P2: „*Koolis vajan kaitset.*“, F4T2: „*Iga kord kui ma kooli tulen, oleks mul alati vaja kaitset.*“, F2T3: „*Koolis ei kaitse meid keegi*“. Peale mõningast arupidamist pakuti järgnevaks vägivaldseid inimesi ja võõraid inimesi. F3T2: „*Võõraste eest /.../ vägivaldsete inimeste eest.*“.

Lapsed näevad laste kaitsmise vajadust ka väljaspool kodu. Lastekaitse kui institutsioon võtab fookusesse lapse ja tema pere. Lastekaitse keskendub lapse ja tema vanemate suhtele ja kaitsele, mitte lapse kaitsmisele ühiskonnas erinevate täiskasvanute eest, kes nendega ebaõiglaselt ja emotsionaalselt väärkäituvad, samal ajal kui lapsed sellisest lastekaitsest räägivad. Kui vaadata lastekaitse seadust, siis seal räägitakse lapse kaitsmisest vanemate eest, mitte aga õpetajate ega kooli eest. Laste kaitsmise vajadus ületab laste käsitustes lastekaitse seaduses toodud piirid - lapsed näevad seda laiemalt - teistes täiskasvanutes, ohtudes tänaval ja muudes olukordades kus lapsed satuvad hädaohtu ja vajavad abi. Üldiselt jõuti järeldusele, et lapsi tuleb kaitsta halbade inimeste eest ja neid võib leida igal pool nii kodus kui väljaspool kodu.

Nimetati ka lapsevargaid, lihtsalt vargaid, kommionusid, pedofiile, mõrvareid ja pätte. F1T6: „*Laste varaste /.../ kommionude eest.*“. Küsides lastelt, kas on ka üldisemaid asju või tegevusi, mille eest lapsed kaitset vajavad peale halbade omadustega inimeste, nimetati vägivalda, kiusamist ja alkoholi. F4P2: „*Alkoholi eest.*“, F4P3: „*Vägivalla eest.*“ .

Kaitse vajadus kodus. Jõuti arusaamisele, et ka lähedaste inimeste eest on lapsi vaja kaitsta, kuid esmalt nägid lapsed siiski kaitse vajadust väljaspool kodu. F2T1: „*Kodus ei tohi halvad inimesed olla.*“, F4T1: „*Alkohoolikutest vanemate eest.*“, F3T2: „*Jah, kui ta on joodik.*“, F6P2: „*Vanemate eest, kes joovad ja peksavad.*“, F6P3: „*Et nad kodus peksa ei saaks.*“, F6P4: „*Kui su vanemad joovad ja ei hoolitse sinu eest ja peksavad.*“.

Kaitse psühholoogilise vägivald eest. Samuti vajaks laps kaitset intervjuueeritavate sõnul siis, kui teda kiusatakse või temast ei hoolita. F1T1: „*Kui teda kiusatakse.*“, F1T2: „*Kui temast ei hoolita.*“. Ka käitumuslike probleemidega vajab laps intervjuueeritavate sõnul ilmselt kaitset. F2T3: „*Siis kui laps hakkab halvale teele minema.*“, F4P1: „*Siis, kui ta üle piiri läheb.*“. Halvale teele ja üle piiri minemisega peeti silmas tegevusi, mida laps teha ei võiks. Näiteks hulkumine, suitsetamine, või alkoholi tarbimine.

Kaitse füüsilise vägivald eest. Jõuti järeldusele, et ka samuti füüsilise vägivald ohvriks langenud lapsi tuleb kaitsta. F4P1: „*Haiget saanud, keegi peksab, vägistamise eest ka.*“. Küsides lastelt, miks on vaja nende arvates lapsi kaitsta, arutleti ja leiti teiste vastuste hulgas, et lapsed ei oska ennast ise kaitsta, et kurjad inimesed neile liiga ei teeks. F6P2: „*Lapsed ei oska ennast ise kaitsta.*“, F6P1: „*Et perverdud neid ei käpiks.*“. Küsimusele, millal ja millistes situatsioonides on vaja lapsi kaitsta, vastati mitmeti. Arvati, et koolivägivald ja perevägivald puhul vajaksid lapsed kaitset. F1P1: „*Siis kui talle halba tehakse /.../ koolivägivald, perevägivald.*“. Mitme uuritava väitel tuleks kaitsta sellist last, kellele on halba tehtud, kes on hädas või hädaolukorras. F5T2: „*Siis kui ta on hädaolukorras, kui keegi tuleb nurga tagant, varastab ära, viib puu taha, siis on vaja last kaitsta, no siis sa enam ei kaitse tegelikult, siis sa juba päästad.*“. F5T2 tüdruku mõttekäigust on näha, kuidas ta jõuab kaitsmise mõttest päästmiseni.

Kaitsjad. Küsimusele, kellelt lapsed kaitset saavad või otsivad, vastati üksmeelselt, et vanematelt. Taaskord leidis kinnitust, et lapse esmane turvalisuse pakkuja on kodu ja perekond. Ka oodatakse kaitse saamist täiskasvanutelt laiemalt F1T1: „*Vanemad, emad, isad /.../ täiskasvanud.*“, F2T2: „*Emme ja issi.*“. Kõikides fookusgruppides olid eranditult vanemad esimesel kohal, kes lapsi kaitsevad. Täiendavalt pakuti õpetajaid, kõiki täiskasvanuid, sotsiaalpedagoogi, kooli direktorit ja politseid. F1P1: „*Ema, politsei, kõik täiskasvanud.*“, F1T7: „*Sotsiaalpedagoog.*“, F4T3: „*Direktor.*“, F3P2: „*Õpetajad.*“. Sotsiaalpedagoogi pakuti ainult nendes koolides, kus antud tugispetsialist olemas oli. Huvitava kombel ei pakutud kordagi vanavanemaid, onusid-tädisid ega vanemaid õdesid-vendasid. Sõpru nimetati vaid korra. Sellest võib järeldada, et lapsed nendelt isikutelt kaitset niiväga ei saa ega otsi või siis need inimesed ei ole alati vajadusel kättesaadavad.

Lõpuks mainiti ära ka lastekaitsetöötaja, kuna paistis, et laste arvates võis see olla 'õige vastus', st vastus, mida uurija nendelt võis oodata. F1T4: „*Lastekaitse.*“, F5T1: „*Vanemad ja lastekaitsjad.*“.

Kokkuvõttes, laste kaitsmist käsitledes tõdesid lapsed, et lapsi tuleb kaitsta halbade inimeste eest. ja nende halbade tegude eest. Lapsed arvasid, et halba saab teha erineval viisil neile tegelikult igauks, tuttav, lähedane, võõras, isegi õpetaja. Teisalt halva teo taga ei pea olema tingimata halb või ohtlik inimene. Õpetajad on mõnikord kurjad ja panevad halbu hindeid, sõbrad võivad reeta ja koolikaaslased pilgata, õed-vennad kakelda ja lüüa ning vanemad vihastada, karjuda ja sakutada. Erilist ohtu elule ja tervisele lapsed nendes tegevustes aga ei näinud. Teisalt väärkohtlemise käsitlemisel näitasid lapsed seda, et väärkohtlemine ei ole vaid peresisene teema, vaid see võib toimuda ka teistes keskkondades ja teiste inimeste poolt. Lapsed tõid välja ka selle, et kaitset saavad pakkuda küll esmaselt omad vanemad, kuid ka täiskasvanud laiemalt. Lapsed tõlgendavad lastekaitset laiemana nähtusena. Seega, lastekaitse ei ole vaid laste ja peredega tegelemise teema, vaid palju laiem mõiste.

3.4.2. Lastekaitsetöö ja lastekaitsetöötaja vajalikkus

Lastekaitseaduse (§18) järgi on lastekaitsetöötaja Sotsiaalkindlustusameti või kohaliku omavalitsuse üksuse ametnik, kes täidab ülesandeid lapse õiguste ja heaolu tagamisel. Lastekaitsetöötaja põhieesmärk on lapse seadusega tagatud õiguste kaitse ja lapse heaolu kindlustamine lapsevanemate toetamise ning lapse kasvukeskkonna mõjutamise kaudu ning peamiseks tööülesanneteks lastekaitseprobleemide lahendamine (Korp ja Rääk, 2004).

Soovisin teada, kuidas lapsed mõtlevad lastekaitsetööd ja lastekaitsetöötaja vajalikkust ning uurisin laste käsitusi nendel teemadel. Kuna lastekaitse spetsialisti tööülesannete hulka kuulub muuhulgas ka laste eraldamine peredest, siis püüdsin intervjueritavatelt ka selles küsimuses erinevalt lähenedes nende arvamust uurida. Mida lapsed arvavad laste ära võtmisest, miks ja millistelt vanematelt lapsi ära võetakse ning missugustelt vanematelt nemad lapsed ära võtaksid.

Seda, kus lastekaitsetöötajad töötavad, teadsid väga vähesed. Linna- ja vallavalitsuste asemel pakuti lastekodu, töökohta, kontorit ja kabinetti. Enamusel lastest puudus kokkupuude lastekaitsetöötajaga ning nad ei teadnud, kas ja kus nende kodukohas üldse võiks lastekaitsetöötaja olla. Küll aga oskasid lapsed siiski vestlust arendada teemal, mida lastekaitsetöö endas sisaldab ja mida lastekaitsetöötaja teeb ning miks teda vaja võib olla.

Arusaadavalt oli intervjueritavate esimestes vastustes lastekaitse spetsialisti nimetusest lähtuvalt tema ülesandeks lapsi kaitsta ja aidata. F5T1: „*Kaitseb lapsi /.../et ta hädasolevaid lapsi aitaks* .“, F3P1: „*Kui vanemad ei kaitse, siis läheb lastekaitset vaja*.“.

Peale väikest arutelu seostati lastekaitsetööd juba igasuguste perekondlike probleemidega, eriti just vanemate tegevusi ja puudujääke iseloomustades. F1P1: „*Kui vanemad ei kaitse lapsi, kui lapsega käitutakse nii nagu lapsega käituda ei tohi.*“, F1T2: „*Kui vanematega on probleemid.*“, F1T3: „*Käib kodudes, kui vanemad on ennast täis joonud.*“, F2T1: „*Sellepärast, et kui mingid vanemad on vägivaldsed lapse vastu.*“. Siin tuleb välja see, mille jaoks lastekaitse tegelikult on mõeldud, tegelema lapse kasvukeskkonna ja pereprobleemidega, samas kui lapsed on toonud välja selle, et nad vajavad kaitset palju rohkemates olukordades ja inimeste eest kui vanemad. Seega tuleb lastekaitsetööd näha ja teha ühiskonnas laiemalt.

Loomulikult seostati lastekaitsetöötaja tegevust kodukülastuste ja kontrollimisega. F4T2: „*Ta vist käib perede juures niimoodi kontrollimas.*“, F1P1: „*Käib kodudes vaatamas, kas kõik on korras.*“. Mitmed lapsed arvasid, et lastekaitsetöötaja teeb ka selgituslikku ja informeerivat tööd ning aitab probleeme lahendada. F5T1: „*Räägib vanematega, mis need on valesti teinud.*“, F2T4: „*Kui kodus on midagi halba, siis nad proovivad ema ja isa heale poole tagasi mõjutada, et lapsel oleks mõnus elada.*“, F2T3: „*Räägivad vanematega, mida nad saaksid teistmoodi teha.*“, F4P2: „*Siis kui kellelgi on mingi probleem, siis ta käib, või kui keegi kurdab, siis ta käib.*“. Lastekaitsetöötaja oli laste kujutlustes väga tähtis inimene, keda peeti üldjuhul vajalikuks aga võib-olla nad tegid ka omast arust nalja. F5T2: „*Mina arvan lastekaitsetöötajast väga hästi, aga ma ei tea, millega nad tegelevad. Ma arvan, et te olete kasulikud, minul endal seda abi poleks vaja.*“, F6P2: „*Väga tähtis inimene, rohkem ma ei tea.*“.

Asjaolu, et intervjueeritavatel puudus endil isiklik kokkupuude lastekaitsetöötaja ning mõne lastekaitset puudutava juhtumiga, ei takistanud neil arendada vestlust lastekaitsetööd puudutavatel teemadel. Ilmnes, et lastekaitset seostavad lapsed eelkõige lapse ja pereprobleemidega, vanemate toimetulematusega vanematena ehk siis kõige enam sobisid need vaated lastekaitse üldise laste ja peredega tegelemise suunaga. Samas eelnevalt nägime, et väärkohtlemine leiab aste laste arvates mitte ainult kodus ja vanemate poolt, vaid ka koolis nt õpetajate või kaasõpilaste poolt, tänaval võõraste inimeste poolt (vähemalt näevad viimastes hirmutavat riski). Lapsed tõid oma teadmiste ja kujutluste põhjal välja nii lastekaitsetöö sisu kui ka lastekaitsetöötaja vajalikkuse.

3.4.3. Laste eraldamine perekonnast - näide lastekaitsetööst

Kuna lapsed seostasid lastekaitsja tööd eelkõige tööga peredega, siis oli asjakohane uurida ka lastelt laste peredest eemaldamise kohta. Seega, lastekaitsetööst rääkides jõudsime ka laste peredest eraldamise teemani. Intervjueeritavad teadsid rääkida, et lastekaitsetöötaja võtab lapsi ka ära.

Vanemate käitumisest tingitult. Esmalt arvati, et laste ära võtmine vanematelt on halb asi. F1T1: „*See on halb asi, lapsi ei tohi vanematelt ära võtta.*“, F3P2: „*Ei.*“. Kuid arutluse käigus jõuti järeldustele, et teatud põhjustel ja tingimustel on see ilmselt õigustatud ja vajalik. Laste vanematelt eraldamise põhjuseid seostati mitmesuguste perekondlike probleemidega. F2T1: „*Võtavad lapsi väga halvadel vanematelt ära.*“, F3T2: „*Kui vanemad on hästi halvad /.../ vanemad on joodikud, töö ei käi, vägivaldsevad, need kes löövad*“, F6P3: „*Kui isa on pidevalt vangis.*“, F1T2: „*Näiteks karistavad lapsi /.../ ahistavad, vägistavad.*“, F2T1: „*Hea mõte, siis kui vanemad on eluohtlikud lapsele.*“, F6P2: „*Siis kui lapsevanemad on ohtlikud neile.*“. Lisaks arvati, et hulludelt, vägivaldsetelt, joodikutelt ja narkomaanidelt peaks lapsed ära võtma. F1T2: „*Hulludelt.*“, F2T3: „*Joodikutelt.*“, F6P3: „*Narkomaanidelt.*“.

Ka hoolimatult vanematelt võiks lapsed ära võtta intervjueeritavate arvates. Laste ära võtmist seostati hooletusse ja nälga jätmisega. F2T2: „*No kui vanemad üldse ei hooli, siis võtavad lapse ära lastekodusse, sealt saab uued vanemad.*“, F3T1: „*Kui vanemad ei hoolitse.*“, F4T1: „*No ei hoolitse, ei toida.*“, F5T2: „*Ei anna süüa.*“.

Lapsed seostasid laste äravõtmist vanematega, kes ei saa vanemaksolemisega hakkama, nt hooletusse jätmisega, vanemlike oskuste puudumisega ja sellega, et vanemad ei suuda luua lastele vajalikku füüsilist elukeskkonda.

Majanduslikust olukorrast tingitult. F2T2: „*Vaatavad, kas lastel on head elamistingimused, kui ei ole, siis võtavad ära.*“. Intervjueeritavatele endile tundus lagunev maja ja räpane kodu objektiivseks põhjuseks laste perest eraldamiseks. F3T2: „*Kui maja on katki.*“, F3T3: „*Need, kelle kodu on hästi must.*“. Laste ära võtmist vanematelt seostasid mitmed lapsed perekonna halva majandusliku olukorra ja vaesusega. Lapsed arvasid, et rahapuudus põhjustab laste perest eraldamist. F1T4: „*Siis kui neil ei ole raha lapse eest hoolitsemiseks.*“, F3T3: „*Kui vanematel raha ei ole.*“.

Laste lihtsates vastustes peitusid kõik olulised põhjused, miks lapsi peredest eemaldatakse, nagu näiteks väärkohtlemine ja vägivald, hoolimatus ja hooletusse jätmine, majanduslikud raskused ja alkoholi probleemid.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et lapsed näevad võimalusi laste peredest eemaldamiseks, juhul kui kodu ei ole lapsele turvaline, vanemad on sotsiaalselt ja majanduslikult madala toimetuleku võimega või neil on ebapiisavad vanemlikud ja eneseregulatsiooni oskused. Lapsed mõistavad laste perest eraldamist siin sarnaselt lastekaitseaduses sätestatuga, kui eelnevalt laste väärkohtlemist ja abivajavat/hädaohus olevat last käsitleti lastekaitse piire ületavalt.

Fookusgrupi intervjuude käigus läbitud teemad pakkusid lastele huvi. Intervjuude käigus veendusin, et lastel on ka nende jaoks esmapilgul keeruliste küsimuste jaoks vastused ning nad ei jää sugugi vastamisega hätta. Siin aitas kaasa just fookusgrupi meetod, mis võimaldas lastel omavahel arutledes jõuda ühisele seisukohale. Lapsed väga tahavad küsimustele vastata ning on koostööaltid. Isegi kui paiguti ei olnud laste vastused pikad ega arutlevad, olid nad kokkuvõttes asjalikud ja mõtlemapanevad.

4. KOKKUVÕTE

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli anda ülevaade 12-13-aastaste noorukite käsitustest laste väärkohtlemisest ja lastekaitsest. Empiirilise uurimistöö käigus viisin läbi fookusgrupi intervjuud 6. klassi õpilastega kahes linnakoolis ja neljas maakoolis. Kokku osales 6 fookusgrupis 37 õpilast. Võttes aluseks käesoleva magistritöö eesmärgi ja püstitatud uurimisküsimused, teen järgnevalt kokkuvõtte oma tööst.

1. Enamusel uuringus osalenud lastest senine kokkupuude lastekaitse spetsialistiga puudus. Ühelt poolt võib see tähendada lastekaitse spetsialistide liigset koormatust administratiivse tööga, mistõttu nad ei jõua lasteni, teiselt poolt võib see väljendada lastekaitse üldist suunda sekkumisele, mitte sedavõrd ennetustööle ja positiivsete muutuste edendamisele koos laste ja peredega.
2. Olgugi, et laste kokkupuuted lastekaitse spetsialistidega olid napid või siis teadmised tulenesid näiteks meediast, oskasid nad tuua näiteid lastekaitse spetsialisti tegevustest: käib kodudes kontrollimas, teeb selgitustööd ja võtab vajadusel vanematelt lapsi ära. Lapsed seostasid lastekaitsetööd sarnaselt lastekaitse seaduses sätestatud tööga laste ja peredega.
3. Lapsed olid ühel meelel, et lapsed ei suuda alati ennast ise kaitsta, mistõttu vajavad kaitset, näiteks halbade inimeste ja olukordade eest. Arvati, et kaitset vajab enesestmõistetavalt nõrgem, hädas olev, viga saanud või vägivalla ohvriks sattunud laps. Lastest ilmnes, et laste kaitsevajadus on laiem kui vaid kaitse väärkohtlevate vanemate eest, nagu see on primaarse tegevusena (lastekaitse seaduses?)
4. Põhiliseks kaitsjaks on lapse jaoks nende vanemad ja kodu. Paradoksaalselt on need täiskasvanud, kelle käitumise üle lapsed ka kõige rohkem nurisevad. Eriliselt tõid nad välja vanemate eneseregulatsiooni oskuste vähesuse (karjub lapse peale, vihastab, kodused tülid jne) ja laste jaoks koduste pidude ja alkoholarvitamisega seoses hirmutavate olukordade loomise. Uurimuses leidis kinnitust vanemlike oskuste puudujääk ning positiivse vanemuse ja vanemahariduse poliitilise suuna asjakohasus Eesti ühiskonnas. Lapsed jõudsid oma arutlustes järeldustele, et olukordades, kus vanemad on laste suhtes halvad, on laste ära võtmine perest põhjendatud.

5. Lapsed vajavad enim perekondlikku hoolimist ja armastust, privaatsust ja turvatunnet, st esmaste emotsionaalsete vajaduste rahuldatust. Seega saab laste emotsionaalsete vajaduste eiramist käsitleda kui laste väärkohtlemist. Lapsed tõid välja ka füüsilise keskkonna olulisuse – sooja kodu ja hea toidu, kuid materiaalsed asjad olid laste vaates heade suhetega võrreldes siiski teisejärgulised. Lapsed ei osanud välja tuua tõsisemaid järelvalveta jätmise näiteid. Küll aga iseloomustab laste arvates elamiskõlbmatu ja külm kodu ning toidu nappus vanemate hoolimatust lapse suhtes.
6. Laste aruteludest ilmnes, et enim väärtustavad nad vanemlusstiilidelt Maccoby ja Martini (1983) järgi järeleandlikke ja autoriteetseid vanemaid. Halvad vanemad on keelavad ja takistavad, lapse vabadusi piiravad, karistavad, ähvardavad, vägivaldsed, meenutades Maccoby ja Martini (1983) järgi autoritaarset vanemlusstiili ning mittepühendunud, kes joovad, suitsetavad, ropendavad ja ignoreerivad last. Seega siis väärkohtlemise riski kannavad laste aruteludest tulenevalt mittepühendunud ehk lapsi hooletussejätvad ja autoritaarsed vanemad.
7. Lapsed seostasid ohtudega erinevaid inimesi, kohti ja olukordi nii kodus, koolis kui ka avalikus ruumis laiemalt. Ohtlikud on ka lapses hirmu ja ebakindlust tekitavad suhted. Kuid laps võib ohtusid ka ise luua, näiteks tehes tegemist narkootikumide, suitsu või alkoholiga. Seega, laste kaitse on laste käsitustest tulenevalt oluliselt laiem kui töö laste ja peredega.
8. Vägivalla teema käsitlemisel meenus lastele esimesena füüsiline vägivald (peksmine, löömine, rihma andmine). Lapsed leidsid, et ilmaasjata ei tohiks vanemad neid lüüa, kuid mõne teo puhul võib karistamine olla õigustatud. Seejärel tõid nad näiteid vaimsest vägivallast (kiusamine, narrimine, kuri vanem või õpetaja). Seksuaalse vägivalla selgitamisel kasutasid lapsed mitmeid kordi sõna vägistamine, kuid paistis, et nad ei teadnud selle mõiste sisu. Näiteks nimetades vägistamist imiteerisid poisid kägistamist paaril korral. Tüdrukud rääkisid aga tahtmatust ahistamisest ja käperdamisest.
9. Abivajav laps on laste arvates puudega laps või laps, kellel on õpiraskused või kes on kiusamise ohver või hooletusse jäetud. Lapsed mainisid abivajava lapse tundemärkidena depressiooni, sinikaid ning seostasid abivajadust perevägivallaga ja vanemate alkoholitarbimisega. Iseendas nad abivajavat last ei näinud. Hädaohus last seostati tulekahju, haavade, õnnetustega ning vägivalla ohvriks langemisega. Lapsed leidsid, et last saab aidata, kui temaga rääkida.

Laste käsitustes väärkohtlemisest ja kaitsest peitub paratamatult laste tegelik elu ja reaalsus, kuigi vähemtuntud mõistete lahtiarutamisel aitas kaasa ka meediast kuuldu-nähtu. Läbi laste pilgu me saame teada, mis kodudes, koolis ja ühiskonnas toimub. Saame teada, millega lapsed täiskasvanute puhul rahul ei ole ning millega me arvestama peaks, et ennast muuta. Lapsed panustavad oma ideedega samuti lastekaitsetöö mõtestamisse.

Vaatamata sellele, et Eesti ühiskonnas on uurimuste põhiselt tõendatud kompetentse lapse kujundi juurdumine, mille kohaselt laps on täisväärtuslik võrdväärne kompetentne indiviid oma arvamuse ja seisukohtadega, selgus käesolevast uurimusest, et lapse käitumises lapse suhtes ilmnevad pigem ohtliku lapse kujundi elemendid (laps viib vanemaid endast välja, laps väärrib vanema kurjustamist jne) ja ebaküpse lapse kujund (last tuleb kasvatada, kasvõi näiteks koduaresti jt karistamisviiside läbi). Lastekaitstes toimib, lähtudes laste vaadetest, aga pigem haavatava lapse kujund (tuleb kaitsta last, kes on abivajav või hädasolev, eelkõige oma vanemate eest). Lapse õiguste temaatika ilmes laste aruteludes õiguses headele vanematele ja turvalisusele. Pean oluliseks laste tõhusamat teavitamist nende õigustest inimväärsele kohtlemisele nii kodus kui ka koolis ja avalikus ruumis ning kaitsele väärkohtlemise eest.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Anniste, K., Biin, H., Osila, L., Koppel, K. ja Aaben, L. (2018). *Lapse õiguste ja vanemuse uuring 2018*. Uuringu aruanne. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Ariès, P. (1979). *Centuries of childhood: A social history of family life*. London: Penguin.
- Ausen, M. (2013). *Laste füüsiline väärkohtlemine versus karistamine ja tagajärjed*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. Õigusteaduskond.
- Barnett, D., Manly, J.T., Cicchetti, D. (1993). Defining child maltreatment: The interface between policy and research. In D. Cicchetti, & S.L. Toth (Eds.), *Child abuse, child development, and social policy*. Norwood, NJ: Ablex: 7 - 49.
- Ben-Arieh, A. (2005). Where are the children? Children's role in measuring and monitoring their well-being. *Child Indicators Research*, 74, 573 -596.
- Bida, V. (2019). *Eesti lastekaitse korraldus ja esmatasandi tervishoiutöötajate roll lastekaitse süsteemis*. Bakalaureuse töö. Tallinna Ülikool. Ühiskonnateaduste instituut.
- Bühler-Niederberger, D. (2010). *Introduction : Childhood Sociology - Defining the State of the Art and Ensuring Reflection*. <https://doi.org/10.1177/0011392109354239>
- Calder, M. (2004). *Children living with Domestic violence. Toward a framework for assessment and intervention*. Russel House Publishing.
- Casas, F. (2019). Kas kõik lapsed on väga õnnelikud? Sissejuhatus laste subjektiivse heaolu teemasse rahvusvahelises vaates. Kutsar, D., Raid, K. (toim). *Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates* (6-17). Tallinn: Statistikaamet.
- Casas, F., González, M., Navarro, D. ja Aligué, M. (2013). *Children as advisers of their researchers: Assuming a different status for children*. *Child Indicators Research*, 6, 193-212.
- Christensen, P.H. & Prout, A. (2002). Working with Ethical Symmetry in Social Research with Children. *Childhood*, 9 (4), 477-497.
- Corsaro, W.A. (2005). *The sociology of childhood. Second edition*. Sage Publications.
- Darbyshire, P., MacDougall, C., Schiller, W. (2005). *Multiple methods in qualitative research with children: more insight or just more?* *Qualitative Research*, 5, 417-436.
- Durkheim, E. (1979). Childhood: 1911. W. F. Pickering (toim), *Durkheim: Essays on morals and education*. London: Routledge.
- Eesti Statistikaamet. (2020). Statistika andmebaas: *Vanemliku hoolitsuseta ja abivajavad lapsed soo järgi*. Külastatud: 10.04.2020, <http://andmebaas.stat.ee/?lang=et>

- Flitcraft A.H., Hadley S.M. et al. (1994). *Diagnostic and Treatment Guidelines on Domestic Violence*. American Medical Association, 9, 4-19.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity.
- Gillham, B. (2000). *The Research Interview*. London; New York: Continuum.
- Goldson, B. (1997). *Childhood: An Introduction to Historical and Theoretical Analyses*. Scranton, P. (toim). *Childhood in Crisis*. London: UCL Press.
- Hillep, P., Pärnamets, R. (2020). *Laste ja noorte seksuaalse väärkohtlemise hoiakute ja kogemuste uuring*. Eesti Uuringukeskus OÜ ja Norstat Eesti AS.
- Hennesy, E. & Heary, C. (2005) Exploring children's views through focus group. S. Greene, S & Hogan, D. (toim.) *Researching Children's Experience. Approaches and Methods* (236-252). London: Sage.
- Hill, M. (2006) Children's Voices on Ways of Having a Voice: *Children's and young people's perspectives on methods used in research and consultation*, *Childhood* 13(1), 69-89. <https://doi.org/10.1177/0907568206059972>
- Hill, M., Laybourn, A., Borland, M. (1996). Engaging with primary-aged children about their emotions and well-being: *Methodological considerations*. *Children & Society*, 10, 129-144.
- Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaari, P. (2004). *Uuri ja kirjuta*. Tallinn: Kirjastus Medicina.
- Holland, P. (2004). *Picturing childhood: The myth of the child in popular imagery*. London: IB Tauris.
- James, A., & James, A. L. (2004). *Constructing Childhood. Theory, Policy and Social Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- James, A., & Prout, A. (Eds.). (1997). *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London: Falmer Press.
- Kalmus, V. (2008). Riskialtid tiigrikutsud: Eesti lapsed kui (uue) meedia kasutajad. Ots, L. (toim). *Uued ajad - uued lapsed* (35-62). Teadusartiklite kogumik. Tallinn: TÜ Kirjastus
- Kalmus, V., Masso, A., Linno, M. (2015). Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. *Kvalitatiivne sisuanalüüs*. Kasutatud 16.04.2020, <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys>
- Karu, M., Turk, P., Biin, H., Suvi, H. (2012). *Lapse õiguste ja vanemluse monitoring*. Metoodika aruanne. Poliitikauuringute Keskus Praxis.

- Kennan, D., Keenaghan, C., O'Connor, U., Kinlen, L., McCord, J. (2011). *A Rights-Based Approach to Monitoring Children and Young People's Well-Being*. University of Ulster. Kasutatud 10.04.2020, <https://aran.library.nuigalway.ie/handle/10379/3392>
- Kidron, A. (2002). *Nõustamispsühholoogia*. Tallinn: Mondo
- Korp, E., Rääk, R. (2004). *Lastekaitsetöö kohalik omavalitsuses*. Käsiraamat. Tallinn. EV Sotsiaalministeerium. Tervise Arengu Instituut.
- Krass, K. (2013). *Lapse lootusrikkus ja heaolu enesehinnang*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. Sotsiaal- ja haridusteaduskond. Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut.
- Krueger, R., Casey, M.A. (2000). *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research* (3rd edition). Thousand Oaks: Sage Publication.
- Lagerspetz, M. (2017). *Ühiskonna uurimise meetodid*. Sissejuhatus ja väljajuhatus. TLÜ Kirjastus. Tallinn.
- Laherand, M-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: OÜ Infotrükk.
- Lapse heaolu hindamise käsiraamat. (2017). Sotsiaalkindlustusamet. Külastatud 10.03.2020, https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content/editors/Lastekaitse/Noustamisteenused/lapse_heaolu_hindamise_kasiraamat.pdf
- Lapse õigusi käsitleva Euroopa õiguse käsiraamat. (2016). Luxembourg: Euroopa Liidu Väljaannete Talitu. Külastatud 12.03.2020, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-ecthr-2015-handbook-european-law-rights-of-the-child_et.pdf
- Lapse õiguste konventsioon. (1991). *Riigi Teataja* II, 1996, 16, 56. Loetud aadressil, <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>
- Laste väärkohtlemine peres. (2014). Kriminaalpoliitika. Kasutatud 12.05.2020, <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/perevagivald/laste-vaarkohtlemine-peres>
- Lastekaitsekontseptsioon. (2005). *Sotsiaalministeerium*. Asukoht Rahvatervishoiu raamatukogu. Külastatud: 10.03.2020, <http://www.rahvatervis.ut.ee/handle/1/146>
- Lastekaitseadus. (2014). *Riigi Teataja* I, 06.12.2014, 1. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/112122018049?leiaKehtiv>
- Lastekaitse Liit. (2020). <https://www.lastekaitseliit.ee/organisatsioon/pohikiri/>
- Lepik, K., Strömpl, J. (2014). Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. Põhistatud teooria. *Kodeerimine*. Külastatud: 10.04.2020, <https://sisu.ut.ee/samm/pohistatud-teooria>
- Lepik, K., Hallik, H-L., Kello, K., Linno, M., Selg, M., Strömpl, J. (2014). Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. *Intervjuu*. Külastatud: 05.04.2020, <http://samm.ut.ee/intervjuu>

- Linder, M. (2013). *Õpilaste kodune väärkohtlemine: õpetajate arusaamu ja vaateid probleemidele*. Bakalaureuse töö. Tartu Ülikool. Sotsiaal- ja haridusteaduskond.
- Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In P. H. Mussen & E. M. Hetherington, *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality, and social development* (4th ed.). New York: Wiley.
- Mandel, L-M. (2013). *Lapse osalemise kodustes majapidamistöodes 6. kassi õpilaste hinnangul*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. Sotsiaal- ja haridusteaduskond.
- Marrow, V. (2011). *Understanding Children and Childhood. Centre for Children and Young People Background Briefing Series*, no. 1. (2). Lismore: Centre for Children and Young People, Southern Cross University.
- Mason, J. ja Danby, S. (2011). Children as Experts in Their Lives: Child Inclusive Research. *Child Indicators Research*, 4, 185–189.
- Mason, J. ja Hood, S. (2011). Exploring issues of children as actors in social research. *Children and Youth Services Review*, 33, 490–495.
- Mayall, B. (2000). The Sociology of Childhood in relation to Children's Rights. *The International Journal of Children's Rights*, 8, 243- 259.
- McDermott, L., O'Sullivan, T., Stead, M., & Hastings, G. (2006). International food advertising, pester power and its effects. *International Journal of Advertising*, 25(4), pp.513-540.
- Mäekivi, H. (2019). *Lapse perest eraldamise ennetamise ja eraldamisjärgse sekkumise juhendi koostamine lastekaitsele*. Magistritöö. Tartu Ülikool. Psühholoogia Instituut.
- Ojasaar, K. (2018). *Käitumisprobleemid lastel; lapse vajadused*. Eesti Pereteraapia Ühing. Külastatud: 22.05.2020, https://www.vkrk.edu.ee/sites/default/files/2018-10/K%C3%A4itumisprobleemid%20lastel_V%C3%B5ru.pdf
- Peterson, H. (2017). *Laste väärkohtlemise märkamise alushariduse töötajate poolt Pärnu munitsipaallasteaedade näitel*. Lõputöö. Tartu Ülikool. Pärnu kolledž.
- Poopuu, T. (2014). Uus lastekaitse seadus ootab rakendamist. *Sotsiaaltöö*, 6, 14-18.
- Prout, A. (2011). Taking a Step Away from Modernity: reconsidering the new sociology of childhood. *Global Studies of Childhood*. 1, 4-14.
- Prout, A., James, A. (2005) A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems—Jenks, C. (toim.) *Childhood. Critical Concepts in Sociology I*, lk 56-80. Routledge
- Punch, S. (2002b). Interviewing Strategies with Young People: the 'secret box', stimulus material and task-based activities. *Children and Society*, 16(1), 45–56.

- Põldkivi, A. (2013). *Lapse väärkohtlemine lastekaitsetöötajate tõlgenduses*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. Sotsiaal- ja haridusteaduskond.
- Pärk, D. (2016). *Imiku väärkohtlemise preventsiioon: koduvisiteerimise vajalikkus lapse esimesel eluaastal*. Magistrیتöö. Tallinna Ülikool. Sotsiaaltöö Instituut.
- Raielo, R. (1998). Tartu Nõustamis- ja Kriisiabikeskus. Artiklid. *Laste hirmud*. Külastatud 18.05.2020, <https://tnk.tartu.ee/artiklid.html>.
- Rosental, M., Tilk, K. (1999). *Lapse seksuaalne väärkohtlemine Eestis*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Rüütel, L. (2015). *Lapse heaolu tähendus: Saare maakonna lastekaitse spetsialistide tõlgendused*. Magistrیتöö. Tallinna Ülikool. Sotsiaaltöö instituut.
- Scruton, P. (2005). Whose 'Childhood'? What 'Crisis'? C. Jenks (toim.) *Childhood. Critical Concepts in Sociology III*. Abingdon: Routledge.
- Seletuskiri lastekaitse seaduse eelnõu juurde (2014). Kasutatud 12.05.2020, https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ ja_pered/Lapse_oigused_ ja_heaolu/seletuskiri.pdf
- Soo, K., Kutsar, D. (2019). Subjektiiivne heaolu ja õigused laste hinnangul. Kutsar, D., Raid, K. (toim). *Laste subjektiiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates (18-31)*. Tallinn: Statistikaamet
- Soo, K. ja Kutsar, D. (toim). (2004). *Seksuaalse väärkohtlemise kogemused ja hoiakud Eesti noorte hulgas*. Hasartmängumaksu Nõukogu ja EV Sotsiaalministeerium.
- Soo, K., Ilves, K., Strömpl, J. (2009). *Laste väärkohtlemise juhtumitest teavitamine ja võrgustikutöö*. Lõppraport. Tartu: Tartu Ülikool.
- Soo, K., Lukk, M., Ainsaar, M., Beilmann, M., Tamm, G., Espenberg, K., Murakas, R., Arak, T., Aksen, M., Vahaste-Pruul, S., Kutsar, D. (2016). *Laste ja noorte seksuaalse väärkohtlemise leviku uuring*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Soo, K., Soo, I. (2002). *Teismeliste väärkohtlemine Eestis: riskitegurid ja tagajärjed*. Tartu.
- Soonets, R., Loko, J., Loko, T. M., Roomeldi, M., Põldsepp, I., Haldre, L., Altosaar, K., Heido, R., Popova, A., Saar, S. (1997). *Laste väärkohtlemine*. Tartu: AS Atlex.
- Soonets, R., Popova, A., Roomeldi, M., Haldre, H., Saar, S., Kuiv, K., Paddar, M., Heido, R., Kutsar, D. (2007). *Lapse väärkohtlemine*. Tartu: AS Atlex.
- Soonets, R. (1997). *Lapse väärkohtlemise mõiste ja liigid*. Kutsar, D. (toim). *Laste väärkohtlemine (91-105)*. Tartu: Atlex.

- Sethi, D., Bellis, M., Hughes, K., Gilbert, R., Mitis, F., Galea, G. (2013). *European report on preventing child maltreatment*. WHO Regional Office for Europe, Copenhagen. Kasutatud 12.05.2020, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0019/217018/European-Report-on-Preventing-Child-Maltreatment.pdf.
- Strömpl, J., Selg, M., Soo, K., Šahverdov-Žarkovski, B. (2007). *Eesti teismeliste vägivallatõlgendused*. Tallinn: EV Sotsiaalministeerium.
- Strömpl, J., Selg, M., Linno, M. (2012). *Narratiivne lähenemine sotsiaaltööuurimuses. Laste väärkohtlemise lood*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Zelizer, V. (1985). *Pricing the priceless child: The changing social value of children*. New York: Basic Books.
- Tins, A. (2020). *Eesti õpilaste haavatavuse aspekte 6. klassi õpilaste fookusgruppide põhjal*. Magistritöö. Tartu Ülikool. Sotsiaalteaduste valdkond. Ühiskonnateaduste instituut.
- Tomson, K. (2015). *Puudega laste väärkohtlemine spetsialistide perspektiivist*. Bakalaureuse töö. Tartu Ülikool. Sotsiaal- ja haridusteaduskond. Ühiskonnateaduste instituut.
- Tulva, T. (2008). Uue sajandi lapsed: Valikud, võimalused ja heaolu. Ots, L. (toim). *Uued ajad – uued lapsed (23-31)*. Teadusartiklite kogumik. Tallinn: TÜ Kirjastus.
- Verhellen, E. (2000). *Lapse õiguste konventsioon. Konventsiooni vastuvõtmise taust ja motivatsioon, selle peateemad ning strateegiad*. Lastekaitseliit
- Vihalemm, T. (2014). Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. *Fookusgrupi intervjuu*. Kasutatud 15.04.2020, <http://samm.ut.ee/fookusgrupiintervjuu>
- Viira, A. (2017). *Kohaliku tasandi lastekaitsetöö tulemuslikkuse suurendamine ja jätkusuutlik arendamine*. Uuringuaruanne. Sotsiaalministeerium.
- Wordsworth, D., McPeak, M., & Feeny, T. (2005). *Understanding children's experience of poverty: An introduction to the DEV Framework*. Virginia: CCF.
- Õiguskantsleri koduleht. (2020). Kasutatud: 10.03.2020, <https://www.oiguskantsler.ee>
- Õiguskantsleri raport. (2015). Eesti Vabariigi õiguskantsleri raport ÜRO lapse õiguste konventsiooni täitmisest. Kasutatud 15.03.2020, <https://www.oiguskantsler.ee>
- Õiguskantsleri seadus. (1999). *Riigi Teataja* I, 1999, 29, 406. Loetud aadressil, <https://www.riigiteataja.ee/akt/12788991?leiaKehtiv>
- World Health Organization (2020). *Child abuse and neglect by parents and other caregivers*. Kasutatud 10.04.2020, https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/global_campaign/en/chap3.pdf

LISAD

Lisa 1. Intervjuu kava

I uurimisküsimus:

Kuidas mõtestavad lapsed laste kaitsmist?

1. Mis teil seostub laste kaitsmisega, lastekaitsetööga, lastekaitsetöötajaga?
2. Mille või kelle eest lapsi teie arvates tuleb kaitsta? Millal ja kus?
3. Milliste inimeste eest lapsi tuleb teie arvates kaitsta? Milliste vanemate?
4. Millist kaitset lapsed kõige rohkem teie arvates vajavad?
5. Kust lapsed kaitset saavad, kellelt kaitset otsivad, kes lapsi kaitsevad? Kuidas kaitsevad?
6. Miks on teie arvates lastekaitsetöötajat vaja, mida ta teeb, kus ta töötab?
7. Kellega lastekaitsetöötaja teie arvates tegeleb? Milliste peredega, lastega?
8. Kuidas lastekaitsetöötaja saab teada, et laps vajab kaitset?
9. Mida te arvate laste ära võtmisest lapsevanematelt? Miks ja millal peaks ära võtma?

II uurimisküsimus:

Millised on laste arusaamad väärkohtlemisest ja selle erinevatest vormidest?

1. Millised on laste kõige tähtsamad vajadused teie arvates?
2. Mida vajab laps turvaliseks eluks teie arvates?
3. Mis teeb lapse elu õnnelikuks, õnetuks, kurvaks?
4. Mis teil seostub hooletusse jäetud lapsega?
5. Milline laps on teie arvates hooletusse jäetud?
6. Mis võib olla lapse hooletusse jätmise põhjus?
7. Millised on head vanemad, halvad vanemad teie arvates?
8. Milline täiskasvanute/vanemate käitumine lastele ei meeldi?
9. Mida täiskasvanud/lapsevanemad mõnikord lapse suhtes valesti teevad?
10. Kuidas täiskasvanud inimesed lastele mõnikord halba teevad? Kus, millal?
11. Mis te arvate laste karistamisest? Miks karistatakse? Kuidas?
12. Mida te seostate sõnaga vägivald? Seksuaalne vägivald?

III uurimisküsimus:

Kuidas kirjeldavad lapsed abivajavat ja hädaohus olevat last?

1. Milline laps vajab abi või on abivajav laps teie arvates?
2. Milline laps on hädaohus olev laps teie arvates?
3. Kuidas saab teie arvates abivajavaid lapsi aidata?

IV uurimisküsimus:

Millised on laste ettekujutused ohtudest ja riskidest nende elus?

1. Millised riskid/ohud laste elus võivad olla teie arvates? Kus?
2. Mida või keda lapsed kardavad? Mille ees lapsed hirmu tunnevad?
3. Milliseid ebameeldivaid/ohtlikke asju lastega juhtuda võib? Kus?
4. Milline täiskasvanud inimene võib olla lapsele ohtlik?
5. Mida see ohtlik inimene lapsele teha võib?
6. Milliseid koledaid asju lastega juhtuda võib?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristin Leht,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Väärkohtlemine ja lastekaitse: 6. klassi õpilaste käsitused“, mille juhendaja on Dagmar Kutsar,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 25.05.2020